

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
ANABİLİM DALI**

**FERGAN TÜRKLERİNİN DOĞUM, SÜNNET, DÜĞÜN VE ÖLÜM
MERASİMLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Saida BURHANİDİNOVA
068206110**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ**

Ankara-2009

ONAY

Saida Burhanidinova tarafından hazırlanan “*Türk-Ata Türklerinin Doğum, Düşün ve Ölüm Âdetleri.*” başlıklı bu çalışma,/...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği/oyçokluğu* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans* tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ

Prof. Dr. Naciye YILDIZ

Doç. Dr. Ali YAKICI

ÖNSÖZ

İlim dünyasında zaman zaman yeniliklerin ortaya çıkması, doğaldır. Yeniliğin tanıtılmasıyla birlikte ilim dünyasına birçok çözülmesi zor düğümler veya birçok düğüm noktaları için çözüm yolları birlikte gelir. Bu çalışmada doğum, düşün ve ölüm âdetleri ele alınan Türk-Ata Türkleri konusu da ilim dünyası için önemli bir yenilik ve düğüm noktaları çözüm bekleyen bir konudur.

Son dönemde, özellikle Sovyetler Birliği dağılıp beş Türk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilân ettikten sonra, Türkoloji araştırmaları hız kazandı. Bu, bağımsızlığın ilim dünyasına verdiği büyük bir hediyedir. Daha önce pek tanınmayan Türk-Ata Türkleri de bu bağımsızlığın ilim dünyasına kazandırdığı bilgilerdendir.

Türk-Ata Türkleri, bölgede yaşayan diğer Türk halklarından farklı değildir; ancak kendilerini tanımlamada boy ve uruk adlarının yanı sıra Türk kimliğini kullanan ve Kırgızistan'ın Fergana bölgesinde varlığını sürdüren küçük bir topluluktur. Kırgızistan'ın dışında komşu Özbekistan ve Tacikistan sınırları içinde de yaşayan bu topluluk mensupları, Kırgız ve Özbek Türkleriyle yoğun bir şekilde iç içe yaşamakta ve dolayısıyla konuştukları dil Kırgız ve Özbek Türkçelerinin temel özelliklerini yansıtmaktadır.

Çalışmanın konusu olan âdetler elbette önemli bir konudur; fakat bu âdetleri yaşatan ve Türk-Ata adı altında ele alınan topluluk, daha da önemlidir. Çünkü bunlar hakkında pek fazla bilgi bulunmakta ve bu sebeple akraba Türk toplulukları tarafından da pek bilinmemektedir. Türk-Ata Türkleri arasında saha araştırması yaparak âdetleri hakkında yazılı kaynak hazırlamak ve Türkoloji araştırmacılarının dikkatine sunmak amacıyla bu konu ele alınmıştır.

Çalışmanın giriş kısmında bölge Türklerinin tarihi ve etnik durumuna yönelik bilgiler yer almaktadır. Bu kısımda çeşitli kısa ve genel bilgiler içeren yayınların yanında, özellikle B. H. Karmışeva'nın bölge Türkleriyle ilgili çalışmalarından yararlanılmıştır.

Kaynakları elde etmek amacıyla Kırgızistan'ın Oş ve Celâl-Âbat bölgelerinde bulunan yerli Türklerin yaşadığı köylerde saha araştırması yapılmıştır. Bu araştırma sürecinde bilgi derlenen kaynak kişilerin yaşlarının büyük, âdet ve merasimleri iyi bilenler arasında seçilmesine dikkat edilmiştir.

Âdet ve merasimler üç bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde doğum, ikinci bölümde düğün ve üçüncü bölümde ise ölüm merasimleri incelenmiştir. Ek kısmında, bu üç merasim sırasında ziyafet sofrasını süsleyen ve mutlaka bulunması gereken yemek çeşitleri yer almaktadır. Bunun yanı sıra, o yemekler ve merasimlere ait fotoğraflar eklenmiştir.

Bu araştırma konusunun seçilmesinde ve bütün çalışma boyunca yol gösteren, bilgi ve tecrübelerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Şuayip KARAKAŞ ile Prof. Dr. Naciye YILDIZ'a, saha araştırması sırasında yanımda olan annem Halimahan BURHANİDİNOVA ile halam Marhabahan ABDRAHMANOVA'ya, maddî desteğini esirgemeyen Uluslararası Ahmet Yesevî Kazak-Türk Üniversitesi mensuplarına teşekkür etmek istiyorum.

Saida BURHANİDİNOVA

Ankara 2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1.TÜRK-ATA TÜRKLERİ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM: Doğum Âdetleri.....	9
1.DOĞUM ÖNCESİ.....	9
1.1.GEBE KALMA.....	9
1.2.İSTENMEYEN GEBELİKLERİ SONLANDIRMA YÖNTEMLERİ.....	9
1.3.GEBELİK VE BU DURUMDA YAPILAN UYGULAMALAR.....	10
1.4.AŞERMEK DÖNEMİ.....	11
1.5.ÇOCUK DÜŞMESİNİ ENGELLEMEK.....	11
1.6.CİNSİYET TAYİNİNE YÖNELİK UYGULAMALAR.....	12
1.6.1.HÂMİLELİK ÖNCESİ.....	12
1.6.2.HÂMİLELİK SONRASI.....	13
1.7.DOĞUMA HAZIRLIK.....	13
2.DOĞUM SIRASI.....	14
2.1.DOĞUM.....	14
2.2.DOĞUM SANCISI BAŞLAYAN HÂMİLE İÇİN YAPILAN İLK MÜDAHALE.....	15
2.3.DOĞUMUN GÜÇLEŞMESİ HÂLİNDE BAŞVURULAN PRATİKLER.....	16
3.DOĞUM SONRASI.....	16
3.1.DOĞUM HABERİ.....	16
3.2.ÇİLLE (LOHUSALIK).....	17
3.2.1.ÇİLLELİ KİŞİNİN DİKKAT ETMESİ GEREKEN UNSUSLAR.....	19
3.3.BEBEK İLE İLGİLİ İNANÇLAR.....	20

3.4.AD VERME.....	21
3.4.1.GÜN VE YERE GÖRE KENDİ ADIYLA DOĞAN ÇOCUKLAR.....	22
3.4.2.HERHANGİ BİR FİZİKİ ÖZELLİĞİ İLE DÜNYAYA GELEN ÇOCUKLAR İÇİN VERİLEN ADLAR.....	24
3.5.BEŞİK TOY.....	25
3.6.ÇOCUĞUN YÜRÜMESİ.....	30
3.7.ELLE (NİNNİ).....	32
İKİNCİ BÖLÜM: Düğün Âdetleri.....	34
1.TOY VE TOY ÇEŞİTLERİ.....	34
2.DÜĞÜN VE ÇEŞİTLERİ.....	35
3.DÜĞÜN ÖNCESİ.....	38
3.1.EŞ SEÇME VE KIZ İSTEME.....	38
3.2.PATIR SINDIRDI (SÖZ KESME).....	40
3.3.DÜĞÜN HAZIRLIKLARI.....	41
3.4.ÖKÜL ATA VE ÖKÜL APA.....	43
3.5.PATA TOY.....	44
3.6.İDİŞ KAYTTI VEYA MAZAR YEDİ.....	45
3.7.SAVİZ ARÇTI.....	46
4.DÜĞÜN SIRASI GELENEKLERİ.....	46
4.1.DÜĞÜN.....	46
4.2.TOYGA AYTİŞ (DÜĞÜNE DAVET).....	46
4.3.MEHMANLAR VE HATMI (DAVETLİLER VE HATİM).....	47
4.4.KELİN TÜŞİRİŞ (GELİNİN DAMAT EVİNE GETİRİLMESİ).....	47
5.DÜĞÜN SONRASI.....	51
5.1.YÜZ AÇTI.....	51
5.2.KELİN ZİYARATI (GELİN ZİYARETİ).....	53
5.3.ENE KÖRDÜ VE ATA KÖRDÜ.....	54
5.4.ÇAKIRIK.....	54
5.5.YÂR-YÂR.....	55
5.5.1.DÜĞÜN YÂR-YÂR.....	56
5.5.2.KELİN SALAM (GELİN SELÂM).....	61

5.6.PÂYENDÂZ.....	68
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: Ölüm Âdetleri.....	69
1.ÖLÜM ÖNCESİ.....	69
1.1.ÖLÜMÜ DÜŞÜNDÜREN ÖN BELİRTİLER.....	69
1.2.ÖLÜMÜ UZAKLAŞTIRMA VE ÖLÜMDEN KAÇINMA ÖNLEMLERİ.....	70
2.ÖLÜM SIRASINDAKİ GELENEKLER.....	71
2.1.HASTANIN ÖLECEĞİNİN VARSAYILMASI.....	71
2.2.ÖLÜMDEN HEMEN SONRA YAPILAN İŞLEMLER.....	71
3.ÖLÜM SONRASI GELENEKLERİ.....	73
3.1.ÖLÜM HABERİNİN DUYURULMASI.....	73
3.1.1.ÖLÜM HABERİNİN TOPLUMA DUYURULMASI.....	73
3.1.2.ÖLÜM HABERİNİN TOPLUM ARASINDA YAYILMASI.....	73
3.2. CENAZE MERASİMİ.....	74
3.3.YAS VE YAS SÜRESİ.....	76
3.3.1.YAS.....	76
3.3.2.YAS SÜRESİ.....	76
3.4.MARAKA VE YOHLANDI.....	78
3.5.TURPAK BAŞI (MEZAR ZİYARETİ).....	79
3.6.AVAZ ÇIKARIŞ (AĞIT).....	79
3.7.RUH İLE İLGİLİ TASAVVURLAR VE İNANIŞLAR.....	82
SONUÇ.....	84
KAYNAK KİŞİLER.....	89
KAYNAK ESERLER.....	91
EKLER.....	93
ÖZET.....	109
ABSTRACT.....	110
FOTOĞRAFLAR.....	111

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a.g.k.k.	: Adı geçen kaynak kişi
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
BB	: Büyük Boy
BBC	: British Broadcasting Corporation (İngiliz Radyo Televizyon Kurumu)
c	: Cilt
Çev	: Çeviren
Çk	: Çay kaşığı
G.Ü.	: Gazi Üniversitesi
Gr	: Gram
Kg	: Kilogram
OB	: Orta Boy
S	: Sayı
s	: Sayfa
S.S.C.B.	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SB	: Su Bardağı
Sos.Bil.Ens	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T. C.	: Türkiye Cumhuriyeti
Yay	: Yayımlandığı Yer
Cm	: Santimetre
v.b.	: Ve benzeri
v. s.	: Ve saire

GİRİŞ

1. TÜRK-ATA TÜRKLERİ

Türk adının Türkçede cins isim olarak çok eski tarihlerden beri “meydana çıkmış, gelişmiş, kuvvetli vb.” anlamlarında kullanıldığı bilinmektedir. Özel ad olarak, ilk defa, Altaylı kavimleri ifade etmek için 420 tarihli bir Pers metninde ve daha sonra 515 tarihli bir Hun metninde, Hun adı ile birlikte “*Türk Hun*” (güçlü Hun) biçiminde kullanıldığı görülmektedir. Devlet ve millet adı olarak Çin’de Chou Sülâlesi Yıllığında (557-579), Batıda Bizans tarihçisi Agathias’ın eserinde, Arapçada cahiliye devri şairlerinden Nâbigat’uz-Zubyânî’nin divanında ve Slavcada XII. yüzyıla ait Rus kroniğinde geçmektedir.¹

Türk adı, devlet adı olarak, ilk kez VI. yüzyılın ortalarında kurulan Göktürkler tarafından kullanılmıştır. Göktürkler devrinde Türk adı önce devletin, daha sonra da devletin yönetimi altında bulunan çeşitli boyların ortak adı hâline gelmiştir. Daha sonra değişik zamanlarda ve farklı coğrafyalarda kurulan Türk devletleri, Türkiye Cumhuriyeti hariç olmak üzere coğrafyadan veya devletin kurucusundan kaynaklanan adlar almışlardır. Devlet adları farklı olsa da bu devletlerin bünyesinde yaşayan halka genellikle Türk, dillerine de hep Türkçe denilmiştir.

XI. yüzyıldan başlayarak XIV. yüzyılın sonlarına kadar süren göçlerle Türk boyları birbirinden ayrılmış ve farklı coğrafyalara yerleşmişlerdir. Göktürk-Uygur-Karahanlı devletlerinin bünyesinde sürdürülen tek yazı dili geleneği, yeni coğrafyalarda meydana getirilen yeni kültür merkezleri etrafında farklılaşmış ve Kuzey-Doğu ve Batı Türkçesi diyebileceğimiz farklı yazı dili kolları gelişmeye başlamıştır.²

¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1984, s. 42

² Taneri Aydın, **Türk Kavramlarının Gelişmesi**, Ankara, 1983, s. 226.

Siyasî, coğrafi ve dilsel farklılaşma, zaman içinde Türk unsurlarının kendilerini ortak adları olan “Türk” adıyla değil, kendi özel boy adları veya coğrafi adlarla adlandırılmalarına sebep olmuştur.³

Bu farklılaşmaların sonucunda bugün Orta Asya’da Türk adı Türkiye Türklerine bırakıldı. Bundan başka, Ahıska Türkleri ile türlü sebeplerle Sovyetler Birliği’nde kalmış Türkiye kökenli Türklere, bir de Fergana vadisinde yaşayan Türkler için kullanılır olmuştur. Fergana vadisinde yaşayan Türkler, ne Türkiye’den, ne de Ahıska’dan gelmiştir. Bu nedenle Fergana Türkleri, Orta Asya halkları tarafından diğer Türk toplulukları ile karıştırılmamak düşüncesiyle “yerli Türkler” veya “Fergana Türkleri” diye anılmaktadır.

Bugün kendilerini Göktürklerin torunları olarak ifade eden Fergana Türkleri Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırları içinde yaşamaktadırlar. Türk-Atalı Türkler ise söz konusu topluluğun Kırgızistan sınırları içinde yaşayıp, Türk-Ata Derneği çatısı altında faaliyet gösteren kısmıdır. Bu, aynı zamanda bu çalışmanın konusunu oluşturan kısımdır. Bu topluluk, Kırgızistan’ın Celâl-Âbat ve Oş bölgelerinin bulunduğu ülkenin güneyinde yaşamaktadır. Kırgızistan’ın dışında Özbekistan’ın doğu bölgesinde bulunan Andican ve Surhanderya ile Tacikistan’ın kuzeyindeki Hocent (Leninâbat) bölgesinde varlığını sürdürmektedir.

Söz konusu Türk grubunun bugün bulundukları bölgenin haritasına bakarak onların aslında 1924 yılından önce Fergana vadisinde bir arada yaşadıkları söylenebilir. Vadinin 1924 yılında Sovyet Rusya’nın sınır çizme politikası ardından Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan arasında paylaşılması üzerine söz konusu Türk topluluğu, siyasî statüsünü bulundukları ülkelerin içinde küçük etnik grup olarak devam ettirmiştir.

Bu topluluğun yaşadığı coğrafya ve nüfusu ile ilgili olarak BBC Kırgız masası yapımcısı ve gazeteci Arslan Kapay Uulu Koyçuyev şu bilgileri aktarmaktadır. “20. yüzyılın başında Orta Asya’da millî devletler kurulana kadar Fergana vadisinde Özbekler, Kırgızlar ve Tacikler ile birlikte yerli Türkler, Kıpçaklar, Karakalpaklar gibi Türk kökenli etnik gruplar da yaşıyordu. V. İ. Lenin Orta Asya’da millî sınır çizme projesi yönetirken Ferganalı Türkleri hesaba katmamıştır. Özbekistan ile Kırgızistan, Fergana vadisinden geçen

³ Buran Ahmet, “Oş İlının Özgön İlçesinde (Kırgızistan) Yaşayan Türkler ve Ağızları”, **Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri, (Bilkent Üniversitesi, 26-28 Eylül 2006)**, Ankara, 2006, s. 1.

sınırları kesinleştirme hususunda yerli Türklerin hangi sınırlar içinde kalacakları sorusu ayrı bir anlaşmazlığa sebep olmuş, Fergana'daki etnik ve bölge odaklı problemlerin ana kaynağı olmuştur.

Yerli Türkler Rusya'nın 1897 yılında yaptığı ilk nüfus sayımından 1936 yılına kadar ayrı bir millet olarak kayda geçirilmiştir.⁴ Ancak, 1950-1960'lı yıllarda milletlerin büyümesi küçük grupların ise büyük milletlerin arasında asimile olması gibi bahaneler ile bu Türklerin ayrı bir millet olarak kayda geçmesine izin verilmemiştir. Rus etnograf, V. R. Vinnikov, 1950'li yıllarda Fergana vadisinde yaşayan bu Türkler hakkında araştırma yapıp, "Onlar ayrı bir millet olarak nüfuza geçme hukukundan mahrum bırakılsalar da kendi aralarında Türklük şuurunu kaybetmemişlerdir. Dolayısıyla, tam olarak asimile olmuştur diyemeyiz." demektedir. Böyle bir hatırlatmayı, Fergana'daki milletlerarası münasebetleri takip etmekle görevli gözlemciler de, vatandaşlar da söylüyorlardı. Ayrıca, S.S.C.B. dağıldıktan sonra Fergana vadisinin Kırgızistan sınırları içinde yaşayan etnik Türk grubunun kendilerini korumaya yönelik çalışmaları da Vinnikov'un fikrini ispat etmektedir.

Bu Türklerin kendi isimlerini korumaya yönelik çalışmaları sırasında bazı engellerle karşılaştıkları söylenebilir. Örneğin, bu Türkleri Türkiye veya Kafkaslardan gelen göçmen olarak kabul eden istatistik kurumu görevlileri, ülkenin Oş ve Celâl-Âbat bölgelerinde yaşayan vatandaşların «Türk'üz» demelerini kabul etmemiş, «Kırgız» veya «Özbek» olarak kaydetmiştir. Türk-Ata derneğinin nüfus sayımıyla ilgili yaptığı anket çalışmalarının sonuçlarına göre, Kırgızistan'ın güneyinde, özellikle Aravan, Bazarkorgon ve Suzak ilçelerinde yüz binden fazla Türk yaşamaktadır. Fakat Kırgız Cumhuriyetinin demografik yapısında bunların ancak iki bin kadarı Türk olarak kayda geçmiştir.⁵

⁴ Türk-Ata derneğinin kurucularından Bakir Oğlu Tursunbay'ın "Turk-Ata" v perevode-eto "otets turkov" yani "Türk-Ata, Türklerin Babası Demektir" başlığı altında Fergana gazetesinde verdiği bilgiye göre, 1897'de Rusya'nın yapmış olduğu ilk nüfus sayımında yerli Türklerin sayısı 208. 800 olarak kaydedilmiştir.

Bakir Oğlu Tursunbay, "Turk-Ata" v perevode-eto "otets turkov", **Fergana Gazetesi**, Sayı 20 (70), Mayıs, 2003, s. 5.

⁵ Arslan Kapay Uulu Koyçuyev, Ferganalık türktördün oygonuşu, Ocak 30, 2007, (Erişim) <http://www.bbc.co.uk/kyrgyz>, 18 Şubat 2009.

Koyçuyev'in verdiği bilgilerden yola çıkarak derneğin arşivinden aldığımız bilgilere göre, 1994 ve 2003 yılları arasında yapılan nüfus kaydı,⁶ bu Türk topluluğunun sayısının Kırgızistan genelinde 149.000 kişi olduğunu göstermektedir. Detaylara inildiği zaman Türk-Ata Türklerinin sayısı Oş ilinin Aravan ilçesinde 31.000, Özgön ilçesinde 35.000 ve Kara-Suu ilçesinde 16.000; Celâl-Âbat ilinin ise Bazarkorgon ilçesinde 15.000 ve Suzak ilçesinde ise 52.000 kişidir.⁷

Türk-Ata Türklerinin gelenek ve görenekleri hakkında yapılan geniş çaplı bir araştırmanın sonuçlarına göre, 20. yüzyılın ortalarına kadar hayvancılıkla uğraşan Türk-Ata Türkleri, İslâm dinine çok bağlı kalmalarına rağmen diğer akraba Türk topluluklarında olduğu gibi eski Türk inancı Şamanizm'in de izlerini taşımaktadırlar. Beşikteki bebeğin kötü ruhlardan korunması için döşeğinin altına bıçak konulması, damat evine gelen gelinin ateşle karşılanması veya ölen kişinin çırak (mum) yakılarak hatırlanması gibi Şamanizm'e ait birçok inancı örnek olarak gösterebiliriz.

Konuştukları dil ve yaşadıkları gelenek ve göreneklere bakılacak olursa, Türk-Ata Türklerinin diğer akraba Kırgız ve Özbek Türklerinden pek farklı olmadıkları ilk bakışta anlaşılabilir. Onları diğerlerinden farklı kılan şey ise, yüz yıllardır süre gelen Türk tarihinin gerçeklerine rağmen Türk ismini bugüne kadar muhafaza etmiş olmalarıdır.

Orta Asya'da yaşayan bu Türk topluluğunun ismi nasıl korundu, onların tarihî maceraları nedir? Bu sorunun cevabına Prof. Dr. Ahmet Buran'ın incelemeleri ve 2005 yılı Yüksek Lisans programı mezunu Bilge Kağan Selçuk'un tez çalışmalarında rastlayabildik. Bunun dışında Kırgızistan'da yaşayan ve kendilerine Türk diyen vatandaşlara milliyetleri ve tarihleri ile ilgili sorular sorduk. Vatandaşların kendilerine Türk demelerinin yanı sıra Kuu-Kalmak, Barlas, Cindiler, Musa- Bazari, Kallar, Kalahça, Eleman, Yapalak-Baş, Kara-Konos, İtkaynatar, Kalta-Tay gibi boy adlarını da birlikte kullanmaları, bizim araştırmamız için bir ipucu oldu.

Boy adlarına yönelik çalışmamız sırasında B. H. Karmışeva'nın 1960 yılında Moskova'da yayımlanan "Özbeklerin Bünyesindeki Etnik Türk Grubu"

⁶ Nüfus sayımı Türk-Ata derneğinin ilk başkanı Abduvali Mamataliyev'in yönetiminde, derneğin bir faaliyeti olarak gerçekleşmiştir.

⁷ Abduvali Mamataliyev, "Tarih tarcımalınan.", **Fergana Gazetesi**, Sayı 20 (70), Mayıs, 2003, s. 6.

adlı makalesinde Karluk, Türk, Barlas, Kalta-Tay, Musa-Bazari ve Muğul (Mugal, Moğol) boylarından bahsedilmesi, araştırmamızın sonuçlarını kanıtlamış gibi oldu. Çünkü Karmışeva'nın çalışmasında adı geçen boylar ve onların tarihi, vatandaşlardan aldığımız bilgileri destekler niteliktedir.

Karmışeva'ya göre bu Türkler, Orta Asya'ya göç etmiş, Deştikıpçak Özbeklerinden daha eski olan Türk ve Moğol kabileleri ve halklarının torunlarıdır. Onların büyük kısmı çoktan yerleşik hayata geçmiş ve kabile isimlerini kaybetmiş, Maverâünnehir'de yaşayan İran dilli halka Türk dilini aktararak Özbek halkının temelini oluşturmuştur. Kalan kısmı ise yarı göçebe olmuş ve kabile bölünmesini muhafaza etmiştir. Gerçekte sadece kabile ismini taşımış ve asırlar sonra günümüze kadar korumuştur. Bu gruba Karluk, Türk, Barlas, Kalta-Tay, Musa-Bazari ve Muğul (Mugal, Moğol) girmektedir. Bu grup, Mugal ve Karlukların bir kısmı dışında yerel halk arasında ve literatürde genel olarak «Türk» adı ile bilinir.⁸

1917-1926 yıllarında Orta Asya sınırlarında bu Türklerin nüfusu 66.578 kişi olarak belirlenmiştir. Bunların 9.410'nu Karluk, 2.565'ni Mugal, 5.463'nü ise Barlas, Kalta-Tay, Musa-Bazari ve diğer Türk kabilelerinin mensupları oluşturur. Türklerin sayısı Buhara'da (Eski Buhara Hanlığı bölgesi içinde) 21.940, Semerkant bölgesinde 8.288, Fergana bölgesinde 20.179; Kırgızistan'daki Oş ve Celâl-Âbat bölgelerinde 4.216'dır. Barlas, Musa-Bazari, Kalta-Tay boylarının sayıları ise bilinmemektedir.⁹

Karluklar (Karluk, Qalluq): Orta Asya'ya daha önce göç etmiş en eski Türk boylarından biridir. 1924-25 yılında sadece 9.410 kişinin kayıtlara geçtiği bilinmektedir. Bunların bir kısmı Özbekistan'ın Buhara ve Surhanderya bölgesi, diğer büyük kısmı ise Tacikistan'ın Hocent bölgesine yerleşmişlerdir.

Surhanderya'nın üst taraflarında yaşayan Karluklar, kendilerini Türk olarak saymakta ve Türk Karluk olarak adlandırmaktadırlar. Bunlar, hayvancılıkla uğraşmışlar ve kendi içlerinde Lolaki, Mazar-Çapti, Sultan-Mahmudî, Kara-Yasak, Adcirgani olarak bölgesel gruplara ayrılırlar. Bir bölümü Kara-Kul köküne dayanır. Çünkü bunların dedeleri Kara-Kul bölgesinden gelmiştir. Karluklar'ın bir bölümü de Buhara civarında

⁸ B. H. Karmışeva, "Etnografiçeskaya gruppa "tyurk" v sostave uzbekov", **Materialı i issledovaniya po etnografii i antropologii SSSR**, Moskova, 1960, s. 4.
⁹ a.g.e., s. 6.

yaşamaktadırlar. Bunlar on kadar köyde yaşamaktadırlar. Buhar, Kasan ve Karakul Karlukları, kendilerini Türk olarak adlandırmazlar. Bunlar ihtilâlden sonra büyük şehirlere yerleşmişlerdir.¹⁰

Orta Asya'nın güneyinden kuzeyine doğru uzanan Gisar vadisinde yaşayan Karluklar, kendilerini Türk olarak adlandırmazlar. Bunları Galça Karlukları diye adlandıranlar da vardır. Bu gruplar bölgesel olarak yakın olmalarına rağmen birbirleriyle evlenemezler. Güney Tacikistanlı Karluklar da bölgesel olarak gruplara ayrılırlar. Bunlar Avladî-Avaz, Partau-Kul, Koşçakman, Çapa, Kaç-Poy ve Kokul adlarını taşırlar. Sovyet devrimine kadar bunların en kalabalıkları Beş-Arık Karluklarıdır. İsimlerini Beş-Arık, Yah-Su ve Kızıl-Su nehirlerinin birleştiği yerde yaşamalarından almışlardır. Bunların da kendi aralarında grupları vardı. Bunlar, Goraz (Gûroz), Yarbek, Anna-Bay ve Gamçı'dır. Bugün buralar geniş tarım arazileri olmasına rağmen Beş-Arık Karlukları burada yoğun olarak yaşamazlar, onlar dağdan inmiş Tacik ve Özbeklerle yaşamaktadırlar.¹¹

Araştırmaların neticesine göre, Güney Tacikistan Karlukları Toharistan Karluklarının veya Karahanlı Karluklarının soydaşları sayılırlar. Karlukların hayat tarzındaki ve kültüründeki detaylar, onların bugün yaşadıkları bölgelerde daha önceleri de yaşadıklarının göstergesidir.¹²

Türkler: Türkler belki de Karluklar'ın atalarından daha önce bu bölgelere gelmişlerdir. Onlar, Türkistan'a göç eden Türkler'in en eski atalarıdır. Kâfirnigan'ın yukarısında, Zerefşan dağının eteklerinde ve Buhara'daki Şehrid nehrinin boylarında yaşayan Türkler olarak 6.845 kişi civarında kayda geçmişlerdir. Güney Tacikistan'daki Yah-Su ve Kızıl-Su bölgesinde yaşayanlar dillerini unutmuşlardır. Tacikçe konuşurlar ve kendilerini Türk kökenli Tacik olarak nitelendirirler. Bazı bölgelerde yaşayanlar çift dillidir. Tacikistan'da yaşayan Türkler birçok isimle adlandırılırlar. Bu isimler genellikle yaşadıkları bölgenin isimleridir. Semerkant bölgesindeki Türkler Ak-Tau ve Kara-Tau dağlarının kuzey bölümlerinde yaşarlar. Son yıllarda

¹⁰ a.g.e., s. 9.

¹¹ a.g.e., s. 8.

¹² a.g.e., s. 9.

dağlardan düzlüklere yerleşmişlerdir. Buralarda 10 civarında köyleri vardır. Bu gruplar Hacı Bay, Mulla Niyaz, Halma ve Lolaki'dirler.¹³

Barlas (Ballas): Bu grup sayıca Türk gruplarının en büyüklerindendir. Sayıları ile ilgili tam bilgi yoktur; fakat sayılarının 15.000 veya 18.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Bunlar, Kaşkaderya'nın yukarı kısmında ve Surhanderya dağlarının kuzey yamaçlarında yaşamaktadırlar.

Barlas, Cengiz dönemindeki Moğol kabilesinin ismidir. Şeybani Han zamanında Badahşan'a ve Hindistan'a yerleşmişlerdir ve kendilerini etraftaki halka Türk olarak tanıtmışlardır. Barlaslar, Maverünnehir'de yaşadıkları yedi asır boyunca Moğollara ait özelliklerini, kültür ve geleneklerini yitirmişler; sadece isimleri kalmıştır. Barlaslar da kendi aralarında birkaç gruba ayrılmışlardır. Barlaslar altı kardeşten oluşurlar; Şaş-Baçça, Tâlib-Baçça, Kozi-Baçça, Polat-Baçça, Ohsak-Baçça ve Nemat-Baçça. Bunların haricinde iki büyük kabile daha ortaya çıkmıştır. Bunlar; Katta Kal Hapizlar ve Mayda Kal-Hapizlar. Barlaslar diğer Türkler gibi Özbeklerden kız alıp vermezler, ama Taciklerle evlenirler. Surhanderya bölgesindekiler iki dilde konuşurlar.¹⁴

Kalta-Tay: Bu boya ait daha az bilgi bulunmaktadır. Bunlar da farklı bölgelere yerleşmişlerdir. Eskiden sayıları çok olduğu için geniş topraklara sahip olmuşlardır. Kalta-Taylar'ın soylarının bazı Özbek kabileleri ve Kırgız soyundan oldukları söylenir. Sovyet ihtilâline kadar Kaşkaderya bölgesinde yaşayan topluluklarla ilişki kurmuşlardır; fakat günümüzde bu ilişkiler ortadan kalkmıştır. Hanaka derya, Karatag derya boylarında yaşayan Kalta-Taylar, Taciklerle önceden kız alıp verirlerdi ve iki dilde konuşurlardı. Bir kısmı ise sadece kendi aralarında evlenirlerdi.¹⁵

Musa-Bazariler: Diğer Türklere nazaran yüksek dağ eteklerine yerleşmişlerdir. Yaşadıkları yerler genellikle Hanaka derya ve Karatag derya havzasıdır. Kendilerinin sekiz-dokuz kuşak önce Hisar'dan çıktığını kabul ederler. Bu boy da kendi içinde Çori, Kulobi, Yulmo, Orta-Buzi, Kalayi-Cavr, Kalta-Tay, Yodjik olarak ayrılmıştır. Şahrısabz ve Kaşkaderya'da yaşayanlar da Urim-Nadal, Kallar, Karali ve Savunpazi gibi gruplara ayrılırlar.

¹³ a.g.e., s. 10-11.

¹⁴ a.g.e., s. 13.

¹⁵ a.g.e., s. 14.

Musa-Bazariler dağlık b6lgelerde yaşayan Taciklerle yakın ilişkiler kurmuşlar, kız alıp vermişler ve iki dilde konuşmuşlardır.¹⁶

Mugullar (Mugol, Muğul): Bunlar T6rk soyundan değildir, fakat bu b6lgelerde; ubek, Pyanja, ubek Cılga d6zl6kleri arasında yaşamışlardır. Tacikistan'ın içlerinde Gisar vadisi ve Afganistan'a yerleşmişlerdir. Afganistan ve çevresinde Emir Timur Han zamanından beri yaşamaktadırlar. Afganistan'ın Badahşan'ındaki Mugullar otuz ayrı kabileden oluşmaktadırlar. iraki-Mugul, Ali-Mugul ve Yaka-Mugullar bunların sayıca en kalabalık olanlarıdır. Bunlardan Ali-Mugullar 6nceden hayvancılık ederlerdi, Yaka Mugullar ise tarımla uğraşırlardı.¹⁷

¹⁶ a.g.e., s. 14.

¹⁷ a.g.e., s. 15.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞUM ÂDETLERİ

1. DOĞUM ÖNCESİ

1. 1. Gebe Kalma

Çocuk, soyun ve hayatın devamlılığını ifade eder. Bu sebeple her aile çocuğunun olmasını ister. İyi niyetle kurulmuş bir aile, çocukla renk kazanır. Bu her zaman ve dünyanın her yerinde böyle olmuştur. Atalarımızın “çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar” sözü, buna bir örnektir.

Çocuğu olmayan aileler, toplum tarafından her ne kadar acıma duygusu ile karşılanırsa da bazen kendilerini toplumdan soyutlanmış gibi hissederler. Bu duruma düşen aileler, çocuk sahibi olabilmek için her türlü pratiklere başvururlar. Türk-Ata Türklerinde uygulanan pratikler şunlardır:

- Vücuda sıcaklık vereceğı düşüncesiyle karatavuğun yumurtası yenir.
- Kırlangıcın yavrusu yoğurda karıştırılarak kadına yedirilir.
- Karı ve koca, kartalın safra kesesini yalar. Çocukları dünyaya geldikten sonra ona da yalatır.
- Kendi şalvarını meyveli ağacın dibine silkeler. Ağaçtaki bereketin kendisine bulaşacağına inanılır.¹
- Çocuklu aileyi kendi ağzına tükürttürür. Çocuklu ailedeki çocuk sevincinin kendisine bulaşacağına inanılır.²

1. 2. İstenmeyen Gebelikleri Sonlandırma Yöntemleri

Eskiden, korunma yöntemlerinin bilinmediğı dönemlerde, istenmeyen gebelikler, şu yöntemlerle sonlandırılmaya çalışılmıştır:

- Kadın ağır bir yük kaldırır.
- Kadın yüksek yerlerden atlar.³

¹Halimahan Burhanidinova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1953.

²Gülsara Kamalova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

³Tacikan Hamrayeva, Barpı, Suzak, Celal-Âbad, 1951.

1. 3. Gebelik ve Bu Durumda Yapılan Uygulamalar

Baş dönmesi, mide bulanması, hâlsizlik, kusma ve âdetten kesilme, kadınlarda gebeliğin belirtileridir. Kadınlar bu şekilde kendisinin hâmile olduğunu anlarken, dışarıdan biri onun kirpiklerinin çaprazlaşması, fizikî olarak değişiklik göstermesi (ya kilo alması veya vermesi gibi), yüzünde lekelerin oluşması ve bazı yiyeceklere diğer insanlardan daha düşkün olması gibi durumlardan hâmile olduğunu fark edebilir. Hâmile kadına «ekkikat», «ağır ayak», veya «boyıda bar»⁴ (yükü) denilir.

Kadın hâmile olduğu haberini ilk önce eşi ile paylaşır, daha sonra ikisi birlikte aile büyüklerine ve yakınlarına duyururlar. Evlâtlarını bu sevinçli haberden dolayı tebrik eden aile büyüklerinden bazıları, bu haberi daha büyük bir sevinçle yayarken, bazıları da «nazar değmesin» inancıyla bu haberin hamileliğin ilk aylarında etrafa fazla duyurulmasını istemezler. Kadının karnı büyüdüğü zaman da onu kalabalık ortamlardan uzak tutmak isterler.

- a) Hâmile düzenli aralıklarla doktora götürülerek sağlığı kontrol altında tutulur.
- b) Düşük yapmamak için ağır yük kaldırmaz, ağır işler yapamaz. Fazla yorulmamaya dikkat eder.⁵
- c) Beslenmesine dikkat eder.⁶
- d) Canının çektiği yiyecekler bulunup getirilir.
- e) İyi veya kötü haberler bildirilirken dikkatli davranılır.⁷
- f) Keskin kokuların olduğu yerde bulunmaz.
- g) Cenaze gibi üzüntü verici ortamlara gidilmez.⁸
- h) Hâmile kadın, çocuğunu iyi huylu ve güzel olacağı inancıyla güzel şeyler düşünür, güzel resimlere bakar. Tavşan, maymun gibi çirkin hayvanlara bakmaz.⁹
- i) Sık sık elle (ninni) söylerse doğacak çocuğu annesine düşkün olur.
- j) Köpeğe yemek vermek ve onun doğumuna bakmak, hâmile kadın için yararlıdır. Çünkü köpek bir batımda birkaç yavru doğurmaktadır. Onu

⁴ Nuhsara Şerkulova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1939.

⁵ Sapiya Sargulova, Canı-Dıykan, Suzak, Celâl-Âbad, 1972.

⁶ Aytkan Paşayeva, Blagaveşenko, Suzak, Celâl-Âbad, 1950.

⁷ Alimahan Mamasaliyeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celâl-Âbad, 1949.

⁸ Halimahan Burhanidinova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1953.

⁹ Tacikan Hamrayeva, Barpi, Suzak, Celâl-Âbat, 1951.

gören hâmilenin doğumunun da ne az onun kadar kolay olacağı inancı vardır.

- k) Sığırın doğumuna bakılmaz, çünkü sığırın sancısı ağır olur.
- l) Deve sütü içirilmez, peyniri de yedirilmez. Çünkü deve on iki ayda doğum yapan bir hayvandır. Eğer hâmile kadının doğumu gecikirse kadın üç kez devenin altından geçirilir.¹⁰

1. 4. Aşermek Dönemi

Aşermek, hâmile kadın için çok önemli bir dönem sayılmaktadır. Bu süreçte bulunan kadınlar için «ağzı açık», «başı karanğı» tabirleri kullanılır. Bu dönemde hâmile kadının canı her zamankinden daha farklı şeyler ister. Bazı hâmileler bu durumla hiç karşılaşmayabilirler. Çünkü bazı kadınlar hâmilelik dönemini her zamanki gibi sıradan, hiçbir değişiklik hissetmeden yaşamaktadır. Aşerme dönemini yaşamakta olan hâmile, canının çektiği şeyleri yemediği takdirde doğacak çocuğunun her hangi bir yerinin eksik olacağı inancı vardır. Dolayısıyla mümkün olduğu kadar hâmile kadının canının çektiği her şey bulunup getirilmeye çalışılır. Bu inanç, çok eski zamanlardan beri süregelmektedir.¹¹

1. 5. Çocuk Düşmesini Engellemek

Türk-Ata Türklerinde, hâmilenin kendisini ve çocuğunu en iyi şekilde korumasına yardımcı olacak olanlar, onun ailesidir. Bazen hem ailesinin, hem de doktorun yardım etmesine rağmen anne düşük yapabilir. Bunu engellemek için yapılan pratikler, daha çok inanca bağlıdır:

- a) Ayı dolmadan doğan sığır yavrusunun dili haşlanıp hâmile kadına yedirilirse, düşük olmayacağı inancı vardır.¹²
- b) Hâmile kadın ebeye gidip elbisesinin eteğini toplatır.
- c) Ebeden tedavi etmesini ister. Ebe, hâmile kadının karnını yukarı doğru okşar ve ayağının ucundan tutarak yukarıdan aşağı doğru silkeler.¹³
- d) Bir köpek besleyip ona çok iyi bakılır.¹⁴

¹⁰ İbâdethan Âdembayeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.

¹¹ a.g.k.k.

¹² Raziyyahan Halbekova, Türkâbat, Aravan, Oş, 1948.

¹³ Artıguş Mirzakanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1922.

¹⁴ İbâdethan Âdembayeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.

Bazı kadınların çocuğu hiç durmaz ve her hâmilelik sırasında çocuğu düşer. Çocuğunu dünyaya getirse bile çocuğu çok yaşamadan vefat eder. Bu durumda «o annenin elinde çocuk büyümmez» derler. Dolayısıyla bu duruma düşen kadınlar, çocuğunun kendi elinde büyümesinin uğursuz olacağı inancına kapılarak yeni doğacak çocuğu için adakta bulunur. Aynı zamanda çocuğun başkasının elinde büyütüp geri almak maksadıyla anlaşarak bir başka kadına verilir. Çocuk, aile yakını, akraba veya komşu gibi güvenilir birisine verilir. Çocuğu alan kadın, sanki kendi doğurmuş gibi bakar ve büyüyünce kendi çocuğunu satıyormuş gibi öz annesine para karşılığında teslim eder. Kendi annesi de sanki çocuğu büyüten kadın doğuymuş gibi yaparak geri alır. Adını kız ise “satın alınan ay kızı” anlamında Satkınay, oğlan ise “satın alınan erkek” anlamında Satıvaldı koyar.¹⁵

1. 6. Cinsiyet Tayinine Yönelik Uygulamalar

Doğum hayatın başlangıcıdır. Bir aile çocukla bezenir ve onunla mutlu olur. İster kız, ister erkek; çocuk aile kıvancındır. Günümüzde cinsiyet tercihi nadir görünüyor olsa da geçmişte daha çok erkek çocuk tercih edilmiştir. Bu sebeple, hâmilelik öncesi cinsiyet tayinine yönelik uygulamalar erkek çocuk için düşünülmüştür. Günümüzde tıbbî yöntemlerle daha doğru neticeler elde edildiği için Türk-Ata Türklerinde geçmişte yapılan uygulamalar ortadan kalkmıştır. Fakat her ne kadar doğru olduğuna inanılmasa bile, bir gelenek olarak yaşamaktadır.

1. 6. 1. Hâmilelik Öncesi

- a) Adak adanır. Doğumdan sonra istenilen cinsten çocuk olmuşsa, anne yakınları ile birlikte gidip kutsal yerleri ziyaret eder ve küçükbaş hayvanlardan birini kurban ederek onları doyurur.¹⁶
- b) Erkek çocuk doğuran kadının giysilerini, özellikle pantolonunu giyer.
- c) Erkek çocuk doğuran kadını kendi ağzına tükürttürür.
- d) Sahil kumlarına gömülür.¹⁷

¹⁵ Halimahan Burhanidinova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1953.

¹⁶ Havahan Sariyeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celâl-Âbad, 1943.

¹⁷ Gülsara Kamalova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

- e) Sümelek¹⁸ pişirilen ocağa oturur.¹⁹
- f) Bundan sonrakinin erkek olması niyetiyle kızının ismini Oğulay (oğlan ayı), Tursunay (dursun ay) koyar.²⁰

1. 6. 2. Hâmilelik Sonrası

- a) Buğday tanesi, hâmile kadının göğsünden aşağı doğru bırakılır. Eğer buğday tanesi çizgi tarafıyla düşerse kız çocuğu olacağına inanılır.
- b) Hâmile kadın iğneye iplik geçirir, ipliğin ucundan aşağı doğru tutar. Avucuna gelen iğne yuvarlak dönerse kız, düz dönerse erkek çocuğu olacağına inanılır. Hâmile kadına seslenildiği zaman kadın sağ tarafıyla bakarsa erkek, sol tarafıyla bakarsa kız çocuğu olacağına inanılır.
- c) Buğday ile fasulye ekilir. İlk önce buğday çimlenirse kız, fasulye çimlenirse erkek çocuk olacağına inanılır.²¹
- d) Hâmile kadının kalçası büyükse kız, küçükse erkek çocuk doğuracağına inanılır.
- e) Hâmile kadın sık sık midesi bulanıp kusarsa kız, midesi bulanmadan doğrudan kusarsa erkek çocuk doğuracağına inanılır.²²
- f) Hâmile kadın rüyasında yüzük görürse, kız çocuğu olacağına inanılır.
- g) Ateşte kurşun eritilerek yere dökülür. Eriyen kurşun yuvarlak şekilde kurursa kız, düz dökülürse erkek çocuk olacağına inanılır.²³

1. 7. Doğuma Hazırlık

Kadının ilk hâmileliğinde hazırlıklar annesi tarafından yapılır. Bu hazırlığa, onun dünürü de az çok katkıda bulunur, fakat hazırlık yapmak, ağırlıklı olarak kız annesine düşmektedir. Anne adayı ufak tefek ihtiyaçları hazırlamakla meşgul olur. Çünkü onun çok hazırlık yapması uğursuzluk sayılmaktadır.²⁴ “Tuğılmagan bözakka kazık kakma” yani daha dünyaya gelmeyen çocuk için hazırlık yapma anlamında söylenen bu atasözü buradan gelmektedir.

¹⁸ İlkbahar mevsiminde çimlenmiş buğday suyundan yapılan, bol proteinli geleneksel bir tatlı türüdür.

¹⁹ Halishan Eşmuratova, Canı-Dıykan, Suzak, Celâl-Âbad, 1947.

²⁰ Kunduzkan Paşayeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celâl-Âbad, 1945.

²¹ Marhabahan Abdrahmanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

²² Adina Polatova, Türkâbad, Aravan, Oş, 1961.

²³ Gülhayâ Abdullayeva, Türkâbad, Aravan, Oş, 1958.

²⁴ Tacikan Hamrayeva, Barpı, Suzak, Celâl-Âbad, 1951.

Çocuk için yapılan hazırlık sırasında, her şeyden önce içinde eldiven, zıbın, çocuk bezi, höllük, kundak yapmak için belek ve belek bağının bulunduğu kundak takımı alınır. Aynı kundak takımı, kadının kayınvalidesi tarafından da alınır. Bunun dışında kadının annesi beşik, beşik takımı, çocuğun ihtiyacı olan giysiler, anne adayı için yatak, yorgan, gecelik, sabahlık ve yazlık başörtüsü, elbiselik kumaş ve terlik alır. Kış ise kışlık başörtü, elbise ve kazak alır. Doğum haberini getirecek olan müstakbel baba için de özel ve ayrı bir hediye almayı da ihmâl etmez. Kadının kayınpederine yani dünürüne de birer gömlek, ton (kaftan) ve çârsı (kaftanı bağlamak için kumaştan yapılmış, desenli bel bağı); kayınvalidesine yani dünürüne başörtüsü ve elbiselik kumaş alır.

Aile büyükleri ve akrabalar çocuğun diğer ihtiyaçlarını; salıncak, çocuk karyolası, çocuk arabası, oyuncakları v. s. hediye yoluyla karşılanır. Bu şekilde az da olsa kız annesinin hazırlığına hem maddî, hem de manevî olarak katkıda bulunmaktadır.

Hâmile, damat ve dünürler için yapılan hazırlıklarda, zamana göre değişiklikler yer alabilir; fakat çocuk hazırlıklarında beşik ve beşik takımı, aynı zamanda kundak takımı her zaman bu şekilde devam etmiştir ve günümüzde de devam etmektedir.²⁵

2. DOĞUM SIRASI

2. 1. Doğum

Hâmileliğin normal süresi dokuz ay on gündür. Doğum, bu süreyi geçecek olursa, «deve sütü içmiştir veya peynirini yemiştir», diyerek hâmile kadının devenin altından geçmesi sağlanır.²⁶ Daha önce de belirttiğimiz gibi, deve on iki ayda doğum yapan bir hayvandır. O nedenle hâmile bir kadının devenin sütü veya peynirinden yiyip içmesi doğumu geciktireceği inancını doğurmuştur.

Ayı gününden daha erken, örneğin yedi aylık doğum yapılırsa, o doğum yapan kadına «çala tuğdi», çocuğa ise «çala tuğildi» denilir. Yani ayı gününden erken, daha olgunlaşmadan anlamına gelmektedir. Ayı günü yaklaşan hâmile, bir hafta-on gün önce bir kez daha doğum hazırlıklarını

²⁵ Möhtabar İbragimova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1946.

²⁶ İbâdethan Âdembayeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.

gözden geçirir. Kendisi ve çocuğu için gerekli kıyafetleri, eşyaları ayrı bir bohçada bir kenara koyar. Eneçiye (ebeye) yardımcı olacağı düşünülerek aileden birilerine; eltisi, yengesi veya evlenmiş ablasına aynı bohçayı göstererek tembihte bulunur.²⁷

2. 2. Doğum Sancısı Başlayan Hâmile için Yapılan ilk Müdahale

Bel ağrıları, hafif sancılar, hâlsizlik gibi belirtiler, doğumun başlayacağına işarettir. Eneçi çağrılır ve yakınları eneçi gelene kadar ona ilk yardımı göstermeğe başlarlar:

- a) Tütsü yakılarak hâmilenin etrafında dolaştırılır.
- b) Hayırlısıyla doğum yapabilmesini niyet ederek bir tabağa un konulup hâmilenin başından üç defa çevrilir.²⁸

Unun Türk inançlarında nasıl bir özellik taşıdığı konusunda bir şey diyemeyiz. Fakat buna benzer yoldan yola çıkarak, belki bir anlam çıkarılabilir. Eskiden atalarımız evlerinde Cinanelbüyut diye bilinen küçük, ince ve beyaz yılanı gördüğü zaman öldürmemişler. “Yılan evin sahibidir. Eğer biz ona herhangi bir zarar verirsek, o da bizden günün birinde herhangi bir vesile ile öcünü alır”, diyerek ev yılanı gördükleri zaman onun bulunduğu yere un serpmişler. Yılan da bir kaç dakika sonra oradan uzaklaşır ve bir daha onları rahatsız etmezmiş.

Atalarımızdan bugüne kadar yaşanagelen yılanla ilgili uygulama hakkında Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve Lebâbe şöyle rivayet etmişlerdir: “Hz. Peygamber (s. a. v.) evlerde bulunan yılanları öldürmekten bizi men etti. Ama arkası beyaz olan yılanlar ile kuyruğu kısa olan yılanları bundan istisna etti. Zira onlar korkunç yılanlardır. Gözleri alır, onu gören kadınlar, eğer hâmile iseler, çocuklarını düşürürler.”²⁹

Özbek Türklerinde ailenin ilk çocuğu için düzenlenmekte olan «Beşik Toyda», çocuğun anne tarafından misafirleri geldiği zaman, ev sahipliği yapmakta olan baba tarafı onları yüzüne «un» sürerek karşılarlar. Bu

²⁷ Akıl Yangıbayeva, Donbulak, Özgön, Oş, 1936.

²⁸ Raziyaan Halbekova, Türkâbad, Aravan, Oş, 1948.

²⁹ Yöndemli Fuat, **Tarih Öncesinden Günümüze Yılan**, Ankara, 2004, s. 179.

uygulama, «çocuğun ömür yolu ak (açık) olsun, mutlu ve ferah yaşasın» dileğini ifade eder.³⁰

Bu inançlardan yola çıkarak doğum sırasında hâmilenin başından üç kez un çevrilmesi geleneğinin her şeyden önce onun beyaz renginden kaynaklandığını ve en çok ihtiyaç duyulan gıda olması açısından bolluk ve bereketlik, ferahlık ve hayrın sembolü olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Beyaz, bütün Türk halklarında arınmışlığın, temizlik ve ferahlığın sembolüdür.

- c) Doğumu kolaylaştıracak inancıyla eğer yılan derisi varsa, o da hâmile kadının başından üç defa çevrilir. Çünkü yılan, bütün gücünü toplayıp bütün derisini bir anda atarmış.³¹
- d) Eneçi gelerek anne adayını kontrol eder ve uygun görürse, doğumu yaptırır. Eneçi, doğum yaptıran ebe demektir.³²

2. 3. Doğumun Güçleşmesi Hâlinde Başvurulan Pratikler:

- a) Eşinin üzerinden üç kere atlatılır.
- b) Hâmilenin eteğinden büyük baş hayvana saman yedirilir.
- c) Kadının saçlarının örgüsü açılır, bağlı olan her şey çözülür.³³
- d) Hâmile, en az onun kadar kolay doğum yapacağı inancıyla kolay doğum yapan kadınları kendi ağzına tükürttürür.
- e) Hâmile kadının sancısı başladığında, bir kişi tandır veya ocakta odun yakarsa, hâmilenin sancısı uzun sürmeden çabuk doğum yapar.
- f) Doğum sancısı başladığında hâmile yorgana yatırılıp iki tarafından silkelenirse kolay doğum yapacağına inanılır.³⁴
- g) Sancı başladığında yılan derisini bütün gövdesinde dolaştırarak sonra onu batırıp su içerse kolay doğum yapar.³⁵

3. DOĞUM SONRASI

3. 1. Doğum Haberi

Doğum gerçekleşikten sonra, dışarıda bekleyen yakınlarına haber verilir. Haber beklemekte olanlar haberciden:

³⁰ Osman Karabayevev, **Özbekistan Bayramları**, Taşkent, 1991, s. 145.

³¹ İbâdethan Âdembayevev, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.

³² Akıl Yangıbayeva, Donbulak, Özgön, Oş, 1936.

³³ Toktokan Tölönova, Özgön, Oş, 1943.

³⁴ Aytkan Paşayevev, Blagaveşenko, Suzak, Celal-Âbad, 1950.

³⁵ İbâdethan Âdembayevev, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.

- a) Kız mı, oğul mı? Yani “Kız mı, erkek mi?”
- b) Börümü, tülkü mü? (Böri-Kurt-Erkek; Tülkü-Tilki-Kız)
- c) Koyçımı-malçımı? (Koy-Koyun-Kız; Mal-Sığır-Erkek) şeklinde sorar.³⁶

Haberciler de soruya göre cevap verir. Müjdeli haberi alan baba, hazırladığı hediye ile müjdeciyi ödüllendirir. Baba genellikle müjde parası verir. İlk doğumu yakınlarına aileden herhangi bir müjdeciyi müjdeleyebilir; fakat kızın ailesine damadın müjdelemesi bir gelenektir. Müjdeyi veren damat, kayıvalidesinin hazırladığı müjdeyi alıp, evine döner. Müjdeciyi Damat “kızlık veya oğulluk boldık” (kızımız veya oğlumuz oldu) diye haber verirken diğer müjdeciler birbirlerine:

- a)tuğdı (doğurdu).
- b)bolalık boldi (çocuğu oldu).
- c)boşandı (kurtuldu).
- d) yaşlılar.....”köz yordı” diyerek sevinçli haberi verir.

Müjdeyi alan babaanne, hala, teyze ve yakınları kadın müjdeciyi genelde başörtü, şal, elbiselik kumaşlar; erkek müjdeciyi ise gömlek veya bel bağı ile ödüllendirirken erkek akrabalar genelde para ile ödüllendirir.

3. 2. Çille (Lohusalık)

Kadının doğum yapmasıyla anne ve cici³⁷si için Çille (Lohusalık) dönemi başlamış olmaktadır. İlk doğumunu yapan anne için, bu zaman zarfında kendi annesinin evinde kalması uygun görülmüştür. Doğum gerçekleşikten sonra yapılması gereken bazı kontrollerin arkasından damadın annesi ve yakınları lohusayı cicisi ile birlikte kendi annesinin evine getirir. Annesi, kızı ve torunu için süslü «çillehane» (lohusa odası) hazırlar. Bu zaman zarfında dikkat etmesi gereken hususlara uyar. Gelen giden aile büyükleri, yakın akrabalar, konu komşular çillehâne de fazla oturmazlar. Hâl hatır sorulup, hediyeleri verilip kutladıktan sonra ayrı odaya alınarak misafir edilir. Eve cici olduğundan habersiz gelen misafirler çillehâneye sonradan hediyesini yollar.

Cici çillesi küçük (20 gün) ve büyük (40 gün) olarak ikiye ayrılır. Küçük çillesi döneminde cicinin annesi, anneannesi, babaannesi ve enişesinden

³⁶ Hasiyethan Abdullacanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1938.

³⁷ Beşik öncesi, kucak çocuğu.

başka kimse içeriye girmez. Cicinin doğumunun kırkinci günü büyük çillesi çıkar. Büyük çille günü aile büyükleri ile yakınları toplanır ve ciciyi beşiğe kundaklarlar. Kundaklamadan önce cicinin «karın saçları» yani ilk saçları kesilir ve ilk saç meyveli ağacın dibine gömülür. Aynı zamanda tırnakları da kesilip o da tıpkı saç gibi meyveli ağacın dibine gömülür. Tırnaklarını keserken erkek cicinin eline kalem, kız cicinin eline ise mutfak malzemelerinden bir şey tutturulur. Anlamı, erkek cicinin okuyup meslek sahibi olması, kız cicinin ise kısmeti erken açılıp, iyi bir ev hanımı ve hamarat bir kız olmasıdır. Sonra lohusanın annesi 40 tane «külçe» (tandır simidi) yaparak mahalle çocuklarına dağıtır ve böylece küçük bir merasim düzenleyerek ciciği çille döneminden çıkarmış olurlar.³⁸

Çille (Çelle), Fars dilinde «kırk gün» demektir.³⁹ Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde, yılın en sıcak (25 Haziran-05 Ağustos arası) ve en soğuk (25 Aralık-05 Şubat arası) günleri demektir. Anne ve cicisi için ise «çille» doğumdan itibaren ilk kırk günü karşılar. Bunun dışında kelimenin bir diğer anlamı da bir insanın tek başına diğer insanlardan saklanıp, kırk gün ibadet etme merasimidir.⁴⁰ Kırgız Türkçesinde de çille Özbek Türkçesinde olduğu gibi yaz ve kış mevsimlerinin en sıcak ve en soğuk günleridir.⁴¹ Türkiye Türkçesi sözlüğüne göre, mecâzi olarak «zahmet, sıkıntı» anlamını taşımaktadır.⁴² Ali Püsküllüoğlu ilk anlam olarak “Dervişlerin bir araya çekilip kırk gün boyunca yemelerini, içmelerini ve uykularını azaltarak kendilerini tapınmaya verdikleri zahmetli dönem”⁴³ olarak nitelemiştir. Mehmet Doğan ise birinci tanımlamasında Ali Püsküllüoğlu’na katılmış, ikincisinde ise, «ıstırap veren hâl, zahmet, meşakkat, eziyet, renc, mihnet»⁴⁴ olarak tanımlamıştır. Bu örneklerden yola çıkarak Türk-Ata Türklerinin doğum geleneğinde «çille» kelimesinin anlamını «kırk gün korunmak» olarak anlamlandırabiliriz. Zira örnek verdiğimiz tüm lehçelerde, «çille» kelimesinin «sıkıntı ve zahmet» anlamını verdiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

³⁸ Marhabahan Abdrahmanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

³⁹ Olgun İbrahim; Draşan Cemşit, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ankara, 2005, s. 119.

⁴⁰ **Özbek Tilining İzohli Luğati**, c. II, Rus Dili Neşriyatı, Moskova, 1981, s. 368.

⁴¹ K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü**, çev: Taymas, Abdullah, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları: 93, c. I, Ankara, 1998, s. 272.

⁴² **Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK, Ankara, 2005, s. 436.

⁴³ Püsküllüoğlu Ali, **Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1999, s. 384.

⁴⁴ Doğan Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara, 2003, s. 262.

Türk-Ata Türklerinde, çille dönemi sadece yeni doğan çocuk yani cici ve onun annesi için değil, yuva kuran kişiler için de geçerlidir. Erkek çocuk dünyaya geldiğinde ve evlendiğinde; kız çocuğu ise dünyaya geldiğinde, evlendiğinde ve doğum yaptığında çilleye girer. Bunun dışında bir insan herhangi bir tıbbi bakımdan şifası bulunmayan hastalığa yakalandığı zaman kendisini etraftan korumak amacıyla “çilleye” girer. Yani kırk gün etraf muhitten uzaklaşır ve tek başına, kaldığı odada ibadet eder. Çilleli veya herhangi bir kişinin öğle, akşam veya çok geç vakitlerde kimsesiz, sahipli yerlerde yalnız kalması, o tür yerlerden yalnız geçmesi ve ya uyuyakalması, orası için kan akıtmadan, kurban kesmeden (en azından bir tavuk bile olsa kesip kan akıtmalı), Kur'an okutmadan yıkmaya kalkması sonucunda şifası bulunmayan hastalığa yakalanabilir. Örneğin, psikolojik sorun yaşaması, uykusunun bozulması, albasması, sık sık başının ağrması, huyunun değişmesi, ağzının eğilmesi gibi v.s. Çarpılan kişi, güçlü mollalara giderek kendini üç kez okutur. Molladan şifâ bulamayan kişi molların «boyniga aliş», yani «sorumluluk almak»la şifâ bulabileceğini düşünerek «kinneci» ustazların yardımıyla 40 gün çillede oturur. Neticede o da ustazları gibi «kinneci» veya «molla» olur. «Kinneci» nazar değdiği düşünülen insanları, molla ise «çoçigan» (korkmuş) çocukları, çarpılmış ve bu tür rahatsızlıklara uğrayan kişileri okur.⁴⁵

3. 2. 1. Çilleli Kişinin Dikkat Etmesi Gereken Unsurlar:

- a) Kötü insanların ve cinlerin kötülüğünden korunmak için çille sürecinde gece dışarı çıkmaz. Mecbur kaldığı takdirde cicinin alına siyah ocak kömürü sürülür veya yanına Kur'an ile beraber ekmek, bıçak, balta, biber gibi keskin, acı ve kutsal şeyler konulur. Genelde bir parça ekmek koymak tercih edilmektedir.⁴⁶
- b) Sık sık tütsü yakılır.
- c) Evde yalnız kalmaz. Eğer yalnız kalırsa kendi kendini okur.
- d) Odasının ışığı 40 gün açık kalır.⁴⁷
- e) Çirkin hayvanlara bakmaz.

⁴⁵ Marhabahan Abdrahmanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

⁴⁶ Artıguş Mirzahanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1922.

⁴⁷ Gülsara Kamalova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

- f) Çilleli bir kişi, çilleli bir kişiyi gördüğü zaman onunla selâmlaşmaz. Birbirini gördüğü zaman küçük bir eşya değiştirir.
- g) Hasta, kısır ve çocuğu durmayan kişiler, çilleli kişinin odasına alınmamaya çalışılır.⁴⁸

3. 3. Çocuk ile ilgili inançlar

- a) Çok tüylü olmaması için bedenine tandırın toprağı sürülür.
- b) Yetişkinlik çağına geldiğinde koltuklarında tüy çıkmasın diye koltuklarına karıncanın yumurtaları sürülür.⁴⁹
- c) Koltuğunun terlememesi ve daha çocukluk yaşındayken göğsünün kabarık olmaması için ilk günlerde cicinin meme ucu sıkılır.
- d) İlk kırk gün içinde giydirilen kıyafetleri, kırk günden sonra giydirilmez.⁵⁰
- e) Çocuğun başına yol düşerse (çocuğun başında doğuştan olmayan, daha sonradan oluşan hilâl gibi beyaz çizgi), gemiye binmiş kişilere saçının bir ucu kestirilir. Yoksa gözünün şaşı olacağına inanılır.⁵¹
- f) Altı aylık olana kadar başını tutamıyorsa, annesi boyun eti yer.
- g) Uykusu değişip çok ağlıyorsa, üzerindeki kıyafeti ters giydirilir.⁵²
- h) Akşam namazından sonra çocuk dışarıya çıkarılmaz. Mecbur kalındığı zaman alnına kazanın karası sürülür. Yanına ekmek, bıçak veya acı biber gibi keskin ve acı şeyler de alabilir. Onların, çocuğu kötülüklerden koruyacağına inanılır.⁵³
- i) Yağmurlu havada dışarı çıkarılmaz. Yağmur suyu ağzına kaçarsa dili peltek olur derler.
- j) Çocuk halı, kiyiz (keçe) üzerine yatırılmaz, gözünün şaşı olacağı inancı vardır.⁵⁴
- k) Çocuk iki değirmenli (başın tepe noktası) doğarsa, kısmeti kapanır, uğursuzluk olur inancıyla ailesi mahalleye ortak kullanmak üzere «galvır» (kalbur) alır.⁵⁵

⁴⁸ Nazira Buvahanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1980.

⁴⁹ Boldıkan Colçuyeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1948.

⁵⁰ Aytan Paşayeva, Suzak, Blagaveşenko, Celal-Âbad, 1950.

⁵¹ Gülhaya Habibullayeva, Türkâbad, Aravan, Oş, 1958.

⁵² İbâdethan Âdembayeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1948.

⁵³ Artıguş Mirzahanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1922.

⁵⁴ Alimahan Mamasaliyeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1949.

⁵⁵ Halimahan Burhanidinova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1953.

- l) Evine ilk kez gelen çocuğa ev sahibi yağ yalatır. Yoksa iki ev arasında lâf taşıyarak dedikoducu olacağına inanılır.⁵⁶

3. 4. Ad Verme

Ad vermek, doğumun en önemli unsurlarından biridir. «Çocuk kendi adı yüzünden toplum arasında mahcup duruma düşmemeli, adı ağır gelip herhangi bir olumsuz etkinin altında kalmamalı» diyerek büyüklerimiz ad verirken çok dikkatli davranmışlardır. Günümüzde her ne kadar genç aileler çocuklarına yeni adlar koymaya çalışıyor ise de toplumun bir parçası olarak bazen toplumdan ayrı kalamamakta ve duruma göre inanç gereği geleneksel ad vermek zorunda kalmaktadırlar. Çünkü geçmişte yaşanan bazı inançlar için, bugün sadece «o bir inançtır» deniliyor ise de, insanın o inanca boyun eğmeden içi rahat etmiyor. Örneğin, «Nîşan» adı; bir insan doğacak çocuğu için her ne kadar güzel ad hazırlasa da, eğer çocuğunun her hangi bir yeri kesik doğarsa, o çocuğa Nîşan adını vermeden rahat edemezler. «Anarbek» adı; bedeninin her hangi bir yerinde «Nar» renginde bir leke bulunuyorsa, inanç gereği o ad verilir. Çünkü bu ad verilmezse o leke büyür inancına kapılır. «Artık»; fiziki olarak her hangi bir yerinde (daha çok parmakların etrafında) artıklık bulunuyorsa, o çocuğa Artık adı verilecektir.⁵⁷

Ad, genelde aile büyüklerinden dede, nine veya akrabalar içinde hatırı sayılır, mutlu ve sağlıklı uzun ömür yaşayan kişiler tarafından düşünülmüştür. Geçmişte daha çok aile büyükleri tarafından ad verilirken, günümüzde genç çiftlerin kendisi de ad verme şansına sahipler. Geçmişte genç ailelerin ad vermesi saygısızlık olarak kabul edilmiştir.

Çocuk dünyaya geldikten sonra, en kısa zamanda ad verilir. İmam çocuğun adını, akşam namazını müteakiben kulağına ezan okuyarak duyurur.⁵⁸

En büyük çocuk için yaygın olarak konulan bir ad yoktur, fakat vefat etmiş atalardan birinin adını vermek geçmişte yaygınken, günümüzde pek görülmemektedir. Büyüklerden birinin adı verildiyse, aile o çocuğa takma adla hitap eder. Örneğin, ninesinin adını verdiyse «Nine kız» şeklinde hitap eder.

⁵⁶ Gülsara Kamalova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

⁵⁷ Beknazar Karimov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1926.

⁵⁸ Adina Polatova, Türkâbad, Aravan, Oş, 1953.

Çünkü ninesinin adıyla kızına hitap etmek saygısızlık sayılmaktadır; buna rağmen onun adını yaşatmak için bu yola başvuranlar vardır.⁵⁹

3. 4. 1. Gün ve Yere Göre Kendi Adıyla Doğan Çocuklar

Bu özelliğe sahip çocuklar, daha çok bayram günlerinde dünyaya gelmiştir.

- a) Adina: Cuma günü dünyaya gelen kız çocukları için verilen adıdır.
- b) Arapat: Arefe günü dünyaya gelen kız çocukları için verilen adıdır.
- c) Arapbek ve Arapbay: Arefe günü dünyaya gelen erkek çocuklarının adıdır.⁶⁰
- d) Askar: Babası askerdeyken doğan erkek adıdır.
- e) Aybek: Ayın ilk gününde doğan erkek çocuğu için verilen adıdır.
- f) Aylar: Ayın ilk gününde doğan kız çocuğu için verilen adıdır.⁶¹
- g) Bazarvay: Pazar gününde doğan erkek çocuklarına verilen ad.
- h) Bazargül: Aynı günde dünyaya gelen kız çocukları için verilen adıdır.⁶²
- i) Boldihan: Arkasından oğlan isteyen aileler, son kıza bu adı vermeyi tercih etmektedirler.⁶³
- j) Cumagül: Cuma günü dünyaya gelen kız çocukları için verilen adıdır.
- k) Cumavay: Cuma günde dünyaya gelen erkek çocuklarına verilen adıdır.⁶⁴
- l) Ergaş: Kardeş yaşlarının yakın olması durumunda konulan adıdır.
- m) Hasan ve Husan: İkiz doğan erkek çocuklar için verilen adıdır.
- n) Hayit (bayram demektir), Hayitvay: Dinî bayram günlerinde dünyaya gelen erkek çocuk adıdır.
- o) Hayithan: Bayram gününde dünyaya gelen kız çocuğun adıdır.
- p) Hilâle: Yeni ay görüldüğü zaman dünyaya gelen kız çocukların adıdır.
- q) Kurbanbek: Kurban bayramında dünyaya gelen erkek çocuğunun adıdır.⁶⁵ Aynı günde dünyaya gelen kız çocuğuna yine Hayithan adı

⁵⁹ Süreyya Yusupova, Türkâbad, Aravan, Oş, 1950.

⁶⁰ Abdusamat Karimov, Aravan, Oş, 1935.

⁶¹ Haliskan Eşmuratova, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1947.

⁶² Marhabahan Abdrahmanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

⁶³ Boldikan Colçuyeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.

⁶⁴ Abdusamad Karimov, Aravan, Oş, 1935.

⁶⁵ Adina Polatova, Oş, Aravan, Türkâbad, 1959.

verilebilir, çünkü Kurban bayramı da Ramazan bayramı da Türk-Ata Türklerinde “hayit” bayramıdır.⁶⁶

- r) Navruz: Nevruz bayramında doğan kız çocuklarına verilir.
- s) Ogulay, Uulkan, Ogilhan: Kızları çok olup onlardan sonra erkek çocuk isteniyorsa yukarıdaki adlardan biri verilir.⁶⁷
- t) Patma ve Zuhra: İkiz doğan kız çocukları için verilen adıdır.
- u) Roza, Rozihan: Ramazan ayında dünyaya gelen kız çocuklarına verilen adlardır.
- v) Rozali, Rozivay: Ramazan ayında dünyaya gelen erkek çocukları için verilen adlardır.⁶⁸
- w) Satıbalı: Çocuğu hiç durmayan annelerin erkek çocuğuna verdiği adıdır.
- x) Satkınay: Aynı durumda kız çocuğu için verilen adıdır.
- y) Tilevaldi, Tursun, Satvaldi: Çocuğu durmayan anneler tarafından, dünyaya gelen erkek çocuklara verilen adıdır.⁶⁹
- z) Tohtasın: Daha fazla çocuk olmasını istemeyen aile böyle bir ad vermekle bunun sonuncu çocuğu olacağına inanır. Bu son çocuk kız ise, adı Tohtahan olur.
- aa)Tölenbay: Bir önceki ölmüş çocuğundan sonra doğan erkek çocuğa verilen adıdır.⁷⁰
- bb)Tursunay: Bir önceki ölmüş çocuktan sonra dünyaya gelen kız çocuklarına verilen adıdır.
- cc)Yâdgâra: Ana karnındayken aile büyüklerinden biri vefat edip, bebeği göremediyse, o bebeğin adı Yâdgâra olacaktır.
- dd)Yâdgâr: Aynı durumda dünyaya gelen erkek çocuğuna verilen adıdır.⁷¹
- ee)Yoldaş: Annesi doğuma giderken yolda dünyaya gelen erkek çocuk adıdır.
- ff) Yolçı: Seyahat sırasında doğan erkek adıdır.
- gg)Zafer, Ceniş, Mayramgül, Mayramhan: Bu adlar resmi bayram günlerinde doğan çocuklar için uygun görülmüştür.⁷²

⁶⁶ Ergaşali Kazakov, Aravan, Oş, 1937.

⁶⁷ Maluda Mamatova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1955.

⁶⁸ Ergaşali Kazakov, Aravan, Oş, 1937.

⁶⁹ Halimahan Burhanidinova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1953.

⁷⁰ Tacikan Hamrayeva, Barpı, Suzak, Celal-Âbad, 1951.

⁷¹ Mahpuba Âdembayeva, Aravan, Oş, 1961.

3. 4. 2. Herhangi Bir Fizikî Özelliği ile Dünyaya Gelen Çocuklar için Verilen Adlar

- a) Anarbek: Bedeninin herhangi bir yerinde nar renginde kırmızı leke bulunan erkek çocuklara verilen adtır.
- b) Anara, Anarhan, Aytacı: Aynı durumda doğan kız çocuklarına verilen adtır.
- c) Artıgali, Artıgvay: Fizikî olarak bedenin herhangi bir yerinde fazlalığı bulunuyorsa bu adlardan biri verilir.
- d) Artuguş: Aynı durumda doğan kız çocuklarına verilen adtır.
- e) Börü (Bozkurt): Dişli doğan erkek çocuk için verilir. Börü, doğuştan diş ile dünyaya geldiği için Türk-Ata Türkleri diş ile dünyaya gelen çocuklarına «Börü» adını vermişler.
- f) Börü kız: Dişli doğan kız çocuklarına verilen adtır. Kız çocuğu için bu isim kaba görüldüğü için sadece ilk kırk gün içinde «Börü kız» ismiyle hitap edilir. Daha sonra uygun görülen bir isim konulabilir. Buna rağmen genelde yine de özel isim olması sağlanır. Örneğin, Hâsiyet, yani hâsiyetli. Fazilet, faziletli gibi.⁷³
- g) Haldar, Halivek, Halmirza: Bedeninin herhangi bir yerinde normalden daha büyük hal (ben) bulunan erkek çocuklara verilen adtır.
- h) Hâlis, Hâlîde: Aynı durumda doğan kız çocukları için verilen adtır.⁷⁴
- i) Humâr: Bilek kemiği normalden farklı doğan erkek veya kız çocukları için verilen adtır.
- j) Koçkar: Ağır kilolu doğan erkek çocuk adıdır.
- k) Koşakvay: Parmakları bitişik doğan erkek çocuk adıdır.
- l) Nartacı, Tacikan: Bedeninin herhangi bir yerinde buruşuk şekilde renkli bir leke bulunan kız çocuklarına verilen adtır.
- m) Nişanbay: Bedeninin herhangi bir yerinin kesik doğması sonucunda erkek çocuklar için verilen adtır.
- n) Nişanhan: Aynı durumda doğan kız çocuklarına verilen adtır.⁷⁵
- o) Musurmankul, Sunnatilla: Sünnetli doğan erkek çocuk adıdır.⁷⁶

⁷² Çöma İmamberdiyev, Özgörüş, Özgön, Oş, 1929.

⁷³ Süreyya Yusupova, Türkâbad, Aravan, Oş, 1953.

⁷⁴ Artıguş Mirzahanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1922.

⁷⁵ Nişanbay Ganiyev, Aravan, Oş, 1945.

⁷⁶ Raziyaan Halbekova, Türkâbad, Aravan, Oş, 1948.

- p) Panay: Kulağı delik doğan çocuklara verilen adıdır.
- q) Tacibek: Bedeninin herhangi bir yerinde büyük veya küçük buruşuk şekilde renkli bir leke bulunan erkek çocuklara verilen adıdır.⁷⁷
- r) Peygamber ve kahramanların adları ağır geleceği veya onun adıyla hitap etmek saygısızlık sayılacağı için, mümkün olduğu kadar bu adlardan uzak durulmuştur.

3. 5. Beşik Toy

Beşik toyu, çocuğun kırkı, büyük çillesi çıktıktan sonra kundaktan alınıp beşiğe yatırma ve aynı zamanda anne ve çocuğun kendi evlerine dönüşü için yapılan merasimdir. Beşik toyuna geçmeden önce «Beşik»le ilgili bilgi vermek gerekmektedir.

Beşik, meyveli ağacın dallarından yapılır. Dört ayaklı, düz tahta, yatak ve tuvak⁷⁸ tutması için yapılan özel delikten ibarettir. İki yanı ve ayak taraflarının üst kısmı yay şeklindedir ve üzerinde bir yuvarlak destek ile bir birine bağlanmıştır. Ayrıca iki ucunda sallamak için kolları bulunmaktadır.

Beşik, son zamanlarda dut ve söğüt ağacından yapılmaktadır. Alt kısmının kaymaması ve çalkalanmaması için daha ağır olan dut ağacından; iki ayağın üst tarafındaki yay kısmı ve kalın direkler, sallamak için kolları, yukarı taraftan kolay ve hafif sallamayı sağlayan ara destek söğüt ağacından yapılır. Beşiği güzel motiflerle süsleme işi Türkistan, Taşkent, Fergana ve Semerkant bölgelerinde kendine özgü bir sanat derecesine yükselmiştir.

Beşiğin üzeri yazın ince tül, kışın ise kalın kadife kılıflarla örtülür. Çocuk, oğlan veya kız olmasına göre iki çeşit sumak⁷⁹ kullanılır. Çocuğun beşiğe yatırılması, önce bilen kadınlar veya nineler tarafından bir iki kez gösterilir. Çocuğun sırtının pişik olmaması için önce sırtına kuyruk yağı sürülür. Beşiğe kavuzga döşekler⁸⁰ konulur. Böyle olduğu zaman çocuğun bedeni döşeğe yapışmaz ve sürekli harekette olur. Çocuğun kol ve ayakları beşiğe düz bağlanır.

Anne açısından pratik, kullanışlı ve rahat; çocuk açısından ise hem fizik hem de psikolojik bakımdan daha sağlam, dinlenme yeri olarak huzurlu olan

⁷⁷ Nişanbay Ganiyev, Aravan, Oş, 1945.

⁷⁸ Beşikteki bebeğin tuvaletinin düştüğü bir tür beşik âleti.

⁷⁹ Bebeğin ön tuvaletinin tuvaka düşmesini sağlayan, ağaçtan yapılmış bir tür beşik âleti.

⁸⁰ İçine başaklı bitkilerin tohum kabuklarının konulduğu özel beşik döşegi.

beşik, çok eskiden beri her Türk ailesinde kullanılmaktadır. Özbek folklorcu Mahmut Sattar'ın tarifiyle, çocuk kendini ayakta tutabilecek hâle gelene kadar yaşayacağı yeri ve evidir. Bugüne kadar bazıları tarafından çocuğun sağlığı için zararlı olduğu iddia edilmesine rağmen, atalarımızın keşifleri arasında önemli bir yere sahiptir.⁸¹ Beşik ile ilgili U. Karabayev'in 1991 yılında, Taşkent'te yayımlanan "Özbekistan Bayramları" adlı kitabından aldığımız bilgiye göre, Rusların eski âdetleri silme projelerinin hız aldığı dönemlerde beşik yasaklanmış ve doğal olarak bu da "Beşik toy"unu olumsuz etkilemiştir. Hatta beşik, ateist propagandacılar tarafından "çocuk hapishanesi"ne benzetilmiş ve buna karşı çok büyük mücadele verilmiştir.

Yasaklara karşı Karabayev onun faydalarını tek tek açıklamıştır: Beşik, tarihte atalarımızın ortaya koyduğu büyük keşiflerden biridir. Çünkü çocuk, 2-3 yaşına gelene kadar onun büyümesinde birçok açıdan faydalı olmaktadır. Herşeyden önce o, küçük ve rahattır. İhtiyaç duyulduğu zaman birçok yere ev, tarla, avluda taşınabilir özelliğe sahiptir. Bu, anne için kolaylık sağlamakta, yeri geldiğinde çocuğa bakmanın yanı sıra, başka işleriyle de ilgilenebilmesine imkân yaratmaktadır. İkinci olarak, beşiğin biçimi öyle yapılmıştır ki, çocuğu sallamak, avutmak, sevmek, ninni söylemek, uyutmak için çok müsaittir. Doktorlar da çocuğa ninni söylemenin ve onu sallamanın çocuğun sağlıklı büyümesi için çok büyük katkı sağladığı fikrini itiraf etmektedirler. Üçüncü olarak, beşiğin çeşitli örtülerle kısmen veya tamamen kapatılması, çocuğu kışın soğuktan, yazın ise sıcaktan, güneşten, rüzgârdan, gürültüden korumuştur. Bu örtü çocuğu dış etkenlerden koruması, özellikle çocuk uyurken dikkati dağıtacak olaylardan uzak tutması bakımından faydalıdır. Daha da önemlisi, beşiğin yerden biraz daha yukarıda olması, çocuğun soğuk almasını engellemektedir.

Dördüncü olarak, çocuk beşiğe (özel kol- ayak bağı ile) bağlanır. Bu ilk bakışta sanki çocuğa işkence yapılmış gibi görünür. Böyle görülse de, bağlar çocuğa fazla hareket yapmadan, kendi kol ve ayakları yüzünden ani korku yaşamadan, hiç bir şeye çarpmadan, yattığı yerde yanlış bir şekilde dönmeden, rahat ve sakin uymasına imkân yaratır.

⁸¹ Sattar Mahmud, **Özbek Udumlari**, Taşkent 1993, s. 7.

Beşinci olarak, folklorcu B. Sarımsakov'un söylediği gibi, beşikte “çocuğun ayakları arasına sumak, altına tuvak yerleştirilmesi nedeniyle çocuğun altı nemlenmez, sırtında pişik oluşmaz, aynı zamanda bunlar üşümemesini sağlar.”⁸²

Beşik, anne ve çocuk için faydalı olmanın yanı sıra, bu özellikleriyle geçmişte göçebe hayatı yaşayan bütün Türk toplulukları için kolaylık sağlamıştır. Sade ve kullanışlı olarak bugüne kadar da varlığını sürdürmüştür.

Çocuk için bu kadar önemli olan beşiğe, çocuk rastgele yatırılmaz, «Beşik toyu» düzenlenir. Beşik toy, eskiden küçük bir merasim hâlinde gerçekleştirilirken, günümüzde daha görkemli bir şekilde yapılmaktadır. Lohusaların kırkı çıktıktan sonra, lohusanın annesi kırk tane külçe yaparak mahallenin çocuklarına dağıtır. Sonra babası onları almaya gelir. Süslü beşik başta olmak üzere kızı ve torunu için mevsimlik kıyafet ve başka her türlü hediyelerle annesi, 15- 20 kişiden oluşan aile yakını ve akraba grubu ile kızının evine gider. Çocuk erkek ise, misafirler arasında bulunan dayısının süslü bir tay hediye etmesi, eskiden beri yaşatılan zorunlu bir gelenek olmuştur.

İmkânı olan erkek tarafından ev sahipleri, gelini ve torunu başta olmak üzere dünürlerini davul zurna ile karşılarlar. Konuklar geldikten sonra çocuğu beşiğe yatırma merasimin gerçekleştirilir. Çocuğu beşiğe eneçisi veya hatırı sayılan yaşlı bir nine tarafından yatırılması tercih edilir.

Odada bulunanlar merasimi izlemek maksadıyla halka hâlinde otururlar. Odanın ortasında oturan nine, ilk önce çocuğun tırnaklarını keser, saçlarını kazır ve sonra ılık ve tuzlu su doldurulmuş bir leğene oturtur (tuzlu su, çocuğun bedeninde herhangi bir yara çıkmasını engeller). Yıkama sırasında bedeninde bulunan herhangi bir işareti varsa, oradan seslenip herkese duyurur. Yıkanması bittikten sonra anneye külçe ısırttırıp kalan kısmını “onlar gibi büyüyüp çocuklara karışsın” düşüncesiyle etrafta bulunan mahalle çocuklarına verir.

Nine beşiğe yaklaşır. Bu sırada anne sağına soluna, arkasına önüne eğilerek gelen herkese selâm verir. Gelenler aşağıdaki gibi güzel dualarıyla karşılık verir:

⁸² Osman, Karabayev, **Özbekistan Bayramları**, Taşkent 1991, s. 144.

- Ata anasiga kuyimli bala bolsin!
- Annesine babasına hayırlı evlât olsun!
- Allah ömrini uzak, rızkını uluk kilsin!
- Allah ömrünü uzun, rızkını yüce etsin!
- Başı taştan bolsin. Mallik davletlik bolsin!
- Başı taştan olsun, mallı-devletli olsun!

Beşiği yatırmak için hazırlayan nine, çocuğun eline erkek ise okuyup eğitilmiş olsun diye kalem, kız ise kısmeti erken açılıp iyi ev hanımı olsun diye mutfak malzemesi tutturur. Sonra çocuğu mahsus ters yatırıp etraftakilere sorar:

- Mandey yatkızayınmı, yaki mandeymi?
- Böyle mi yatırayım, yoksa şöyle mi?
-
- Yok, teskeri boldi.
- Hayır, ters oldu.
- Bunday yatkızayınmı, yaki mandeymi?
- Böyle mi yatırayım, yaki şöyle mi?
- Yok, teskeri boldi.
- Hayır, ters oldu.
- Bunday yatkızayınmı, yoki şundaymı?
- Böyle mi yatırayım, yoksa şöyle mi?
- Ha ha anaşunday yatiring.
- Evet, evet öyle yatırın.

En sonunda yönünü bulan nine, şu dileklerle bebeği beşiğe yatırır:

- Beşikdegi balani han bolışini biley mi, bay bolışini biley mi?
- Beşikteki çocuğun ne han olacağını bilirim, ne de zengin olacağını.

- Beşikde Farabiyler, Ulugbeglar ulgaygan...
- Beşikte Farabîler, Uluğbeyler büyümüşür...
- Beşikdegi balani han bolışini kim bilipti, bay bolışini kim bilipti?
- Beşikteki çocuğun han olacağını kim bilir, zengin olacağını kim bilir?
- Beşikde Manastay batırlar, Abayday âlimlar ulgaygan.
- Beşikte Manas gibi kahramanlar, Abay gibi âlimler büyümüşür.
- Beşikdegi balani han bolışini kim bilipti, bay bolışini kim bilipti?
- Beşikteki çocuğun han olacağını kim bilir, zengin olacağını kim bilir?

v.s. diyerek beşiğin sahibinin geldiğini belirten “Egesi keldi, kaçılar, poş poş”, “Sahibi geldi, müsaade edin” sözleriyle “Bismillahir rahmânir rahîm” deyip çocuğu beşiğe yatırır. Ninenin, yukarıda bilinmeyen birilerinden müsaade isteyerek çocuğu beşiğe yatırmaması, beşikte başka varlıkların (ins ve cins gibi) da gezindiğine inanıldığını anlatmaktadır. Buna rağmen yine de aynı inançlardan yola çıkarak beşiğin döşeğinin altına küçücük bir bıçak ve baş tarafına minik bohçada bir külçe bağlanır. Bunlar çocuk, beşik yaşını geçirene kadar devamlı durur. Bu aşamadan sonra nine usûlünce önce ayaklarını, sonra kol yani omuz kısmını bağlayıp daha sonra annesine bırakır. Annesi herkese teşekkür eder ilk kez beşik sallayıp herkesin gözü önünde «elle» (ninni) söyler.⁸³

Beşik, yaz-kış hep kullanışlı olmuştur; özellikle kış aylarında. Bazı çocuklar çok alıştığı için annesinin isteği dışında yürüdükten sonra da kendi tercihiyle beşikte uyumak isterler.

Yeni beşik satın alıp sahibini törenle yatırmak, ailenin ilk çocuğu için düzenlenmektedir. Bu gelenek hem anne, hem de çocuk için çok önemlidir. Her ikisi de hayatlarının çok önemli bir dönemini sağ salim tamamlamış olmaktadır. Bu merasimin diğer önemli bir tarafı da ilk kez anne olan bir kadını, bu duyguya alıştırmaktır. Annelik duygusuna daha da alıştırmak, toplum içinde kutsal bir yeri olduğunu hatırlatmak ve bütün bunlara sahip

⁸³ Bu bölüm Hasiyat Abdrahmanova (1938), Artıguş Mirzahanova (1922) Ak-Taş, Kara-Suu, Oş ve Akıl Yangıbayeva Özgön, Oş, 1936 anlattıklarından özetlenmiştir.

çıkması gerektiğini vurgulamak çok önemlidir. İlkten sonraki çocuklar için yeni beşik satın alınmaz, böyle bir tören yapılmaz. Kardeşler, en büyük ablasının veya ağabeyinin beşiğinde büyür. Eğer ilkten sonra ikiz kardeş dünyaya gelirse, ikinci çocuk için yine anneannesi tarafından yeni beşik alınır ve küçük bir tören yapılır. Birçok aile beşiğini saklar. Aynı beşikte birkaç nesil büyüyenler de olur. Bu, elbette ihtiyaçtan dolayı değil, hatıra ve kutsal sayıldığı içindir.⁸⁴

3. 6. Çocuğun Yürüşi (Yürümesi)

Çocuğun her yeni hareketi, aileye unutulmaz mutlu anlar yaşatır. Güldüğünde daha çok gülmesi sağlanmaya çalışılır; annesine-babasına baktığı zaman daha çok kendilerine baktırılmaya çalışılır. Konuşma sesi çıkarmaya başladığında daha çok konuşturmaya çalışırlar, bilhassa yürümeye başladığında bu mutluluğu herkesle paylaşmak isterler.

Çocuklar genelde bir yaşına geldiğinde dişleri çıkmaya başlar ve kendi başlarına ilk adımlarını atmaya gayret ederler. Onun bağımsız yürüyebileceğine emin olduğu zaman aileler «birinci kadımı» (ilk adımı) diyerek küçük bir tören yaparlar.

Bu tören şöyle gerçekleşir:

İlk önce çocuğun ayağına bağlanmış «birinci kadam ip»ini kesecek kişi seçilir. O kişi herhangi biri olamaz. İnsanlara örnek gösterilecek kadar saygın veya sevilen biri olması tercih edilir. Sonra mahalle çocukları toplanır ve çocuğun iki ayağının arasına, çapraz şekilde bir ip bağlanır. Aynı zamanda çocuğun ayağına pâyendâz⁸⁵ serilir. Çocuklar için koşu yarışı düzenlenir ve kazanana merasim sahibi aile tarafından hediye verilir. Bunun ardından çocuğun başından şeker veya para saçılır. Diğer yandan da seçilen kişi çocuğun ayağındaki ipi keser ve çocuk için dua edilir.⁸⁶

Mahmud Sattar, Özbek Udumları adlı kitabında, yürümeye başlayan çocukların ayağının bağlanması ile ilgili şöyle diyor: “Karakalpakistan’da kimse yokken adım atmaması için yürümeye daha yeni başlayan çocuğun ayağı

⁸⁴ Hayithan Colçuyeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1948.

⁸⁵ Halk arasında daha çok gelin, damat ve onların ailelerinin birbirinin evlerine ilk gidişlerinde ev sahibi tarafından kapı girişine serilir ve misafir evin eşliğini onun üzerinden geçer. Bu gelenek bazen çocuğun birinci kadımı için yapılan küçük törende de yapılmaktadır bu durumda ancak, eşığe değil çocuğun bulunduğu yere serilir.

⁸⁶ Möhtabar İbragimova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1946.

güzel bir iple bağlanır. Küçük törenin yapıldığı gün ip herkesin gözü önünde törenle kesilir veya makaslanır.” Bu cümlelerden, çocuğun ayağının iple bağlanmasını, ailelerin herkesle paylaşmak isteğinden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü Karakalpakların dışında diğer Özbek, Kazak, Kırgız v.s. Türk topluluklarında da çocuğun ilk adımı kutlanırken ayağı güzel bir iple bağlanır ve o topluluk huzurunda kesilir.

3. 7. Elle (Ninni)

Şifahî halk edebiyatı ürünlerinden biri olan ninni, çocukları uyutmak, ağlamasını durdurmak, sevmek gibi sebeplerle söylenen ve bir ezgiye sahip, genellikle de manzum sözlerdir. «Ninni, neni» şekillerinde kullanılan kelimenin başka dillerden Türkçeye girdiği yönünde iddialar bulunsa da Muharrem Ergin bu ifadenin çocuk dilinden gelme, tabiat taklidi ve Türkçe olduğunu belirtir.⁸⁷

Ninnilere, anneler kendi duygu ve düşüncelerini, arzu ve ümitlerini, istek ve niyetleri ile derd ve hasretlerini de katmıştır. Ninni; ahlakî, eğitici, geleneksel ve irticalen söylenen edebî bir türdür. Ninni dinleyen çocuk, annesine karşı sevgisini, annesinin sütüyle vücuduna, şuuruna sindirir. O, insanın şuurunda ömür boyu hüznü, kederli ve aynı zamanda nurlu müzik olarak kalır. Ninni dinlemeyen çocuklarda bu özellikler bulunmaz. Bir neslin mankurtlaşması işte bundan doğar. Çocuk kendi annesini diğer annelerden ayırt edemez. Çünkü onda kendisine karşı annelik vasfını bulamaz. Ninni, sadece annenin çocuğa karşı sevgisini değil, ayrıca çocuğun anneye karşı sevgisini de manevî olarak sağlar.⁸⁸

Ninniler genelde anneler tarafından söylenir. Çok nadir görülse de, bazen ablalar da kardeşlerini uyuturken söylerler. Anneler ninni söylerken hepsinin söylediği bir birinden farklıdır. Hatta bugün söylediği bir ninni, dün söylediği ninniye hiç benzemez.

Türkçede muhtelif kelimelerle karşılanan ninni için Türkçenin en eski sözlüğü olan Divanü Lûgatit-Türk'te «balu balu» tabiri kullanılmış ve “kadınlar beşikte çocuğu uyutmak için söylerler” açıklaması verilmiştir. Bu kaynaktaki kullanılan ifadenin tek kelimeden değil de bir ikilemeden oluşması, ninninin

⁸⁷ Şebnem Gökalp, “Azerbaycan Sözlü Edebiyatında Laylalar (Ninniler)”, G. Ü. Sos. Bil. Ens., Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 1.

⁸⁸ Sattar Mahmud, *Özbek Udumları*, Taşkent, 1993, s. 9-10.

ezgi temeline oturduğunu gösterir. Bütün kültürlerde yeri olan ninniler, sözlü edebiyatın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır; yazıya geçmiş ürünlere çok geç dönemlerde rastlanır.⁸⁹

Yazıdan önce söz'ün hâkimiyeti olduğundan sözlü geleneğin içinde doğan ninni, türkü, tekerleme, bilmece, masal gibi ürünlerin ne zaman ortaya çıktığı konusunda kesin bilgiler edinmek mümkün değildir. Ninni söyleme geleneğinin çocukluk tarihi ile yaşıt olduğunu kabul etmek en doğrusudur. Yazının söze hâkimiyeti ile birlikte edebiyatta da yenilikler görülür. Günümüzde halk edebiyatı ürünleri çocuk edebiyatına kaynaklık etmektedir.⁹⁰

Elleler aytib uhlatayın,
Elle balam, elle.
Kötarıblar kette kılay,
Elle bol balam, elle.

Ninniler söyleyip uyutayım,
Ninni yavrum, ninni.
Ellerimde büyüteyim,
Ninni yavrum, ninni.

Etir upalar sepsem balam,
Cânım balam, elle.
Kümüş bolsin elle.
Elle bol balam, elle.

Mis kokular sepsem yavrum,
Canım yavrum, ninni.
Gümüş olsun, ninni.
Ninni ol yavrum, ninni.

Yer sultânı bulağı,
Ekesinin ulagı.
Elle bol balam, elle.
Cânım balam elle.⁹¹

Yer sultânı, pınarı,
Babasının oğlağı.
Ninni ol yavrum, ninni.
Canım yavrum, ninni.

Elle aytay, cânım balam,

Kulak salgın elle.
Şirin ellem tingleb asta,
Âram algin elle ya, elle.

Ninni söyleyeyim, cânım
yavrum,
Kulak ver bana, ninni.
Tatlı ninnimi dinleyip âheste,
Dinlen ninni ya, ninni.

¹¹⁰ Şebnem Gökalp, a.g.e.

⁹⁰ Ayşe Yüksel Kılıç, “Türkmenistan Türklerinin Sözlü Edebiyatında Huvdiler (Ninniler)”, G. Ü. Sos. Bil. Ens. Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s. 3.

⁹¹ İbâdethan, Âdembayeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.

İstikbâlin parlak sening,
 Cecciginem elle.
 Bahtimge sen kette bolgin,
 Körer közim elle ya, elle.

Yüzleringe tamgan suvdan,
 Hayrân bolma elle.
 Bahtimge sen katta bolgin,
 Şirin sözüm elle ya, elle.⁹²

İstikbâlin parlak senin,
 Ufaklığım, ninni.
 Benim için sen büyü,
 Görecek gözüm ninni.

Yüzlerine damlayan suya,
 Şaşıрма yavrum, ninni.
 Benim için sen büyü,
 Tatlı sözlüm, ninni.

⁹² Dildâre, İbragimova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1973.

İKİNCİ BÖLÜM

DÜĞÜN ÂDETLERİ

1. Toy ve Toy Çeşitleri

«Toy», her nevi ziyafet, şölen.¹

Daha çok şarkı şölen eşliğinde ziyafet verilerek yapılan bazı merasimlerin genel adıdır.²

«Toy», hayatın en büyük sevinci, en büyük neşesidir. Ailelerin saadeti ve müreffeh hayatın sembolüdür. Dünya halklarının tümünde toy geleneği vardır. «Toy»un özelliği, insan hayatındaki önemli dönemleri kutlamaktır. Toy merasiminde paylaşmak, anlaşılmak, saygı ve samimiyet, misafirperverlik gibi faziletler kendi ifadesini bulur. «Toy»un insana değer vermek, saygı göstermek gibi güzellikleri vardır.

«Toy», aynı zamanda sosyal karakter taşıyan bir merasimdir. Hısım akrabaların, konu komşuların, meslek arkadaşlarının katılması, toyun sosyo-kültürel boyut kazanmasını sağlar. Özellikle sosyal boyutu çok büyüktür. O mahallede, köyde ve toplumun yoğun yaşadığı kasabalarda kendine özgü bayram niteliğini kazanmaktadır.³

«Toy», kelimesi birçok manalar içermektedir. En kısa tarifi, bir olay veya gelişmeyi şenlikle, törenle kutlamaktır. Büyük ziyafet çekerek kutlanan merasimlere verilen genel isimdir.⁴ Türk-Ata Türklerinde Beşik Toy, Üy Toy, Oğil (Sünnet, Külalay) Toy, Nikâh Toy, Yubiley Toy, Kümüş Toy ve Altın Toy gibi toy çeşitleri bulunmaktadır.

¹ K. K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü**, çev: Taymas Abdullah, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayını: 93, c. I, Ankara 1998, s. 752.

² **Özbek Tilining İzahli Luğati**, c. II, Rus Dili Neşriyatı, Moskova 1981, s. 243.

³ Osman Karabayevev, **Özbekistan Bayramları**, Taşkent 1991, s. 44.

⁴ **Özbek Tilining İzahli Luğati**, a.g.e.

«Beşik Toy», cıcının kırkı, büyük çıllası çıktıktan sonra, kundaktan alınıp beşığe yatırma ve aynı zamanda anne ile çocuğunun kendi evlerine dönüşü münasebetiyle yapılan merasimdir.

«Üy Toy», ailelerin yeni, müstakil evlerine taşınması nedeniyle yapılan bir merasimdir. Bu merasim için genelde aile büyükleri ve komşular gibi çevreden misafirler davet edilir ve mevlit okutulur. Maddî imkânı iyi olanlar veya adakta bulunanlar, isteğe göre davul zurna eşliğinde kutlarlar.

«Oğıl (Sünnet, Kûlalay) Toy», Müslüman ailelerin erkek çocuklarını sünnet ettirmesi ve bunun için yapılan kutlamadır.

«Nikâh Toy», evlenenlerin nikâhını kutlamak için yapılan merasimdir. Büyüklerimizin tabiriyle, bir erkekle bir kadının bir yastığa baş koyması, evlenmesi, aile kurması sebebiyle yapılan ve insan hayatında çok önemli görülen toylardan biridir.

«Yubiley Toy», daha çok devlet hizmeti gören altmış yaşındaki dede ve nineler için yapılan toydur.

«Kümüş Toy», elli yıldır birlikte yaşayan karı kocalar için yapılan kutlama merasimidir.

«Altın Toy», altmış yıl birlikte yaşayan karı kocalar için yapılan kutlama merasimidir.

Her mevsimin kendine özgü güzelliği, kendine özgü rengi ve havası olduğu gibi, her toyun da kendine özgü ayrı ayrı heyecanı, sevinci, neşesi ve kalabalıktan aldığı bir rengi vardır.

Beşik toyundan sonra toylar arasında en heyecanlı, en sevinçli ve en renkli olanı «Nikâh Toy»udur. «Nakah Toyu», Türkiye Türkçesi tabiriyle düğündür.

2. Düğün ve Çeşitleri

“İnsanları bir araya getiren, bireyler arasındaki sosyal bağları güçlendiren, ortaklığı pekiştiren, insanlara birbirlerine ve topluma karşı nasıl hareket etmeleri gerektiğini gösteren, insanların sahip oldukları mirasın

bilincine varmasını sağlayan, gelenek ve göreneklerini, törelerini canlandıran, eğlendiren ve mutluluk fonksiyonları ile «düğün» Türk kültürünün en önemli ve temel unsurlarından biridir.

Düğün, tarih boyunca Türk insanının buluştuğu, kaynaştığı ve âdetâ mest olduğu bir ortam vasfını korumuştur.⁵

Düğün, yuva kuran bir çiftin nikâhını kutlamak için yapılan bir merasimdir. Büyüklerimizin tabiriyle bir çiftin bir yastığa baş koyması, evlenmesi, aile kurması nedeniyle yapılan, insan hayatındaki en önemli toylardan biridir. Türk-Ata Türklerinde görülen evlilikler, daha çok şu usûllerle gerçekleşmektedir:

«Görücü usûlü», geçmişte daha çok tercih edilmiştir. Günümüzde çok nadir görülen görücü usûlü, aile yakınları tarafından seçilen bir aracı vasıtasıyla yapılan evliliktir. Günümüzde her ne kadar gençler kendi sevdikleriyle evlenmek konusunda serbest kalsalar da eskiden bu durum oldukça zor olmuştur. Birisinden hoşlanan biri varsa, bu durumu hem sevdiği kişiye, hem de kendi ailesine yengesi, halası veya aile yakını gibi kişilerin aracılığıyla iletir ve onlar aracılığıyla evlenir. Bu, günümüze kıyasla geçmişte görücü usûlünün daha ön plânda olduğunun göstergesidir.

«Yakın akraba ile evlilik», akrabalığı daha da güçlendirmek amacıyla yapılan evliliktir. Uzaktan veya soylarından uzak kalmış akraba ailelerden kız alıp verilir. Seçilen gelin herhangi bir uzak akrabadan olabilir; fakat amca ve kardeş çocukları kesinlikle olmaz. Onlar öz kardeş sayılmaktadır.

«Kaçırma usûlü», günümüzde yaşanmakta ise de eskiden yok diyecek kadar az yaşanmış bir evlilik türüdür. Kız kaçırma olayında genelde yuva kurmak isteyen iki gencin evlenmesine aileler karşı çıkarsa, oğlan kızı alıp kaçar. Alıp kaçtığı kızı doğrudan kendi evine değil, daha önce anlaştığı akrabalarından birinin evine götürür. Kızın rızasını alan yardımcı akraba aile, kızın yazdığı mektupla karşı tarafa haber gönderir ve hemen ardından kızın ailesini karşılamak için hazırlık yaparlar. Böylece durum belirtilmiş ve etrafa

⁵ Gülin Ögüt Eker, “Türk Kültürü İçinde Geleneksel Bolu Evlenme Âdetlerinin Yeri”, **Milli Folklor** 1998, S. 40, s. 15.

duyurulmuş olur. Ancak kızın ailesi durumu kolay kolay kabul etmez. Her şeye rağmen karşı çıkan, tartışan aileler çok olmaktadır.

«Kulak tişleş usûlü», Kazak, Azerbaycan ve Türkiye Türkleri gibi bazı Türk topluluklarında «Beşik kertmesi», Kırgız Türklerinde «Bel Kuda», Özbek Türklerinde «Beşikketti» adıyla bilinen bu evlenme usûlü, aslında çocuklar henüz beşikteyken, ailelerin anlaşmasıyla yapılan evlilik usûlüdür. Bunun tek sebebi, o çocukların iyi ailelerden gelmeleridir. Bu evlenme usûlü, günümüzde hemen hemen bütün Türk halklarında olduğu gibi Türk-Ata Türklerinde de çok nadir görülmektedir ve onlar bu gelenek için yukarıda da belirtildiği gibi «Kulak tişleş» tabirini kullanmaktadırlar. Kelime olarak aktarmak gerekirse «Kulak ısırmak», beşik yaşında bir erkek çocuğun kız çocuğunun kulağını ısırarak sahiplenmesi anlamını taşımaktadır.

«Kayçi kuda usûlü», kızı ve oğlu bulunan bir ailenin, kızı ve oğlu bulunan bir başka aileye kız alıp vermesi şeklindeki evlilik usûlüdür. Bu evlilik usûlü, Türk-Ata Türklerinde eskiden beri çok nadir görülmektedir.

Evlilik yaşı, eskiden kızlarda 16-17 iken, erkeklerde 20-21'dir. Son zamanlarda kızların yaşı 20-22'ye, erkeklerin ise 22-25'e yükselmiş görülmektedir. İster köyde, ister kentte olsun, erkek ve kızın evlilik yaşı, eğitim seviyesine bağlı olarak değişebilir.

Türk aile eğitimine göre, söylenmesi uygun olmayan veya söylendiği takdirde saygısızlık addedileceğine inanılan her türlü fikir ve eylem, semboller aracılığıyla dile getirilir.⁶ Türk-Atalılarda evlenmek isteyen oğlan, babasının ayakkabısının içine gizlice mısır koçanı koyarak bu isteğini belirtir. Kızların evlenme isteğini belirtmesi ayıp sayıldığı için bu tür yollara kızlar başvuramazlar, fakat sevdiği kişi tarafından dünür geldiği zaman bir işaretle onu kabul edeceğini belirtir. Eğer kız o dünürleri kabul etmek isterse, dünürler gittikten sonra o günün yemeğini o kız yapar ve bolca tuz koyar. Tuzlu yemekten anne ve babası kızının cevabını anlar ve durumu ona göre değerlendirirler. Oğlan gönlünden geçirdiği, sevdiği veya anlaştığı biri varsa,

⁶ Gülen Öğüt Eker, a.g.e., s. 17.

konuyu annesi ile paylaşır ve annesi vasıtasıyla babasına bildirir. Eğer babası da uygun görürse, öncelikle sessizce o kızı ve ailesini araştırmaya girişir.⁷ Bahsettiğimiz bu kültür eskiden yaşanmıştır. Günümüzde sadece espri konusudur.

3. DÜĞÜN ÖNCESİ

3. 1. Eş Seçme ve Kız İsteme

Anne, istenecek kızı mümkün olduğu kadar yakından tanımaya çalışır. Düğün, cenaze veya bu tür ortamlar, kızın ailesini tanımak için bir fırsattır. Aynı zamanda ortak tanıdıklarının da ağzını araştırır.

Ailelerin alacakları kızda aradığı özellik, genelde güzellik ve oturlılıktır. Saygılı olması, geç saatlere kadar gezip tozmaması, hamarat, aynı zamanda eğitilmiş olması da tercih edilen özellikler arasındadır. Dünürü olacak ailenin ekonomik durumunun iyi olması ve toplum arasında sevilen, sayılan kişilerden oluşması, damat tarafının daha sağlam adım atmasını sağlar.

Kız verilecek erkekte aranan vasıflar arasında genellikle eğitilmiş ve evine ekmeğini getirebilecek kadar çalışkan olması önem taşır. İç ve dış güzelliğinin yanında ailelerin maddî bakımdan birbirine uygun olması daha iyi olacaktır. Taraflar birbirlerini uygun görürlerse, oğlan ailesi dünür gider.

Kız isteme, iki aile arasında akrabalık bağlarının kurulması için atılan ilk adımdır. Bu adımın başarıya ulaşması, ailelerin birbirlerinden kız alıp vermeleriyle sonuçlanır; “olar birbirge kız beriştî”, yani “onlar bir birlerine kız verdiler”.⁸

Uzun süreli ve titiz araştırmalar sonucunda, gençlerin arzuları da dikkate alınarak, «dünürlük, dünürlüğe gitme» kavramaları içinde gerçekleşen kız isteme, iki gencin evlenmelerinin arasında ilk akrabalık bağının kurulması yolunda atılmış bir adım, taraflar arasında bir yakınlaşma, birlik, beraberlik ve dayanışma girişimi olması açısından da sosyolojik bir

⁷ İbâdethan Âdambayeve, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1947.

⁸ Gülin Ögüt Eker, a.g.e., s. 18.

olaydır. Evlilik vasıtasıyla farklı insanların, mahallelerin, köy ve kasabaların birbirine bağlanması, aynı zamanda sosyal ilişkinin kuvvetlenmesine ve toplumda bütünlüğün pekiştirilmesine yardımcı olur.⁹

Türk-Ata Türklerinde kız istemek için anne, hatırı sayılır bir akrabasıyla birlikte gider. Bu kişi akrabalar arasından daha çok konuşkan, bu işle daha çok ilgilenen biri veya eğer hayattaysa babaannesi olabilir. Kız isteme işini genellikle hanımlar gerçekleştirirler.¹⁰ Aşağıdaki kız isteme örneklerinin hanımlara özgü cümle olması bunun bir kanıtıdır.

“Sizde bitte kız bareken mende bitte oğıl bar, siz bilen kalaç yırtışkani keldik.”¹¹

“Sizin bir kızınız varmış bizim de bir oğlumuz var, sizinle ayakkabı yırtışmaya geldik.”

“Sizde bitte kız bareken mende bitte oğıl bar, sizge oğırlikke keldik.”

“Sizin bir kızınız varmış bizim de bir oğlumuz var, size hırsızlığa (yani kızınızı elinizden almaya) geldik.”

“Sizde bitte kız bareken mende bitte oğıl bar, oğlumnin başını ikkite, ayagını törtte kılmakçı edim.”¹²

“Sizin bir kızınız varmış bizim de bir oğlumuz var, oğlumun başını iki, ayağını dört yapmak istiyorum.”

“Sizde bitte kız bareken mende bitte oğıl bar, eşiginizge kulçilikke keldik.”

“Sizin bir kızınız varmış bizim de bir oğlumuz var, kapınıza köleliğe geldik.”

⁹ a.g.e., s. 19.

¹⁰ Akıl Yangıbayeva, Özgön, Oş, 1936.

¹¹ İbâdethan Âdembayeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1948.

¹² Mahpuba Âdembayeva, Aravan, Oş, 1961.

“Sizde bitte kız bareken mende bitte oğıl bar, eşigizdi şipirgeni keldik.”¹³

“Sizin bir kızınız varmış bizim de bir oğlumuz var, avlunuzu silip süpürmeye geldik.”

Kız istemeye gelen aile, elinde küçük bir bohça ile gelir. Bu bohça çok önemlidir, önemli olduğu kadar rolü de büyüktür. Bohçada, kız için elbiselik kumaş bulunur. Eğer kız istemeye geldikleri zaman kız tarafı bohçayı açıp içindeki elbiselik kumaşı aklık (beyaz kumaş) ile değiştirip gönderirse, «kabul ediyoruz» anlamına gelir. Olur da bohçayı açmazlarsa veya bohçadaki kumaşı değiştirmemişlerse o zaman «red» cevabı vermiş olurlar. Genellikle kız tarafı ilk gelişlerinde bohçayı açmadan gönderirler.¹⁴

3. 2. Patır Sındırdı (Söz kesme)

«Patır Sındırdı», Türk-Ata Türklerinde «boldı boldı», «oblakbar» tabirleri ile de ifade edilir. Bu işlemi tamamlayan dünürlere ise «savçı», «yavçı» ya da «yoçı» tabiri kullanılır.

Oğlan tarafı söz kesmeğe giderken, aile dışından birkaç hatırı sayılır aksakal (yaşlı adam) ve birkaç hatırı sayılır nine ile birlikte giderler. Dünürler, müstakbel gelin için başta olmak üzere kızın annesine, babasına varsa dede ve ninelerine küçük hediyelerin bulunduğu sevât¹⁵ ile giderler. Kız isteme işlemi olumlu sona ererse, önce dua edilir, sonra kızın kulağına altın küpe takılır. Bu durumda çoğu kez varsa geleneksel olarak aileden yadigâr kalan küpeyi takmayı tercih ederler. O günden itibaren o kızın «başı bağlanmış» olur.

Aynı gün müstakbel kayınvalide başını bağladığı müstakbel gelinin başına bir yazma hediye eder. Başı bağlanan kız, o günden itibaren hep yazma takar.¹⁶ Normalde kızlar yazma takmadıklarına göre daha düğünü

¹³ Hasiyethan Abdullacanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1938.

¹⁴ Raziyyahan Halbekova, Türkâbad, Aravan, Oş, 1948.

¹⁵ Dal çubuklarından örülmüş, yirmi santim yüksekliğinde, genelde ekmek taşımak için kullanılan bir tür sepet.

¹⁶ Nuhsara Şerkulova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1930.

olmamış bir kızın yazma takması, başının bağlanmasının göstergesidir. Fakat günümüzde bu gelenek yok denecek kadar azdır.

3. 3. Düğün Hazırlıkları

Patir Sındırdı'dan sonra aileler bir araya gelerek düğün hazırlıklarına başlarlar. Toplantıda düğün tarihi, kalın-kalım konusu, alış verişte iki tarafın birbirine alacakları giyim-kuşam ele alınır. Düğün tarihi, kız tarafının çeyiz hazırlıklarını tamamlaması veya düğün yapmak için herhangi bir engelin (yakınları yasta ise veya düğüne katılması şart olan aileden biri uzakta olması) olmaması durumunda, genellikle oğlan tarafının önerisi ile belirlenir. Kalın-kalım için geçmişte para, at, deve, koyun sürüsü gibi para getirecek hayvanlar verilmiştir.¹⁷

Türk halklarının birçoğunda hâlen varlığını sürdüren kalın-kalım geleneği, Sovyet döneminde tıpkı beşik ve beşik toyu, sünnet ve sünnet toyu gibi yasaklanmış ve yasağa uymayanlar da cezalandırılmıştır. Kültürünü bütün engellemelere rağmen yaşatmak için direnen halkımız beşik ve beşik toyu, sünnet ve sünnet toyu gibi kalın-kalım geleneğinin de silinmesine izin vermemiş, görenek olarak bugüne kadar yaşatmıştır.

Kırgızistan anayasasına 1938'de eklenen maddelere göre, «kalın-kalım» alanlar ve verenler sosyal-siyasî düzene karşı çıkmak suçundan dolayı cezalandırılmıştır. Fakat halkın geleneklerini engellemek mümkün olmadığı için, Türkiye'de olduğu gibi, Kırgızlar da «kalın-kalım» alıp-vermişlerdir. Bugün de gerek Kırgızistan'ın, gerekse Türkiye'nin bazı bölgelerinde hâlâ başlık alınıp verilmektedir.¹⁸

Başka bir önemli konu da düğün yemeğidir. Düğün günü her iki taraf aşçı getirerek yemek yaptırır. Orta Asya Türkleri düğün ve cenaze merasimlerinde havuçlu pilâv ve etli çorba, merasimlerin değişmez yemeğidir. Oğlan tarafı yemek malzemelerini kendisi alır, kız tarafına ise

¹⁷ a.g.e.

¹⁸ Karadavut Zekeriya, Aksoy Mustafa, "Kırgız Gelenekleri ve Abramzon", **Türk Yurdu**, Kasım 2001, c. 21, S:171, s. 60.

malzemeleri yine oğlan tarafı alır. Bunun için genelde iki baş koyun, 100kg un, 30kg pirinç, 20kg havuç, 10kg patates alınır. Malzeme miktarı düğüne gelecek misafirlere ve oğlan tarafının maddî durumuna göre değişebilir. Soğan acı olduğu için acı getirir inancıyla getirilmez.¹⁹ Aynı zamanda iki tarafın birbirlerine alacakları giyim kuşam ele alınır. Bundan sonra, bir gün belirlenerek alış veriş işlerine başlarlar.

Alış veriş için kız tarafından onun yengesi, yakın arkadaşı ve kendisi; oğlan tarafından damadın yengesi, yakın arkadaşı ve kendisi çıkar. Oğlanın seçtiği bütün kıyafetlerin ücreti kız tarafından, kızın seçtiği bütün kıyafetlerin ücreti ise oğlan tarafından ödenir. Alış veriş sırasında yanında bulunan diğer kişilere oğlan tarafı birer hediye alır ve yemek ısmarlar. Alınan hediyeler «pata toya»²⁰ kadar sahibinde değil, hediye alan tarafta bekletilir.²¹ Bu şekilde karşılıklı alış veriş işlemi tamamlanmış olur.

Böylece tarafların düğün hazırlıkları görülmeye devam ederken kız tarafının en önemli hazırlığı, ailesinin kızı için vereceği çeyizinin tamamlanmasıdır.

Eskiden beri süre gelen kültürümüzün önemli bir parçası kabul edilen çeyiz, kız evinin sosyal statüsünü yansıtır. Gelin olacak kızın, yeni evindeki çeşitli ihtiyaçlarına cevap vermesi amacıyla hazırlanan çeyiz, kız evinin maddî durumunun yanında sosyal ve kültürel durumunun da göstergesidir. Çeyizin vazgeçilmez parçaları olan nakışlar, oyalar, danteller ve bu işlemlerde kullanılan motifler, onları icra eden amatör sanatçıların, dolayısıyla o toplumun yaşayışını, coğrafî ve ekonomik şartlarını, sosyal hayatını ve tasarım gücünü ortaya koyan kriterlerdir.²²

Bir anne, kız çocuğu dünyaya getirdiği günden itibaren kızı için çeyiz hazırlamaya başlar. Kızı büyüyüp evlendiğinde ihtiyaç duyabileceği yorgan,

¹⁹ İsa Pazilov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1932.

²⁰ Düğün hazırlıklarından sonra, düğünü başlatmak amaçlı, düğünden üç gün önce yapılan küçük bir merasimdir.

²¹ Adina Kadirova, Türkâbat, Aravan, Oş, 1958.

²² Gülin Ögüt Erker, **a.g.e.**, s.23.

döşek, yastık, mendil, tuştuk²³, perde, başörtüsü, çorap, elibiselik kumaş gibi her türlü eşyayı, kızının çeyizi olarak sandığa koyar. Düğün hazırlıkları sırasında da yakınları ve komşularının yardımıyla, imece üsûlüyle eksiklerini tamamlar.

Bu işlem sırasında müstakbel kayıncı, müstakbel gelini için 8-10 tane dönemin en kaliteli elbiselik kumaşlarını ve «çak pulı» (terzi parası) gönderir. Gelin, gönderilen çeyiz hediyelerini pata toy gününe kadar kendi istediği tarzda diktirerek tekrar yollar.

Düğün sahipleri, düğün hazırlıkları ile meşgulken kızın akrabaları çeyize katkıda bulunmak amacıyla ev eşyası (sandık, dolap, yatak, kilim v.s.) gibi diğer ihtiyaçlarını karşılarlar. Bunun için düğün sahipleri ile görüşerek ihtiyacı olan eşyaların listesini çıkarır ve akrabalar bir araya gelerek aralarında paylaşırlar. Akrabalar, paylarına düşeni düğüne kadar kız evine getirip teslim ederler. Teslim alan düğün sahibi aile, kimin ne getirdiği ile ilgili bir liste hazırlar ve ileride onlar düğün yaptığı zaman listedeki nota göre katkıda bulunmaya çalışırlar.²⁴

3. 4. Ökül Ata ve Ökül Apa

Ökül, vekil kelimesinin karşılığıdır. Vekil, başkasının işini görmeye yetkili olan kişidir. Türk- Ata Türklerinde geleneklere göre, yeni evlenecek çifte aile olmanın kurallarını öğretmek için bir «ökül ata» ve «ökül apa» tayin edilir. Onların nikâh toyundaki, aynı zamanda o çiftlerin hayatındaki rolü, evlenecek çiftin yeni döneme uyum sağlamasına ve alışmasına yardımcı olmaktır. Ökül ata ve ökül apa yeni bir aile olarak çillesi içinde dikkat etmesi gereken hususları, karşılıklı birbirlerinin ailelerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini, ailenin toplum arasında tuttuğu yeri ve önemini anlatır. Bir başka deyişle onlara anne-babalık ederler.

²³ Duvara asmak için hazırlanmış el işi.

²⁴ Dildâra Rozıbayeva, Türkâbad, Aravan, Oş, 1946.

¹³⁸ Akmataliyev Abdıldacan, **Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar**, çev: Kalmamat Kulamshayev, Ankara, 2001, s. 82.

Kırgız İlimler Akademisi, Manası Tanımak ve Edebî Kültür Millî Merkezi Müdürü Dr. Abdıldacan Akmataliyev'in tanımıyla, ökül ata ve ökül apa, anne ve babayı temsil eden şahıstır. Bunlar genelde haysiyetli, saygılı, sabırlı ve tecrübeli ailelerden seçilir. Onlara çeyizden pay verildiği gibi, kendileri de gençlere hayvanlardan adak hediye edebilirler. Anne ile ökül annenin arasındaki fark, buğday ile arpa gibidir demişler.²⁵ Ökül ataların değerini aşağıdaki mısralardan da anlayabiliriz.

Ökül atan öz baban,
Ölüp gitsin kaynatam.

Ökül ata ve ökül apa, düğün hazırlıkları sırasında müstakbel damadın ailesi tarafından seçilir. Seçilecek aile onların gönül dostu, akrabası, komşusu veya uzaktan biri olabilir. Onlarda aranan özellik ise sadece toplumda örnek bir aile ve görevini yerine getirebilecek durumda biri olmasıdır.

Yeni evliler, ökül ata ve ökül apası için biri «ökül kız», diğeri de «ökül bala» olur. Onlar birbirlerine o şekilde hitap ederler. Ökül ata ve ökül apalar, sadece evlilik döneminde yardım etmekle sınırlı kalmazlar, aynı zamanda çoluk çocuğa karıştıkları zaman da onlara göz kulak olurlar. Ayrıca düğün sırasında bazı ihtiyaçları karşılamakla da yükümlü olurlar.²⁶

3. 5. Pata Toy

Pata, dua kelimesinin karşılığıdır. Pata toy, hazırlıklar tamamlandıktan sonra ve düğünden üç gün önce, düğünü başlatmak için yapılan küçük merasimdir. Aynı gün damat tarafından anne baba, ökül ata ve ökül apa başta olmak üzere birkaç kadın ve erkek dünürler merasim için kız evine gelirler. Gelen dünürler müstakbel gelin için hazırladıkları (alış veriş sırasında aldıkları) kıyafetleri ve düğün masraflarını getirir. Aynı zamanda ökül ata ve ökül apa, müstakbel ökül kızının arkadaşları için hazırladıkları (makyaj malzemeleri, toka, ayna, tarak gibi) hediyeleri de getirir. Gelin tarafı gelen

²⁶ Kunduzkan Paşayeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1945.

misafirlere küçük toy verir ve misafirleri akşam üzeri sağ salım, kazasız belâsız düğün yapalım diye «pata», yani dua ederek uğurlarlar.²⁷

3. 6. İdiş Kayttı veya Mazar Yedi

Bu merasim, pata toy gününün akşamı müstakbel damat evinde yapılacak olan küçük merasimdir. Bu merasim gününde arkadaşları damadın evinde toplanır ve gelin tarafından gönderilecek olan «mazar»²⁸ı paylaşırlar. Mazar sofrasında öpke (akciğer), tüş et, bumbar dolması, herkes için birer yumurta, mendil, sigara, çakmak ve bunların yanında diğer yemek çeşitleri bulunur. Bunun dışında damat için özel damatlık (alış veriş sırasında alınan) kıyafetleri gönderilir. Bütün bunları on veya on beş sepette gelinin yengeleri getirir ve evin bir odasını onlar için hazırlar. Oda hazırlandıktan sonra damat ve arkadaşları sofraya davet edilir. Sofraya teşrif buyuran damat ve arkadaşları, ilk önce aralarında bulunmayan arkadaşların (ölmüş veya herhangi bir nedenle o gün gelemeyen arkadaşının evine gönderilmek üzere) payını ayırır ve kendi aralarında ziyafet çekerler. Ziyafet sırasında gelinin yengeleri onlara hizmet eder.

Sofra toplandıktan sonra sıra «mazar» sepetlerinin arasında bulunan en büyük sepeti açmaya gelir. O sepette damat için gönderilmiş kıyafetler bulunmaktadır. Kıyafetlerin her cebi iyi niyet eseri olmak üzere şekerle doldurulmuş olur. Kıyafet sepetlerini açan «cora başı»²⁹ her kıyafetin kalitesi, markası ve renginden bahsederek tek tek müstakbel damat arkadaşını giyindirir. Onların bu işlemde amaçları müstakbel damat arkadaşlarının heyecanını paylaşmaktır.³⁰

²⁷ Ürsünay Hantöröyeva, Türkâbad, Suzak, Celal-Âbad, 1959.

²⁸ Düğün ve düğün sonrası ilk kırk gün içinde damat için hazırlanmış yemek.

²⁹ Akranların arasından düğün ve cenaze gibi törenlerde kendilerine başkanlık etmesi için seçilen kişi.

³⁰ Akmat Mamatov, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

3. 7. Saviz Arçtı

Eskiden düğünden bir önceki gün, düğünde yapılacak olan yemeklerin malzemesinin ve mutfağın hazırlandığı gün olmuştur. Orta Asya Türkleri düğün ve cenaze törenlerinde genelde havuçlu pilâv yapıldığı için düğünlerde havuçlar bir gün öncesinden imece usûlüyle doğranır. Günümüzde bu işlemler her ne kadar usta eline bırakıldıysa da çoğu ailede geleneksel «saviz arçtı» günü devam etmektedir.

«Saviz arçtı» işlemi, her iki düğün sahibinde, akşam vaktinde yapılır ve birkaç saat öncesinden komşular tek tek davet edilir. Davetliler arasında kadınlar bulunmaz, çünkü bu iş erkekler tarafından yapılır.³¹

4. DÜĞÜN SIRASI GELENEKLERİ

4. 1. Düğün

Türk-Ata Türklerinde düğün genelde ilk ve sonbahar mevsimlerinde yapılır. Kış ve yaz mevsimlerinde de yapıldığı görülür, fakat yaz mevsiminin en sıcak günlerinin yaşandığı “Saratan” ayı dediğimiz Temmuz ayında hiç düğün yapılmaz. Saratan ayında yapılan düğün uğursuz, ters düğün sayılır.³² O ayda evlenenler ayrılığa mahkûm olur, mutlu olamaz inancı vardır. Nedeni ise rivayetlere göre, Peygamber efendimizin (s. a. v) Saratan ayında sefere çıkmasına bağlanmıştır.³³ Cuma günü ikindi vakti başlayan düğün, pazar günü sona erer. Asıl düğün günü cumartesidir. Haftanın diğer günlerinde çok nadir düğün yapılmıştır.

4. 2. Toyga Aytış (Düğüne Davet)

- a) Uzakta yaşayan akraba ve aile yakınları, düğünden birkaç gün önce telefon, telgraf veya aileden biri tarafından sözlü veya yazılı olarak davet edilir.

³¹ Abdusamat Karimov, Aravan, Oş, 1935.

³² Nuhsara Şerkulova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1939.

³³ Ahmadali Akbalayev, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1922.

- b) Damat ve gelin, kendi arkadaşlarını kendilerinin hazırlattıkları davetiye ile davet ederler.
- c) Mahalle ve köy halkı, araçta iki kişinin seslenmesi ve sokağa kırmızı bayrakların asılmasıyla davet edilir.

4. 3. Mehmanlar ve Hatmı (Davetliler ve Hatim)

Düğün sabahı düğün evine ilk önce aksakallar gelir. Onlar, toy aş yemeden önce düğün sahibinin ailesinden veya akrabasından vefat etmiş kişilerin ruhuna hatim okurlar. Hatim okunurken mollanın önüne «dam saldırmak» (bazı olumsuzlukları önlemek veya gidermek inancıyla yapılan dua okutma geleneği) amacıyla su, tuz ve çay konulur. Hatmin ardından suyu orada bulunan kişiler içer. Çay ve tuzu, düğün sahibi aile daha sonra günlük hayatta kullanırlar, eğer arzu edilirse, düğünde de kullanabilirler.

Aksakallı misafirler toy aş verilirip uğurlandıktan sonra, öğle saatlerine kadar diğer erkek misafirler; öğleden sonra kadın misafirler gelir ve toy aş ikram edilip uğurlanırlar. Akraba ve aile yakınları gibi özel misafirler ise yetişebildikleri herhangi bir vakitte gelebilirler.³⁴

4. 4. Kelin Tüşiriş (Gelinin Damat Evine Getirilmesi)

Gelini almak için birkaç kadın erkek dünürler ile kalabalıktan oluşan «küyoonakar»³⁵ davul, zurna ve tef eşliğinde gelirler. Onlar gelin kapısında oynarlarken kadın misafirler gelinin annesi tarafından şekerle karşılanır. Şekerle karşılanmasının nedeni dünürlerin tatlı dilli, ittifak içinde olmaları dileğine bağlanmıştır. Her kadın misafirle şeker ısırarak selâmlaşan gelin annesi, oyun sonrası dünürleri ayrı, küyoonakarlara ayrı misafir eder. Küyoonakar bu sırada yine mazar yer. Fakat düğünde yenilen mazar, özel mazar yedi günündekinden daha küçük hazırlanır. Bu sırada gelin komşu evinde arkadaşları ve yengeleri tarafından saklanmış olacaktır. Ne zaman küyoonakar gidip yengelerine istediği miktarda bahşiş verirse, o zaman

³⁴ Akıl Yangibayeva, Donbulak, Özgön, Oş, 1936.

³⁵ Damat ve onun arkadaşları.

gelinin bulunduğu kapı açılır. Küyoonakar kapıyı açtıktan sonra, yakın arkadaşı ile damat orada kalır, diğerleri davul zurna eşliğinde oynarlar. Bu arada molla çağırılıp gelin ve damada dinî nikâh kıyılır.³⁶ Nikâh sırasında tarafların yakın arkadaşları ve ökül apası ile ökül atası bulunur. Kısır, başından iki nikâh geçmiş kişilerle, yabancı kimselerin nikâha alınmamasına özen gösterilir. Katılanların ellerini bağlamamaları, ayaklarını bağdaş kurmamaları molla tarafından hatırlatılır. Bazen nikâh sırasında ökül apası, şeytan şaşırtmasın, çiftin yolları bağlanmasın diye ucu düğümlenmemiş beyaz iplikli iğne ile damadın ceketini arkasından diker.³⁷ Nikâhtan sonra gelin, yengeleri tarafından örtülü bir şekilde baba ocağına, ailesiyle vedalaşmaya getirilir. Gelin saklandığı evden baba ocağına getirilirken yengeleri ona “yâr yâr”³⁸ söylerler. Aile ve akraba büyükleri ile tek tek vedalaştırılırken babası kızının beline “Turmuştâ beling mehkem bolsin” yani “Hayata işte bu belbağı gibi sımsıkı sarıl” diyerek kırmızı «çârsı» bağlar. Gelin uğurlanırken düğün evinde bulunan herkes avucunu açar ve gelinin anne babasının kızı için ettiği duaları dinler.³⁹ Türk-Ata Türkleri arasında en çok dile getirdiği dualar şunlardır:

Bahtli tahtli, uvali cuvali bolışsin.

Bahtlı, tahtlı (zengin), çoluklu çocuklu olsunlar.

Aldılarını bala, arkasını mal bassın.

Önünü çocuk, ardını mal bassın.

Koşkani mınan koşa karisin.

Bir yastıkta kocasın.

Bargan yeride baht tapib, taştay katsın, mumday batsın.⁴⁰

³⁶ Alimahan Mamasaliyeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1949.

³⁷ Kunduzhan Paşayeva, Celal-Âbad, Suzak, Canı-Dıykan, 1945.

³⁸ Gelin Türküsü.

³⁹ Hayithan Colçuyeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1948.

⁴⁰ Marhabahan Abdrahmanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

Gittiği yerde mutlu olup, taş gibi sertleşsin, mum gibi yerleşsin.

Aldını bala, arkasını mal bassın.
Önünü çocuk, arkasını mal bassın.

Ata anasıga küyimli bolsin.
Anne ve babasına düşkün olsun.

Ata anasi kabi elge dasturhan açıp,
Anne ve babası gibi halk için sofrayı kurup,

Toylar kılış nasip etsin.
Düğün yapmak nasip olsun.

Özleriden köpeysin.
Çoluk çocuğa karışsınlar.

Ottızdan aşip, kırkta kırçillab,
Otuzu geçip, kırkında genç kalıp,

Ellikde elanmay, altmıştı aşip.
Ellisinde elenmeden altmışı geçip.

Yetmişke yetip, seksende sakrap,
Yetmiş gelip, sekseninde zıplayıp.

Toksanda toknaşıb,
Doksanında karşılaşıp,

Yüzda yüz körişsin.⁴¹

Yüz yaşında yüz yüze görüşsünler.

Biz hem, hemişe

Yahşi künlerde,

Tört köz, tügel bagri mınan

Yüz körişeylik.⁴²

Biz de, her zaman

İyi günlerde,

Dört göz, sağlıklı ömrümüzle

Yüz yüze görüşelim.

Gelin, duaların ardından davul, zurna, tef ve yâr-yâr eşliğinde getirilir. Getirilirken çocuklar gelinin bulunduğu aracın yolunu kesip damat ve arkadaşlarından bahşiş alırlar. Damat evine geldikten sonra da ateş yakılır ve kayınpederi koyun kesip ayağına kan damlatır.

Gelin eskiden at arabasıyla getirilirken, bugün motorlu araba ile getirilmektedir.⁴³

Gelin getirildikten kısa süre sonra, yanında bulunan kardeşi küyoonakardan bahşişini (erkek kardeş için bıçak, kız kardeş için saat; eğer kardeşleri yok ise yengeleri için para alır) alır ve kapının açılmasına izin verir. Kapı açıldıktan sonra damadın yengesi geline, önceden hazırlanmış tepsiyi tutar. Tepside temizliğin sembolü olarak su, tatlı dil ve tatlı hayat sembolü olarak bal, bolluk ve bereket sembolü olarak da tereyağı bulunur. Bunların hepsinden geline arabadan inmeden önce tattırılır ve hemen ardından damat onu arabadan indirir. Damat gelini ateşin etrafında bir tur dolaştırdıktan sonra yengeleri damattan onu alır ve Yâr yâr eşliğinde gelin odasına götürür.⁴⁴ Daha odasına girmeden önce kayınpederi gelin ayağına koyun keser ve kan damlatıp gelin adımının hayır ve bolluk, bereket getirmesi niyetiyle gelinin ayağına kan sürer. Gelin odasına alındıktan sonra yengeleri «Gelin oturmuyor!» diye yüksek sesle seslenir. Seslenmesinin nedeni, gelinin oturmaması değil, onun için kayınpederi ve kayınvalidesinden büyük ençi⁴⁵

⁴¹ Halimahan Burhanidinova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1953.

⁴² İbâdethan Âdembayeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1948.

⁴³ Nuhsara Şerkulova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1939.

⁴⁴ Tacikan Hamrayeva, Barpı, Suzak, Celal-Âbad, 1951.

⁴⁵ Mirastan pay.

ayırtmaktır. Kayınpederi ve kayınvalidesi bu sesleri duyduktan sonra uzun süre bekletir, eğer seslerin sonu gelmezse halkın önünde herhangi bir şeyi «ençi kıldım», yani «pay ayırdım» deyip cevap verir. Örneğin, çoğu kez kayınvalideler “oğlumun yanında kazanımı, ocağımı, tüm mutfağımı gelinime ençi olarak ayırdım” diye espirili cevabıyla kurtulur; kayınpederi ise eskiden ahırındaki atını, ineğini veya kuzusunu ençi olarak verirken günümüzde bunların yerine altın takı gibi değerli eşyaları ençi olarak ayırırlar. Aynı kültür, damat gelini almak için gelin evine geldiği zaman mazar sofrasına oturmadan önce de yaşanır.⁴⁶

Anne babalar gençlere ençi olarak hayvan verip kendi başlarıncı hayat geçirmelerini dilerler.

Ençi ayırma, «Manas»ta Almambet’le ilgili olarak söylenirler. Almambet Manas ile sütkardeş olduğu için, ona beş yüz yıldı, bin koyun ençi verilir.

«Er Töştük» destanında:
 Mallarını artan develerine
 Cömertmiş meğer Sarıbay
 Ençisini verip damadına,
 Verdim gitti diyerek,
 Malını ondan esirgemeyerek.
 Aman bunlar, değerlidir demeden,
 Kaftanını verdi esirgemedi.

diye ençi verilirken, ilâve olarak küheylân at; Çalkuyruk da, kızı Kenceke’nin isteği üzerine çaresiz ençiyle birlikte verilmiştir.⁴⁷

5. DÜĞÜN SONRASI

5. 1. Yüz Açtı

Düğünden bir gün sonra, gelinin yüzünü açmak için yapılan merasimdir. Bu merasim için gelin annesi, akraba ve aile yakını kadınlar ile

⁴⁶ Şarap Pazilov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1932.

⁴⁷ Abdıldacan Akmataliyev, a.g.e., s. 83.

dünür evine gelirler. Misafirler gelene kadar arkadaşları gelinin çeyizini gelin odasına asmış olurlar. Asılmış olan çeyizler eskiden 40 güne kadar toplanmazken, günümüzde ise en fazla yirmi gün içinde toplanır. Gelinin arkadaşları, yüz açtı merasimi sona erene kadar «çimildik»⁴⁸de gelinin yanında bulunurlar. Misafirlere ikramda bulunduktan sonra yüz açtı merasimi başlar.

«Yüz açtı» merasimi, değişik versiyonları ile Orta Asya Türkleri kültüründe devam etmektedir.

«Yüz açtı», merasiminde, her şeyden önce ökül apa orada bulunan çocuklara ve çocuk annelerine “bizim ökül kız ve ökül oğlumuz da sizler gibi mutlu yaşayıp, çoluk çocuğa karışsınlar” diyerek oyuncak dağıtır. Odada bulunan misafirler, kayınvalide ve kayınpederler halka hâlinde oturur ve gelinin annesi herkese bohçasında getirdiği hediyeleri dağıtır. Kayınvalide için elbiselik kumaş, başörtü; kayınpeder için ton, çârsı ve ikisi için kadife kumaştan dikilmiş yorgan, diğer misafirlerin her birine ise birer elbiselik kumaş verir. Bundan sonra odaya ökül apası «surpa»⁴⁹ ve bir tabak havuçlu pilâv getirir. Getirilen malzemeler kayınpederi veya kayınvalidesi tarafından gelinin avucuna uygulanır. Avuca un salma geleneği arı, temiz, pak aile olsunlar diye; yağlı pilâv ise bolluk bereket içinde yaşasınlar diye salınır. Bunun ardından kayınpederi bol bol dua eder ve ardından bir küçük çocuk meyveli ağacın dalıyla gelinin yüzündeki ince tülü alır. Oturan herkes dua ettikten sonra gelinle vedalaşıp iki yengesi dışında bütün misafirler evlerine dönerler. Gelinin yanında kalan iki yengesi, çok eskiden beri bölge halkının kültüründe uygulanmakta olan gerdek gecesinde, gençlerin olumsuz bir durumla karşılaşmaması ve sonucunu kız ve oğlanın ailelerine ulaştırmak için bulunur. Bu hassas bir konu olarak görüldüğü için diğer taraftan da bir yengesi ve ökül apası katılır. Onlar birlikte yeni evli çift için odasını hazırlarken küyoonakar damadı kaçırdığına dair haber gönderir. Haberi alan

⁴⁸ Gelinin daha yüzü açılmadan gelen giden kişilerden saklanabilmesi amaçlı odanın başköşesine yapılan, genelde büyük seccadeden yapılan bir tür perde.

⁴⁹ Kumaştan yapılmış, içine birkaç avuç un konulan hamur sofrası.

yengeler küyoonakara ziyafet çekerek damadı kurtarırlar. Kurtulan damat bu sefer yengelerinden kurtulma yolu arar ve onların başından para saçısı sağlar. Bu gelenek bölge halkı arasında «Küyoo kaçtı» adıyla bilinmektedir.⁵⁰

Eskiden de günümüzdeki gibi yengeler sabaha kadar kızın bakire olduğunu gösteren kanlı çarşafı beklermiş. O sabah kanlı çarşaf damat ailesine gösterilir ve memnun kalan damat ailesi yengeler vasıtasıyla dünürüne kanlı çarşafın bir parçasıyla birlikte «teşekkür hediye»si gönderir. Eskiden eğer kız bakire değilse, saçını kesip uzun bir ağacın ucuna bağlar ve atlı bir kişi kızın babasının boz üyüne götürüp o ağacı damına dikermiş.⁵¹

Gerdek gecesinden sonra birkaç gün gelin kendi odasında oturur, dışarı çıkmaz, aynı zamanda kayınvalide, kayınpederine görünmez. Eskiden bu saklanma geleneği on veya on beş gün boyunca devam ederken günümüzde ise ancak bir iki güne inmiştir. Ne zaman kendi yengeleri gelip onu damadın ailesiyle tanıştırsa, gelin o zamandan itibaren dışarıya serbestçe çıkabilir. “Eskiden saygı gereği tanıştıktan sonra da yüzünü kayınvalidesi ve kayınpederinden saklarmış.”⁵²

5. 2. Kelin Ziyaratı (Gelin Ziyareti)

Gelin gündüz vakti ziyaret edilir, akşam vakti ve gece gelin odasına yabancı kimse giremez. Çünkü yeni evliler de tıpkı yeni doğum yapan anne ve cicisi gibi çilleye girerler. Onlar da aynı diğer çilleliler gibi etraftan korunur, hatta çalışan evliler akşam iş çıkışında bile evlerine yalnız gelmezler. Mümkün olduğu kadar yanında biriyle birlikte gelmeyi tercih ederler. Yoksa diğer çilleliler gibi ona kötü ruhların bulaşacağına veya herhangi bir ters durumla karşılaşacağına inanılır.⁵³

Gelin ziyaretine iki tarafın kadınları ve çocukları, bunun dışında komşu kadınlar gider. Ziyarete gelen kadınlar, bir sofralık yemek bohçası ile yanında

⁵⁰ Süreyya Yusupova, Türkâbad, Aravan, Oş, 1950.

⁵¹ Anarhan Nazirova, Ak-Taş, Kara-Su, Oş, 1948.

⁵² Abduvali Mamataliyev, (17-23 Mayıs, 2003), “Tarih Tarcımalınan”, **Fergana**, No: 20 (70), s.6.

⁵³ Marhabahan Abdrahmanova, Ak-Taş, Kara-S, Oş, 1950.

bir hediye getirir. Gelen misafirleri gelin, eğilip selâm vererek karşılar. Ziyaretçiler giderken gelin, çocuklara mendil hediye eder. Eskiden çocuklar, özellikle gelinden mendil almak için evine gidip istermiş. Çünkü eskiden kızlar çeyizi için kendisi mendil işler veya işletirmiş.

Gelinin amcaları, dayıları, ağabeyleri ve anne babası gelin ziyaretine gitmez. Onlar ancak «ene kördü, ata kördü» merasiminden sonra gidebilirler. Komşu kızların gelini ziyaret etmesine «sep kördü» (çeyiz bakmak) tabiri kullanılmaktadır.⁵⁴

5. 3. Ene Kördü ve Ata Kördü

Gelinin öz anne ve babasının, amcasının, dayısının, ağabeyinin ve onların eşlerinin ziyaret ettiği gün için yapılan küçük merasimdir. Onlar iki tarafın belirlediği uygun bir günde gelini ziyaret ederler. O gün, bir başka tabirle «yohlandı» diyerek de adlandırılmaktadır.

«Yohlandı» günü, kadın ziyaretçiler, gelinin bütün mutfak malzemelerini, erkek ziyaretçiler ise halı kilim, televizyon gibi ihtiyaçlarını getirir. Misafirlere yemek ikram edildikten sonra gelinin öz yengeleri çeyiz toplar ve en son kalan kıyafetlerden birini gelinin görümcelerine hediye eder.⁵⁵

5. 4. Çakırık

«Çakırık» (çağırık, davet etmek) merasimi, gelinin anne ve babasının kızını ve damadını evine ilk daveti için yapılan küçük merasimdir. Yapılan merasim küçüktür, fakat eskiden gelin için pahalıya mal olmuştur. Çünkü anne baba kızını davet etmeden, o merasimi yapmadan, kız kendi evine hiç gidemezmiş. Eskiden bu merasimin düğünden bir yıl sonra yapıldığı da olmuştur. Bazı aileler mahsus alışsın diye yaparken, bazıları da ekononmik durumdan dolayı bu merasimin zamanını uzatmıştır. Çakırık

⁵⁴ Kunduzhan Paşayeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1945.

⁵⁵ Ürsünay Hantöröyeva, Türkâbad, Suzak, Celal-Âbad, 1959.

merasimi on beş, yirmi yıl öncesine kadar küçük bir toy gibi davul zurna eşliğinde yapılırken, günümüzde aileler arasında gerçekleştirilmektedir.⁵⁶

5. 5. Yâr-Yâr

«Yâr-yâr» adı verilen düğün türküleri, gelini baba evinden damat evine uğurlarken gelinin arkadaşları ve yengelerinin koro hâlinde söyledikleri ağıt havasıdır. İkilik veya dörtlük şeklindeki bentlerden oluşur ve kendine özgü belli bir âhenkle söylenir. Gelini hazırlarken gideceği ailede onu mutlu bir hayatın beklediği; büyükleri başta olmak üzere babasının kızına karşı acımasız davranışı; damat evine geldiği zaman ise gelini metheden düğün türküleri söylenir. Yâr-yârların gelinin bulunduğu yere göre mazmunları değişir ve her mısranın sonu «yâr-yâr» ibaresiyle biter.

«Yâr-yâr»ın anlamı kaynaklarda şöyle izah edilmektedir. “Gelin verilirken icra edilen ve her beyti «yâr-yâr» ibaresiyle biten koşuktur.” Başka bir araştırmada ise şöyle açıklanmaktadır: “Düğün törenlerinde söylenen türküler, ikilik veya dörtlük şeklindeki kıtalardan ibarettir. Her beytin sonunda, bazen de ortasında «yâr-yâr» veya «eylenemen» gibi sözler eklenerek koro hâlinde söylenir. Bu düğün türkülerinde gelinin büyüdüğü baba evindeki durumu, gelin gideceği ailedeki hayatının mutlu geçmesi için iyi temenniler ve arzular dile getirilir.”⁵⁷

«Yâr-yâr»ın düğün türküleri arasında önemli yeri vardır. Hiçbir kız baba evinden «Yâr-yâr»sız uğurlanmaz, hiçbir gelin damat evinde «Yâr-yâr»sız karşılanmaz. Her evlâdın «Yâr-yâr» sesiyle uğurlanması, anne ve baba için gurur ve şeref vericidir. Bu nedenledir ki evlenmeden, bekârken vefat eden gençler için dahi anne ve babası evlâdının cenazesinde ona özel «Yâr-yâr» söyletmiştir. Bu gelenek çok eskiden beri devam etmektedir.

⁵⁶ Adina Polatova, Türkâbad, Aravan, Oş, 1953.

⁵⁷ Özcan Korkut, “Özbek Türk Sözlü Edebiyatında Yâr- yâr Koşıkları”, G. Ü., Sos. Bil. Ens., **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2002, s. 55.

“Bu durumda söylenen «yâr-yâr»lar halk arasında ve edebiyatta «Matem Yâr-yâr'ı» olarak bilinmektedir.”⁵⁸ Matem «yâr-yâr»ı söylenirken cenaze yatağından rahatsız edilmeden bir yanından «çimildik»le kapatılır ve kadınlar çimildikın içinde söyler. Sonra yıkayıp kefene sararlar.⁵⁹ Matem Yâr-yâr'ından bir örnek:

Hay-hay ölen, hay ölen, armanlı kız yâr-yâr,
Anaları könglige derdmenli kız yâr-yâr.
Appak kızım ketayabti u dünyage yâr-yâr,
Ayım kızım saçları, kara talga halinçak.⁶⁰

Hay-hay ölen, hay ölen, armanlı kız yâr-yâr,
Annesinin gönlünde dertli bir kız yâr-yâr.
Güzel kızım gidiyor o dünyaya yâr-yâr,
Ay kızımın saçları kara dalda salıncak.

5. 5. 1. Düğün Yâr-Yâr

Gilemimdi kokippen,
Çanglig yerge yâr-yâr.
Seni atang beribti,
Dabglig yerge yâr-yâr.

Halımı silkelemişim,
Tozlu yere, yâr-yâr.
Seni baban vermiş,
Ünlü yere, yâr-yâr.

Danglig yerdi kızları,
Şu boladi yâr-yâr.
Savagida açilgen,
Gül boladi, yâr-yâr.

Ünlü yerin kızları,
İşte budur, yâr-yâr.
Dalında açmış olan,
Bir çiçektir, yâr-yâr.

⁵⁸ Muzeyyene Alaviya, **Özbek Halk Marâsim Koşıkları**, Taşkent, 1974, s: 95.

⁵⁹ Möhteber İbragimova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1946.

⁶⁰ Muzeyyene Alaviya, **a.g.e.**

Pas paskina takçadan,
Tavak aldım yâr-yâr.
Özüm tenglik kızlardan,
Savak aldım yâr-yâr.

Özüm tenglik kızlarını,
Ustazıman, yâr-yâr.
Yengi çıkkın kaştanı,
Nushasimen, yâr-yâr.

Asmândagi yuldizdi,
Sekkiz deylar, yâr-yâr.
Sekkiz kızdı sardarı,
Keldi dengler, yâr-yâr.

Sekkiz kızdı sardârı,
Biz bolamiz, yâr-yâr.
Savagida açilgen,
Gül bolamiz, yâr-yâr.

Ak buğday kara buğday,
Nan kilmanglar, yâr-yâr.
Çaçı uzun singlimni,
Har kilmanglar yâr-yâr.

Çaçı uzun singlimni,
Başlap keldim yâr-yâr.
On beş ming som pulini,
Haşlap keldim, yâr-yâr.

Alçak alçak raftan,
Tabak aldım yâr-yâr.
Akranım olan kızlardan,
Örnek aldım yâr-yâr.

Akranım olan kızların,
Üstadiyım yâr-yâr.
Yeni çıkan nakışın,
Nüşhasıyım, yâr-yâr.

Asumandaki yıldıza,
Sekiz deyin, yâr-yâr.
Sekiz kızın serdari
Geldi deyin, yâr-yâr.

Sekiz kızın serdârı,
Biz oluruz yâr-yâr.
Dalında açmış olan,
Bir çiçeğiz yâr-yâr.

Ak buğday kara buğday,
Ekmek yapmayın, yâr-yâr,
Saçı uzun kız kardeşimi,
Hor görmeyin, yâr-yâr.

Saçı uzun kız kardeşimi,
Getirdim işte, yâr-yâr.
Onbeş bin som parasını,
Harcayıp geldim, yâr-yâr.

Kuda tagam üyini,
Taldan yapkan, yâr yâr.
Tal hıvıçtek kelindi,
Kaydan tapkan, yâr yâr.

Kuda tagam üyide,
Teregi bar, yâr yâr.
Kelinige koy soymasa,
Keregi yok, yâr yâr.

Hay hay ölen can ölen,
Mis perenci, yâr yâr.
Kaçan perencige könedi,
Kız beçare, yâr yâr.

Perencige köngan kız,
Rangi sarık, yâr yâr.
Köziden akkan yaşlari,
Misli arik, yâr yâr.

Ak miltık kara miltık,
Atkan atam, yâr yâr.
Öz kızını yat kilib,
Satkan atam, yâr yâr.

Öz kızining ornıga,
Badam eksin, yâr yâr.
Badam şahi singende,
Balam desin, yâr yâr.

Tahta tahta köpirik,
Tahting bolsın, yâr yâr.
Peygamberning kızidek,
Bahting bolsın, yâr yâr.

Dünür amcam evini,
Söğütten yapmış, yâr yâr.
Çubuk gibi zayıf gelini,
Nereden bulmuş, yâr yâr.

Dünür amcamın evinde,
Kavak ağacı var, yâr yâr.
Gelini için koyun kesmese,
Lâzım değil, yâr yâr.

Hay hay ölen, can ölen,
Mis ferace, yâr yâr.
Ne zaman feraceye alışır,
Zavallı kız, yâr yâr.

Feraceye alışan kızın,
Rengi sarı, yâr yâr.
Gözünden akan göz yaşı,
Misli dere, yâr yâr.

Ak silâh, kara silâh,
Atan babam, yâr yâr.
Öz kızını el görüp,
Satan babam, yâr yâr.

Öz kızının yerine,
Badem eksin, yâr yâr.
Badem dalı kırılırsa,
Yavrum desin, yâr yâr.

Tahta tahta köprü,
Tahtın olsun, yâr yâr.
Peygamberin kızı gibi,
Bahtın olsun, yâr yâr.

Peygamberning kızını,
Kim körgeñ bar, yâr yâr.
Ata ana diydârige,
Kim toygan bar, yâr yâr.

Aravani gipçagi,
Nardan ketti, yâr yâr.
Meni singlim sorasang,
Arzan ketti, yâr yâr.

Aravani gipçagi,
Yarig ekan, yâr yâr.
Senga kelgan koyları,
Arig ekan yâr yâr.

Hay hay ölen, can ölen,
Ölençi kız, yâr yâr.
Vâdeside turmagan,
Yalğançi kız, yâr yâr.

Hay hay ölen, can ölen,
Hay ketkanım, yâr yâr
Bir kolımda oynasıb
Gül keskanım yâr yâr.

Katkatkına katlama,
Katlanadi, yâr yâr.
Kızdı alıb yengesi,
Atlanadı, yâr yâr.

Kızdı alıp yengesi,
Tura tursin, yâr yâr.
Ak süt bergen ayası,

Peygamberin kızını,
Kim görmüşdür, yâr yâr.
Anne baba şefkâtine,
Kim doymuşdur, yâr yâr.

Arabanın tekerleği,
Eğik gitti, yâr yâr.
Kız kardeşimi sorarsan,
Ucuz gitti, yâr yâr.

Arabanın tekerleği,
Yarık imiş, yâr yâr.
Sana gelen koyunları,
Zayıf imiş, yâr yâr.

Hay hay ölen, can ölen,
Ölenci kız, yâr yâr.
Sözünde durmayan,
Yalancı kız, yâr yâr.

Hay hay ölen, can ölen,
Hay gittiğim, yâr yâr.
Bir avluda oynasıp,
Gül kestiğim, yâr yâr.

Kat kat katlama,
Katlanır, yâr yâr.
Kızı alıp yengesi,
Hazırlanır, yâr yâr.

Kızı alıp yengesi,
Bekleyedursun, yâr yâr.
Ak süt veren annesi,

Razı bolsın, yâr yâr.
Ak sakallık buvası,
Dua bersin, yâr yâr.

Deryage taş atmanglar,
Batar ketar, yâr yâr.
Uzakka kız bermengler,
Alar keter yâr yâr.

Uzagdagi singlimni,
Rengi sarık, yâr yâr.
Köziden akkan yaşları
Misli arik, yâr yâr.

Toodan arça keledi,
İmaretke, yâr yâr.
Bizam Oşka baramiz,
Ziyaretke, yâr yâr.

Piyalaga süt koydim,
Açisin deb, yâr yâr.
Barlık yerge kız berdim,
Yalçisin deb, yâr yâr.

Oş pirimdi yollari,
Aş tahtadek yâr yâr.
Meni singlim sorasang,
Ak pahtadek yâr yâr.

Romalçamni çetini,
Söktim ana, yâr yâr.
Ak sütinge razı bol,
Kettim ana, yâr yâr.

Razı olsun, yâr yâr.
Aksakallı dedesi,
Dua etsin, yâr yâr.

Deryaya taş atmayın,
Batar gider, yâr yâr.
Uzağa kız vermeyin,
Alır gider, yâr yâr.

Uzaktaki kız kardeşimin,
Rengi sarı, yâr yâr.
Gözünden akan göz yaşı,
Misli dere, yâr yâr.

Dağdan çam ağacı gelir,
Bina için, yâr yâr.
Biz de Oş'a geliriz,
Ziyaret için, yâr yâr.

Kâseye süt koydum,
Ekşisin deyip, yâr yâr.
Varlıklı yere kız verdim,
Rahat etsin deyip, yâr yâr.

Oş pirimin yolları,
Aş tahtası gibi yâr yâr.
Kız kardeşimi sorarsan,
Beyaz pamuk gibi, yâr yâr.

Mendilimin kenarını,
Söktüm anne, yâr yâr.
Ak sütünü helâl et,
Gittim anne, yâr yâr

Şildir şildir kamışka,
Sırgam tüşdi, yâr yâr.
Sinalmagan yigitke,
Sinlim tüşdi, yâr yâr.

Şaldur-şaldur kamışa,
Küpem düştü yâr yâr.
Tecrübesiz yiğitle,
Kız kardeşim evlendi,
yâr yâr.

Küyov bala sahati,
Yaltiraydi, yâr yâr.
Bitte soyış tapalmay,
Kaltiraydi, yâr yâr.⁶¹

Damadin saati,
Parlıyor, yâr yâr.
Bir koyun kesemedi,
Titriyor, yâr yâr.

Yâr yâr aytsang beri kel,
Aytişaylik, yâr yâr.
Argamçini keng salıp,
Tartışaylik, yâr yâr.

Yâr yâr söylersen beri gel,
Atışalım, yâr yâr.
Kementi eşit salıp,
Tartışalım, yâr yâr.

Dalada tayçak kişnaydi,
At boldim deb, yâr yâr.
Üyde kelin yiğlaydi,
Yat boldim deb, yâr yâr.

Dağda taycık kişniyor,
At oldum deyip, yâr yâr.
Evde gelin ağlıyor,
Yabancı oldum deyip,
yâr yâr.

Yığlama kız yığlama,
Toy seniki, yâr yâr.
Astanasi tilleden,
Üy seniki, yâr yâr.⁶²

Ağlama kız ağlama,
Düğün senindir, yâr yâr.
Eşiği altından,
Ev senindir, yâr yâr.

5. 5. 2. Kelin Salam (Gelin Selâm)

«Kelin salam» adını verdiğimiz düğün türküsü, Türk-Ata Türklerinde en az «Yâr-yâr» kadar önemlidir. Gelin damat evine getirildikten sonra damat evinde (günümüzde restaurantlarda yapılması yaygınlaşmıştır) düğün yemeği düzenlenir. İşte bu düğün yemeği başladığında gelin ve damat ortada müzik

⁶¹ Kudrakan Süyünova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1955.

⁶² Hasiyan Abdullacanova, Ak-Taş, Kara-Su, Oş, 1938.

eşliğinde iki tur dolaşır ve sonra gelin tarafından biri çıkıp «Kelin Salam»ı söyler.

Kelin salâmı, beşli ve altılı dizelerden oluşur ve tıpkı «Yâr-yâr» gibi kendine özgü belli bir âhenkle gelinin arkadaşı veya yengesi tarafından söylenir. Kitanın ilk iki mısrasında selâm verilecek kişinin karakteri (bazen komik olsun diye espirili mısralar oluşturulabiliyor) ifade edilir ve son mısrasında kimin için selâm verildiği açıklanır. Üç, dört ve beşinci mısralar ise nakarattır. Söyleyen kişi son mısrada kimin için selâm verilmekte olduğunu açıklarken, gelin elini göğsüne koyup eğilip selâm verir.

Kelin salâmı, çok eskiden beri devam eden geleneklerden biridir. Gelin damat evine getirildikten sonra bazı geleneklerin ardından kızlar gelini içeriye alır ve yenge, hala ve teyzeleri şarkı türkü eşliğinde eğlence yaparlardı. Kelin salâmı bu eğlence sırasında da icra edilirdi.

Yamgır yağıp hol kılğan,
Ekki yaşni bir kılğan.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Eşitvaling halâyik
Avval Hudâge salam.

Yağmur yağıp ıslatan,
İki genci kavuşturan.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
İşitiniz hey millet
Önce Allah'a selâm.

Bölaman deb
baş bolğan.
Onbeş mingni
nak bergan.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Kaynatasıga salam.

Kız isteyeceğim deyip
öncülük eden,
On beş bin parayı
peşin ödeyen.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Kayınpederine selâm.

Tamga koygan şatidek,

Ulakçını atidek.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,

Çatıya koyulmuş merdiven
gibi,
Çobanın atı gibi.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,

Kaynanasıga salam.

Kayınvalidesine selâm.

Tamdan taşa taşlagan,
Ekki yambaşini uşlagan.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Ökül atasıga salam.

Çatıdan fırlayıp atlayan,
İki kalçasını tutan.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Vekil babasına selâm.

Ekip koygan makkadek,
Sayrap turgan hakkadek.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Ökil enesige salam.

Ekilmiş mısır gibi,
Ötmekte olan saksağan gibi.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Vekil annesine selâm.

Kayçını urib kahşatkan,
Çevarçiligdi ohşatkan.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Kaynisinglisiga salam.

Makası vurup ezen,
Terzi olmayı başaran.
Selâm selâm yâr-yâr,
Gelin selâmı yâr-yâr,
Görümcesine selâm.

Puhavay⁶³ romal oragan,
Gaccaglarini buragan.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Ammalariga salam.

Puhavoy eşarp takmış,
Zülflerini sarmış.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Halalarına selâm.

Aşka salgan iligdek,
Kaşı közi piligdek.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Avsinlariga salam.

Yemeğe katılmış ilik gibi,
Kaş ve gözü filik gibi,
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Etilerine selâm.

⁶³ Angora keçisinin yününden yapılmış kışlık eşarp.

Magazin gürüçti alasi,
Küyovbalani halasi.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Halalariga salam.

Asmandagi yulduzdek,
Kaşı közi piligdek.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Ciyenlerige salam.

Atlas köylek kiygenler,
Yügirib hizmet kılgenler.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Ortaglariga salam.

Ustollari tarak türük,
Araglari şarak şürük.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Ekelerige salam.

Kızıl ipti kıya baskan,
Kadamiga karap baskan.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Tagalariga salam.

Kızıl etik paşnalik,
Küyov bala aşnalik.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,

Beyaz pirincin alası.
Damadın teyzesi.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Teyzelerine selâm.

Asumandaki yıldız gibi,
Kaş ve gözü filik gibi.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Yiğenlerine selâm.

Atlas elbise giyenler,
Koşturup hizmet edenler.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Arkadaşlarına selâm.

Masaları tarak turuk,
İçkileri şarak şuruk,
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Ağabeylerine selâm.

Kırmızı ipin kıyından basan,
Adımına bakıp yürüyen.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Dayılarına selâm.

Kırmızı çizme paçalı,
Damadımız ahabplı.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,

Aşnalariga salam.

Kızıl barkıt kuykımı,
Yigitlarning şilkimi.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Küyov balaga salam.

Yolga kadam teşlegen,
Toy başını başlagan.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Avalariga salam.

Pas devaldan karagan,
“Toy kaçan?”
deb soragan.
Salam salam yâr yâr,
Kelin salam yâr yâr,
Koşnilariga salam.⁶⁴

Kışlakning bir üyiden,
Yâr yâr sesi kelyabti.
Karang kelin kelyabti,
Alav yaking yoliga,
Gül töşeting koliga,
Ötkezing üyning töriga,
Kelin salam beryabti,
Karang, kelin kelyabti.

Karşı aling anacani,
Yolga saling anacani.

Ahbâplarına selâm.

Kırmızı kadifenin parçası,
Yiğitlerin yaramazı.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Damada selâm.

Yolculuk için adım atan,
Düğünün başını çeken.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Amcalarına selâm.

Alçak duvardan bakan,
«Düğün ne zaman?»
deyip soran.
Selâm selâm yâr yâr,
Gelin selâmı yâr yâr,
Komşularına selâm.

Köyün bir evinden,
Yây yâr sesi geliyor.
Bakın, gelin geliyor,
Ateş yakın yoluna,
Çiçek verin eline,
Oturtun evin baş köşesine,
Gelin selâm veriyor,
Bakın, gelin geliyor.

Karşılayın annesi,
Yol gösterin annesi.

⁶⁴ Kudrakan Süyünova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1955.

Duâ bering atacani,
Kelin salam beryabti,
Karang kelin kelyabti.

Kuruk yerni hol kılğan,
İkki dilni bir kılğan.
Avval Hudâğa salam.
Salam salam
Avval Hudâğa salam.

Kora kora koy bergan,
El va yurtga toy bergan.
Kaynatasıga salam,
Salam salam,
Kaynatasıga salam.

Ögra kesib kerilgen,
Oğıl tugib süyüngen.
Kaynanasıga salam.
Salam salam
Kaynanasıga salam.

Ak romalni oragan,
Ahiratni oylagan.
Eneleriga salam.
Salam salam,
Enelerige salam.

Mehman kelsa
huş degen,
Mehmanhâna boş degen.
Kaynagalarıga salam,
Salam salam
Kaynagalarıga salam.

Dua edin babası,
Gelin selâm veriyor,
Bakın, gelin geliyor.

Kuru toprağı ıslak eden,
İki kalbi kavurşturan.
Önce Allah'a selâm.
Selâm selâm,
Önce Allah'a selâm.

Sürü sürü koyun veren,
Halk ve yurda aş veren.
Kayınpederine selâm.
Selâm selâm,
Kayınpederine selâm.

Hamur kesip hava atan,
Oğlan doğurup sevince dalan.
Kayınvalidesine selâm.
Selâm selâm
Kayınvalidesine selâm.

Beyaz yazma takan,
Âhireti düşünen.
Ninelerine selâm.
Selâm selâm,
Ninelerine selâm.

Misafir gelse
"Hoş geldin" diyen,
Misafir odası boş diyen.
Kayınlarına selâm.
Selâm selâm,
Kayınlarına selâm.

Ciyenimge deb koy bakkan,
El va yurtige yakkan,
Tagalariga salam.
Salam salam,
Tagalariga salam.

Yigitlarning sardari,
Şoh kızlarning hardari.
Coralariga salam,
Salam salam,
Coralariga salam.

Osma koyib kerilgan,
Üy şipirişge eringen.
Singillarige salam.
Salam salam
Singillarige salam.

Pest devordan karagan,
Toy kaçan
dep soragan.
Koşnilariga salam,
Salam salam,
Koşnilariga salam.

Boynimdagi marcanim,
Uzilib ada boldi.
Şüning bilan yâranlar,
Kelin salamim tamam boldi.
Salam salam
Barçangızga bir salam.⁶⁵

Yiğeni için koyun besleyen,
Halkın gönlünü kazanan,
Dayılarına selâm.
Selâm selâm,
Dayılarına selâm.

Yiğitlerin serdari,
Neşeli kızların hayranı.
Ahbâplarına selâm.
Selâm selâm,
Ahbâplarına selâm.

Yosma sürüp hava atan,
Ev süpürmeye üşenen.
Görümcelerine selâm.
Selâm selâm,
Görümcelerine selâm.

Alçak duvardan bakan,
«Düğün ne zaman»
deyip soran.
Komşularına selâm.
Selâm selâm,
Komşularına selâm.

Boynumdaki mercanım,
Kopup, sona erdi.
Böylece dostlar,
Gelin selâmım sona erdi.
Selâm selâm
Hepinize bir selâm.

⁶⁵ Dildâre İbragimova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1973.

5. 6. Pâyendâz

Orta Asya Türkleri kültüründe «pâyendâz», dünürlerin, gelin ve damadın birbirlerinin evine ilk gidişinde, ev sahibi tarafından kapı girişine serilen beyaz kumaşın adıdır. Beyaz renk, bilindiği gibi, Türk inancına göre temizlik sembolüdür. Dünürlük vasfıyla yeni ama kutsal akrabalık bağı kuran aileler, birbirlerine ilk gittiğinde “Akrabalık adımınız hayır ve uğur getirsin” anlamında ayağına «pâyendâz» serer. «Pâyendâz» gelen misafirler içinde kimin için serildiyse, kapıdan ilk önce onun girmesi sağlanır ve sonra diğer kişiler girer. Pâyendâzı kapıdan son giren kişi toplar ve o kumaş, toplayan kişide kalır. Meselâ, damat gelini almaya geldiğinde kızın annesi kapıya pâyendâz serer. Çünkü bu geliş damadın kız evine ilk adımıdır. Küyoonakar tarafından ilk önce onun girmesi sağlanır. Damadın ardından diğer arkadaşları içeri girer ve en sonunda kalan kişi ise pâyendâzı toplar. Büyükler için serildiği zaman onlar normal şekilde toplarlar, gençler için serildiği zaman ise onu toplamak güç sınaşması şeklindedir. Birkaç genç tarafından çekilmeye çalışılan pâyendâzı kim çekebilirse o alacaktır. Bunun önemi birkaç parça kumaş değil, gençlerin güç sınaşmasıdır.

Pâyendâz dünür, gelin ve damadın dışında akraba gelinlerine, «çakırık» yapan ev sahipleri tarafından da uygulanır. Meselâ, gelin kendi anne ve babasının evine, gelin olduktan sonra onlar çağırmadan gidemez. Onlar ne zaman küçük bir törenle kızı ve damadını çağırırsa, o zaman giderler. Bu gelenek, gelinin eşinin akrabalarının evine gitmesi konusunda da geçerlidir. Bir kız gelin olup gittiği ailenin akrabalarına da tıpkı anne ve babası gibi, onlar kendileri davet etmeden gidemez. Davet ettikleri zaman gelin kayınvalidesi ile gider, ev sahibi aile de gelinin girişinde ayağına pâyendâz serer.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÜM ÂDETLERİ

1. ÖLÜM ÖNCESİ

1. 1. Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler

- a) Yıldız kayması, köpeklerin uluması, diğer hayvanların ağlıyormuşçasına böğürmesi, hayvan sahibi olan aileden, birinin öleceği şeklinde yorumlanır.¹
- b) Gözün seğirmesi bir kötülüğün habercisi olarak bilinir, bazen ölüm haberi olarak da yorumlanır.²
- c) Gece evden beyaz gıda (süt, yoğurt, tuz, yumurta v.s. gibi) verilirse, ev eşyası kırılırsa, evden ölü çıkacağına inanılır. Gece kapıdan mecburen bir beyaz gıda çıkacak olursa, üzeri örtülerek verilir. Ev eşyası kırılırsa, “Başımın gözümün sadakası olsun”, diyerek önlem alınır.
- d) Baykuşların gelmesi, ölüm haberi olarak yorumlanır.
- e) Bazı rüyalar halk arasında Allah tarafından verilen bir haber olarak değerlendirildiği için ölümle bağlantılı olarak da yorumlanabilir. Rüya da diş düşmesi, diş kırılması, ölen kişiye bir şey ikram etmek, eğersiz ata binmek, kahkaha atarak gülmek, dans etmek, düşün yapmak, gerçekte hasta olan kişinin rüyada yırtık ve eski kıyafet giymesi, yırtık ayakkabı giymek veya onu kaybetmek gibi durumlar, ölüm belirtileri olarak yorumlanır.³
- f) Hastanın burun delikleri açılırsa, burnu uzarsa, ölümünün çok yakın olduğuna inanılır.
- g) Soğan çalmak, çalanın yakınlarına ölüm getireceğine inanılır. O yüzden acı, acı getirir düşüncesiyle sahibinden izinsiz soğan alınmaz.

¹ Nemat Alimov, Aravan, Oş, 1935.

² Havahan Sariyeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1943.

³ Kudrakan Süyünova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1955.

- h) Bazı ailelerin bahçesine sarımsak ekmesi, ölüm getirebileceği için uğursuz sayılır.⁴
- i) Ölümü çok yakın olan hastalar, kendi kendine ölmüş yakınlarıyla konuşmaya başlar. Bazı hastaların da dili dönmez olur, mevsimi olmayan bir şeyler ister. Bazıları kendine çeki düzen verip, banyo yapar, traş olur, yakınlarına doymamış gibi onları ziyaret eder. Bazıları da her zamankinden daha güzel bir hâl alır.
- j) Beyaz yılan öldürmek de ölüm getireceği için uğursuz sayılır. O nedenle evden çıkan beyaz yılan öldürülmez. Yılanın bulunduğu yakın bir yere, mümkünse tam bulunduğu yere un serperler. Neticede yılan kendi kendine kaybolup gider. Yılanın gitmesiyle birlikte evden uğursuzluğun da gideceğine inanılır.⁵

1. 2. Ölümü Uzaklaştırma ve Ölümden Kaçınma Önlemleri

- a) Herhangi bir yeri sökülmiş veya yırtık olan giyecek giyilmiş hâlde dikilmez, çünkü kefen ceset üzerinde dikilir. Acele olup mecbur kalındığı hâlde dikiş işini gerçekleştirmekte olan kişi ağzında ip, kâğıt gibi bir şey tutmalı.
- b) Uyurken yastığın dikiş tarafı aşağı doğru olmalı, dikişin yukarıda olması uğursuzluktur; çünkü ölen kişiye hazırlanan yatakta yastığın dikişi yukarıya doğru konulur.⁶
- c) Mezarlık işaret parmağı ile gösterilmez, gösterenin kendisinin de yakın zamanda, ecelinden evvel vefat edeceğine inanılır. Gösterilmesi hâlinde üç defa gösterilen parmak ısırılır ve ayak ile ezilir.
- d) Ölümle yorumlanacak rüya görüldüğünde sadaka verilir veya rüya suya anlatılır. Suya anlatılan rüyanın su ile akıp gideceğine inanılır.
- e) Ölüm haberi veya ölümle ilgili olay çocukların yanında anlatılmaz, anlatıldığı takdirde çocuğun kulağından çekilir.
- f) Ölünün ayağı çapraz gömüldüğü zaman aynı soydan veya evden başka ölü çıkacağı inancı vardır. Bu nedenle ölenin ayağının

⁴ Halishan Eşmuratova, Canı-Dıykan, Suzak, Celâl-Âbad, 1947.

⁵ Artuğuş Mirzakanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1922.

⁶ Gülsara Kamalova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

başparmakları ipele çaprazlaşmayacak şekilde bağlanır ve arasına kesek konulur.⁷

- g) Gözün seğirmesi bir kötülüğün habercisi olarak bilinir, bazen ölüm haberi olarak da yorumlanır. Seğiren gözün kapağına küçük bir kâğıt parçasının yapıştırılmasıyla kötülüğün giderileceğine inanılır.⁸

2. ÖLÜM SIRASINDAKİ GELENEKLER

2. 1. Hastanın Öleceğinin Varsayılması

- a) Hastanın yatağı değiştirilir ve en yakın aile büyükleri çağırılır. Aynı zamanda din görevlisi de çağırılır. Din görevlisi ziyaret etmeye gelmiş gibi hastanın yanına oturur ve Kur'an okumaya başlar. Din görevlisinin yetişemeyeceği düşünülen durumda aile büyükleri bildiği sureleri okur. Su ile ağzı nemlendirilir ve ihtiyaçları yerine getirilir. Çenesini bağlamak için bir bez hazırlanır.⁹
- b) İhtiyaçları, istekleri sorulur ve vasiyeti dinlenir. Vasiyeti aile büyüklerine iletilir.
- c) Uzaktan veya yakından görmek istediği biri varsa, çağırılır.
- d) Hastanın ödenecek borçları varsa, ödeyebilecek olan yakınına söyler.¹⁰
- e) Hızlı bir şekilde hastanın nefes alışverişi kesilip, kendini bırakıp hareketsizleştiği an ölüm gerçekleşmiş olur. Yanında bulunan kişi emin olabilmek için nabzına bakar. Ölüm gerçekleştiği an gözü kapatılır ve çenesi bağlanır. Yanında bulunan kim varsa hakkını helâl edip, "Câyi cennette bolsın!" yani "Cennetlik olsun!" dileğinde bulunur.¹¹

2. 2. Ölümünden Hemen Sonra Yapılan İşlemler

- a) Ölüünün gözleri açıksa, kapatılır; çünkü ölmeden önce gördüğü son kişi veya nesne her neyse, ölüünün gözünde kalır.¹²
- b) Cenaze sertleşene kadar çenesi iki üç saatliğine çârsı veya dürre (bağlamak için bez) ile bağlanır.

⁷ Abdımomun Malikov, Aravan, Oş, 1950.

⁸ Havahan Sariyeva, Canı-Dıykan, Suza, Celal-Âbad, 1943.

⁹ Çöma İmamberdiyev, Özgörüş, Özgön, Oş, 1929.

¹⁰ Kacıbay Adilov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1924.

¹¹ Ahmatali Akbalayev, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1922.

¹² Beknazar Karimov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1926.

- c) Cenazenin konulacağı oda boşaltılır ve odanın tam ortasına yatak hazırlanır.
- d) «Melhem suyu» denilen suya alınır, yani normalde nasıl abdest alınırsa o şekilde yıkanır.¹³
- e) Kıyafetlerinin değiştirilmesi icap ederse değiştirilir. Ölen kişinin kıyafetleri makasla kesilerek çıkartılır.
- f) Cenazenin yatırılacağı odaya en çok sevdiği kıyafeti ve resmi asılır.¹⁴
- g) Cenazenin ayaklarının başparmakları çapraz kalmasın diye iple bağlanır. Çünkü çapraz kalırsa, arkasından birilerinin daha vefat edeceği inancı vardır. Bazen bu gibi (ölüm arkasından ölüm) durumlar yaşandığı zaman aileler ilk şüphe ettikleri mezarı açtırarak kontrol ettirirler.¹⁵
- h) Düzenli bir şekilde cenaze törenini gerçekleştirebilmek için halledilmesi gereken ne varsa, akraba ve yakınları tarafından yerine getirilir.
- i) Cenazenin yakınları, komşuları evi derleyip toparlarlar.
- j) Cenazenin uzaktaki akraba ve yakınlarına haber vermek için uzak akraba veya aile yakınlarından bir haberci seçilir.¹⁶
- k) Cenaze sahipleri için cenaze kıyafetleri hazırlanır. Kadınlar için mavi veya yeşil renkli kumaştan elbise diktirilir. Erkekler için ise doppi (takke), ton (kaftan) ve kaftanın belini bağlaması için çârsi hazırlanır.
- l) Sokağa mavi bayrak dikilir.¹⁷

3. ÖLÜM SONRASI GELENEKLERİ

3. 1. Ölüm Haberinin Duyurulması

3.1.1.Ölüm Haberinin Topluma Duyurulması

Ölüm haberini ulaştırmak için uzaktaki akrabalara, eş ve dostlara birkaç kişi haberci olarak gönderilir. Haberciler vefat eden ve haberi gönderen kişinin ismi yazılı olan notu listedeki isimlere ulaştırır. Daha uzakta bulunanlara telefon veya telgraf ile haber verilir. Konu komşu ve yakın akrabalar, eş-dostlar zaten o evdeki ağlamaları duyunca, cenaze evinde toplanırlar.

¹³ Şarap Pazilov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1932.

¹⁴ Dildâra Rozıbayeva, Türkâbad, Aravan, Oş, 1946.

¹⁵ Boldıkan Colçuyeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.

¹⁶ Havahan Sariyeva, Canı-Dıykan, Celal-Âbad, 1943.

¹⁷ Halışhan Eşmuratova, Canı-Dıykan, Suzak, 1947.

Bulunulan bölgenin tamamına duyurmak için görevlendirilen kişiler, araçla mahalleyi dolaşarak halka seslenir. Haberci halka seslenirken ölen kişi hakkında bilgi vermez, sadece ölen kişinin aile büyüğünün adını zikrederek onun evine davet eder ve cenaze namazının saat kaçta kılınacağını söyler. Habercinin bu bilgilerin ardından «pataga» (Pata+ga, bata+ga, dua-ya yani ruhuna dua okumaya, Fatiha okumaya) veya «taziyege» (baş sağlığına) davet eder. Vefat eden kişi aile büyüğü bile olsa haber bu şekilde duyurulur. Ondan sonraki haberde ise artık ondan sonraki aile reisinin adı söylenir. Savaş meydanından gelen ölüm haberine «Kara Hat», gurbetçinin ölüm haberine ise «Kara Haber» denilir.¹⁸

Bunlardan başka şunlar da yapılır:

- a) Sokağa mavi bayrak dikilir.
- b) Cenazenin yakını olan kadınlar mavi renkli kumaştan elbise giyer, büyük yazma ile başlarını örterler. Bir yıl kadar bunun dışında başka renkte elbise giyilmez.¹⁹
- c) Cenaze yakınları olan erkekler traş olmaz, doppi, ton giyer ve çârsi ile belini bağlar. Kırkına kadar bu şekilde giyinmeye gayret ederler.²⁰

3. 1. 2. Ölüm Haberinin Toplum Arasında Yayılması

Ölüm haberi toplum arasında yaşına göre farklı şekillerde duyurulur. Yaşlı ve yatalak hastanın ölümünün duyurulması şu şekilde gerçekleşecektir:

- a) «Bendeçilik kılipti». Bende, kul demektir; yani kulluğunu yerine getirmiş, ruhunu Allah'a teslim etmiş demektir.
- b) «Üzilipti» veya «üzilip kopti».²¹ Üzilmek, kopmak demektir. Ruhu bedeninden kopmuş demektir.
- c) «Ötipketipti». Ötmak, geçiş yapmaktır, yani öbür dünyaya geçiş yaptı demektir.
- d) «Çin dünyaga ketipti».²² Çin, gerçek demektir. Gerçek dünyaya gitmiş demektir.

¹⁸ Akıl Yangibayeva, Donbulak, Özgön, Oş, 1936.

¹⁹ Hayithan Colçuyeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1948.

²⁰ İsa Pazilov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1932.

²¹ Sadir Karakocoyev, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1927.

²² Abdusamad Karimov, Aravan, Oş, 1935.

Yeni doğmuş bebeklerin ölüm haberi de farklı cümlelerle duyurulur:

- a) «Çaçırap kopti»,²³ yani canı sıçramış demektir.
- b) «Uçup ketipti», yani canı uçmuş demektir.
- c) «Çarçapkopti»,²⁴ dünyaya dayanamamış, gücü yetmemiş, yorulmuş demektir.

3. 2. Cenaze Merasimi

- a) Birinci derecedeki yakınları cenazeye gelenleri ağıtla karşılarlar. Kadınlar içeride, cenazenin başında; erkekler ise kapı girişinde yer alırlar. Gelenler de ağıtla girerler. Aradan beş altı dakika geçince ruhuna Fatiha okunur.
- b) Cenazeye gelenler defin merasiminin sonuna kadar cenaze evinden ayrılmazlar.²⁵
- c) «Gorkovlar» (mezar kazıcılar), cenazenin ölçüsünü alarak ona göre mezar kazarlar. Karşılığında cenaze sahipleri kıyafet türü (ton, çârsi, gömlek, mahsi ve kalaç olabilir) eşyalar verir.²⁶
- d) Komşu evinde kefen biçilir. Öncelikle gelmesi gereken kişiler gelmişse, ondan sonra mezar ve kefen hazırlıkları sona ermiş ise imama haber verilir. İmam zamanı uygun bulduysa yıkamaya izin verir ve cenaze hemen arkasından kefenlenir. Kefen 20 metrelik beyaz kumaştan yapılır. Kadın için kadın kıyafetine benzer, erkek için erkek kıyafetine benzer şekilde kefen biçilir. Bahsedilen son işlem deneyimli kişiler tarafından yapılır (yakınlarından bir kişi de katılabilir) ve onlara da karşılığında kova, tas gibi eşyalar verilir. Aslında bu tür görevi yapanlar ücret karşılığında yapmazlar, verenler de ücret diye vermezler. Her şey “sevabı ölünün canına deysin” dileği ile yapılır ve verenler de o niyetle verirler.²⁷
- e) Cenaze tabuta konulduktan sonra, üzeri seccade ile örtülür ve avluya çıkartılır. Cenaze, evlenmemiş bekâr biri ise «Yâr yâr» sesi duymadı, «çimildik»te oturmadı diyerek özellikle onun için «çimildik» yapılır ve

²³ Çöma İmamberdiyev, Özgörüş, Özgön, Oş, 1929.

²⁴ İbâdethan Âdembayeve, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1947.

²⁵ Alimahan Mamasaliyeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1949.

²⁶ Hacıahmat Umarov, Özgörüş, Özgön, Oş, 1932.

²⁷ Ahmadali Akbalayev, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1922.

«Yâr yâr» söylenir.²⁸ (Bunun bir örneği Yâr-yâr kelimesinin açıklaması sırasında verilmiştir.)

- f) Cenazeye katılan bütün erkekler safa girerler (kadınlar katılamaz), cenaze namazı kılarlar.
- g) Cenaze namazı kılınmadan önce, karı koca «Hakkı Mahrem²⁹»inden geçilir. Sonra borçları varsa, bütün borçlarının kim tarafından ödeneceği açıklanır ve cenaze namazı kılınır, helallâşılır.
- h) Cenaze namazı, genellikle öğle namazının ardından kılınır.
- i) İntihar edenlerin ve doğup hemen vefat eden bebeklerin cenaze namazı kılınmaz.³⁰
- j) Namazdan sonra cenaze mezarlığa götürülür. Araca konulan tabutun etrafında cenazenin birinci derecedeki yakınları bulunur. Diğer kişiler başka araçlarda giderler. Evde kalan kadınlar sessizce gidenlerin dönüşünü beklerler. Bu sırada cenazeden artan suyu “artık ondan soğusunlar” diyerek komşu kadınlar yakınlarının yüzlerine serperler. Onların elindeki gözyaşlarıyla ıslanan mendillerini yıkarlar.
- k) Kadınlar mezarlığa gitmez.³¹
- l) Cenaze toprağa verildikten sonra, birinci derecedeki yakınlarından biri evinden getirdiği dualı taşları mezarın baş tarafına döker. Dualı taşların hep ona sevap getireceğine ve yardımcı olacağına inanılır. Sonra Kur’an okunur ve ilk olarak «Mülk» suresi okunur. Kur’an’ın ardından imam halka abdestte kaç farzın olduğunu sorar, orada bulunan kişiler bunu cevaplar. Sonra «Yasin» suresi okunur ve kişiler döner. Kişiler geriye yedi adım attıktan sonra ölü tekrar dirilip bu dünyada yaptıklarından dolayı sorgulanır. Bu durumda ona destek olmak maksadıyla iki kişi (imam ile yakınlarından biri) orada kalır ve Kur’an’dan bir kaç sure okur. Bunun, soru cevap sırasında ölen kişiye faydalı olacağına inanılır. Böylece dönülür, cenazenin çıktığı evde Kur’an okunur. Kur’an okunduktan sonra cenazenin yakınlarından biri

²⁸ Möhtabar İbragimova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1946.

²⁹ Karı veya kocasının eşinin ölümünden sonra karılık veya kocalık hakkını helal etmesi.

³⁰ Şarap Pazilov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1932.

³¹ Adina Polatova, Türkabât, Aravan, Oş, 1953.

kalkıp ağıt söyleyerek avluyu dolaşır. Tekrar Kur'an okunmasıyla ağıt sesi kesilir ve gelenler baş sağlığı dileyerek cenaze evinden ayrılır.³²

m) Uzaktan gelen misafirler, komşuların evinde konuk edilir. «Soyuş» soyulan (kurban kesilen) komşu evinde yemek yapılır ve hangi komşu evinde misafir varsa, onlara gönderilir. Sofraya, ölümün ardından ölüm yaşanmasın, tek ölümle kalsın inancıyla çift sayılı ekmek konulmaz, tek sayılı ekmek konulur. Cenaze çıkan evde ilk gün yemek yapılmaz. Cenaze sahipleri komşu ve yakınları tarafından getirilen yemekle doyurulur.³³

3. 3. Yas ve Yas Süresi

3. 3. 1. Yas

Yas, yakınıni kaybeden bir insanın bu olay karşısında duyduğu tepkiler, şaşkınlık, isyan ve acıdır. Toplumsal, ekonomik, biyolojik ve duygusal yönden bağlı bulunan bir insanın kaybından duyulan acı, insanî bir tepkidir. “Kaybedilenin bir daha yerine getirilemeyeceğinin acısı, bütün toplumlarda yasın antropolojik temelini oluşturmaktadır. Yas, toplum tarafından bizim için «önemli» olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içinde ifade etmektir.”³⁴

Toplumsal bir kurum niteliğinde olan yasla ilgili âdetler; bu âdetlere bağlı işlemler, kaçınmalar, acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırmaya, acısını azaltma ve giderek bu durumdan çıkarma amacına yöneliktir. Dünyanın her tarafında, gerek ilkel, gerekse yüksek kültürlerde bu amaçla uygulanan bir takım âdetler ve törenler görülmektedir.³⁵

3. 3. 2. Yas Süresi

Yas, yukarıda da belirtildiği gibi, yakınıni kaybeden bir insanın bu olay karşısında duyduğu tepkiler, şaşkınlık, isyan ve acıdır. Yas süresi, kaybedilen kişinin yakınlığına, genç ve yaşlı oluşuna, erkek ve kadın oluşuna, kişiliğine, toplumsal yerine, çevresine, sayılıp sevilmesine, ölüm biçimine göre farklıdır. Kimi çabuk unutulur, kimi de yakınları ölene kadar acı ile anılır. Bu nedenle

³² Marhabahan Abdrahmanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.

³³ İsa Pazilov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1932.

³⁴ H. Alois, *Einstellungen zum Tod und ihre soziologische Bedingtheit*, Stuttgart 1968, s. 126-131.

³⁵ Örnek Sedat Veyis, *Türk Folklorunda Ölüm*, 2. baskı, Ankara, DTCF Yayınları, 1979, s. 81.

ölenin ardından «yas tutma» süresi kesin bir zamanla sınırlandıramaz, fakat toplumsal bir gelenek olarak belli bir zaman sınırı vardır.

Türk-Ata Türklerinde yas süresi bir yıldır. Ayrıca belli yas sürelerinin dışında, ölümden sonra gelen üç dinî bayramı³⁶ da geçirmek gerekmektedir. Bu yas süresi içinde ölüm olayından sonra gelen ilk perşembesi (ölüm olayından sonra kırkıncı güne kadar her haftanın her perşembe günü önemlidir, fakat ilk perşembesine daha çok dikkat edilir) ve kırkıncı günü de önemli günler sayılmaktadır.

Ölümden sonraki ilk perşembe günü sabah namazının ardından, birinci derecedeki yakınları tarafından ölen kişinin mezarı ziyaret edilir. Ziyaretçiler döndükten sonra, yas evinde Kur'an okunur ve başsağılığına gelenlere yemek verilir. Her başsağılığına gelen, ağlayarak (kadınlar, yaslı kadınların bulunduğu odaya girince ağlar; erkekler ise kapıdan ağlayarak girerler) gelir ve cenaze sahipleri de ağlayarak (kadınlar ağıt söyleyerek) karşılarlar. Ölenin ruhuna Fatiha okumakla ağlama sesleri kesilir ve Fatiha okunup bittikten sonra gelenler başsağılığı dilerler. Gelenlere yemek verilir ve bu uygulama ikinci vaktine kadar devam eder.³⁷

Yas süresinin kırkıncı günü çok önemlidir. «Kırk gün»lük yas süresi, hemen hemen bütün Orta Asya halklarında yaygındır. «Kırk gün»lük yas süresinin çok yaygın olması, kırk rakamının dinî bağlantısından dolayıdır. Kişinin acısından ve ölümün dolaylı olarak bulaştırdığı «pislikten» arınması için, tıpkı kırklı kadınlarda ve çocuklarda olduğu gibi «kırk gün»lük bir sürenin geçmesinin gerekliliğine inanılmaktadır.³⁸

Ölünün kırkıncı günü, tıpkı ilk perşembesinde olduğu gibi bazı gelenekler uygulanır. Ayrıca farklı olarak helva pişirilir ve kuru kayısı (kayısının çekirdeği kırılmaz, ölünün başını kırmış olursun derler) haşlanır. Ölenin ailesine destek olmak ve başsağılığını kabul etmek amacıyla kırk gündür yas evinde bulunan birinci derecedeki yakınlar kendi evlerine uğurlanırlar. Kapılar kapanır ve avluda görünen yas havası ortadan kaldırılır.³⁹

³⁶ Yas süresinin tam olarak sona ermesi için ölümünden itibaren üç dinî bayram geçmelidir.

³⁷ Nemat Alimov, Aravan, Oş, 1935.

³⁸ Sedat Veyis Örnek, **a.g.e.**, s. 82.

³⁹ Kunduzkan Paşayeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1945.

Cenazenin kırkının ardından yılı gelir. Yılında perşembesi ve kırkında olduğu gibi gelenekler yer alır; farklı yönü ise «Ak Kiydi» geleneğinin uygulanmasıdır.

«Ak Kiydi» töreninde kadınların yas elbisesi çıkartılır ve yakınları tarafından beyaz elbise giydirilir. Yas elbisesini çıkardıktan sonra renkli ve süslü kıyafetler giyebilir, süslenip gezmeye, eğlenceye gidebilir, evinde radyo ve televizyon açabilir. Diğer insanlar gibi nişan, düğün, yas gibi törenlere katılabilir. Çocuklarına düğün yapabilir.⁴⁰

3. 4. Maraka ve Yohlandi

Bir insanın vefatından sonra onun yakınlarının acısı her ne kadar hâlâ devam ediyor olsa da toplumsal gelenekler gereği ölünün üçüncü dinî bayramına kadar yas tutulur. Yaslı kişiler, toplumsal yas süresi bitene kadar evlerinden dışarı çıkmazlar. Herkes kendi ailesiyle, kendi evinde devam eder, fakat ölüm haberini duyup gelen birinci derecedeki yakınları (bir süre cenaze evinde kalmak kadınlar için geçerlidir) belli bir süre için evlerine dönmezler. Ölüm olayının ilk 3-4 haftasına kadar cenaze evinde bulunurlar. Bir yandan cenaze ailesinin acısını paylaşır, diğer yandan da onların alışmasına yardımcı olurlar. Aynı zamanda başsağlığına gelenleri karşılamakta ve cenaze ailesini yalnız bırakmamaya özen gösterirler. Cenazeden üç veya dört hafta geçtikten sonra, yaslı kadının yakınları gelip onu kendi evine götürür. İşte bu geliş, «Maraka» dediğimiz küçük bir merasimle gerçekleşir.⁴¹

«Maraka»da evine getirilen kadının yakınları koyun kesip halka aş verir. Komşularından, mahalle ve köyden kişiler davet edilir. Yaslı kadın, yanında bulunan 5-6 kadınla kendi evine gelir ve ağıt söyleyerek içeri girer. O gün gelenler yaslı kadına başsağlığı dileyip gittikten sonra, üzerindeki mavi elbiseyle kendi evinde yaşamaya devam eder. Cenaze evine gelemeyen mahalle ve köy halkı, ölüm haberini aldığı zamandan başlayarak bir yıla kadar başsağlığı için gelmeye devam eder.⁴²

⁴⁰ Aytkan Paşayeva, Suzak, Blagaveşenko, Celal-Âbad, 1950.

⁴¹ Tacikan Hamrayeva, Barpi, Suzak, Celal-Âbad, 1951.

⁴² Havahan Sariyeva, Canı-Diykan, Celal-Âbad, 1943.

Yakınını kaybeden yaşlı kadın «maraka» merasimi ile evine getirilse de bir yıla kadar cenaze evine ve mezar ziyaretine gidebilir. Onun dışında başka bir yere çıkmaz, ancak mecbur kaldığı durumlarda dışarı çıkar.⁴³

«Yohlandı», doğum, düğün ve ölüm âdetleri sırasında merasim sahiplerinin yakınları tarafından yemekle yoklanmasıdır. “Yohlandı” geleneği, doğum ve düğün âdetlerinde ilk kırk güne kadar uygun görülen her an gerçekleşebilir, cenaze âdetinde ise ilk kırk güne kadarki perşembe günleri yoklanması daha çok tercih edilir. Belki bu gelenek, ilk kırk güne kadar her perşembe cenaze sahiplerinin bir araya gelerek Kur’an okumasına bağlıdır.⁴⁴

3. 5. Turpak Başı (Mezar Ziyareti)

Kabir ziyareti için Türk-Ata Türklerinde «Turpak Başı» tabiri kullanılmaktadır. Kabir ziyareti, cenaze toprağa verildikten bir gün sonra, ilk önce birinci derecedeki yakınları tarafından gerçekleşir. İlk kırk günde her haftanın perşembe günleri ziyaret edilirken, kırkıdan sonra daha çok dinî bayramlarda, uzaktan yakınları geldiğinde, doğum günü ve ölüm günü gibi önemli tarihlere bırakılır. Ziyaretçiler arasında ölen evlâdı ise annenin, kocası ise eşinin gelmesi sakıncalı görülür. Çünkü büyüklerin bildirdiğine göre evlât “annem verdiği sütü için”, koca ise “hakkı mahremi için” geldi düşüncesiyle kabrinde rahatsız olurmuş.⁴⁵

İlk kırk güne kadarki ziyaretler, sabah namazının ardından gerçekleşir. Grup hâlinde mezarlığa giden birinci derecedeki ziyaretçiler, mezarlığın kapısından girince ağıt yakmağa başlarlar. Ağıt yakmak, mezarın başına gelene kadar devam eder ve Fatiha okunmasının ardından ağlama sesleri kesilir.

3. 6. Avaz Çıkariş (Ağıt Yakmak)

Dünyanın her yerinde doğum törenleri, düğün törenleri olduğu gibi ölüm törenleri de olmaktadır. Bu ölüm törenleri, her yerde farklılık gösterir. Yalnız,

⁴³ Hasiyat Abdullacanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1938.

⁴⁴ Akıl Yangibayeva, Donbulak, Özgön, Oş, 1936.

⁴⁵ Sadir Karakocoyev, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1927.

her ülkede farklılıklar gösteren bu törenlerde ortak yanlar da vardır. O da törenlerde ağıt yakmadır.⁴⁶

Ağıtlar acı bir olayın, özellikle de ölüm olayının ardından söylenen halk türküleridir. İlk dönem Türk edebiyatında görülen «sagular», ağıtların en eski örnekleridir. Divan edebiyatında buna mersiye adı verilmiştir. Adı ne olursa olsun, bu tür şiirlerde genel olarak ölen kişinin erdemleri, zenginliği, yoksulluğu, savaşları, öyküsü ve başından geçen olaylar sıralanır. Ağıtta konu edilen kişinin hayat öyküsü çarpıcı ve anımsatıcı yanlarıyla dile getirilir.⁴⁷

Ağıt terimine ilk olarak 8. yüzyılın başıyla tarihlendirilen Talas yazıtlarında tanık olunmaktadır. Ağıtların ilk örneklerine rastladığımız bu yazıtların dışında, Doğu Türklerinde, çok eski bir yakınma geleneğinin varlığına işaret etmek gerekir. Bilge Kağan'ın kardeşi Kültigin'in ölümünü dile getirdiği Orhun yazıtlarının ünlü bölümünde olduğu gibi, bu yakınma, kimi zaman gerçek bir ağıt niteliği kazanır. Kültigin yazıtı adı verilen bu anıtın doğu yüzünde Bilge Kağan, çağında az rastlanan bir içtenlikle acısını dışarı vurur:

"Kardeşim Kültigin vefat etti. Özüm (Kendim) düşündüm. Gören gözlerim görmez gibi, eren aklım ermez gibi oldu. Özüm düşündüm. Zaman Tanrısı buyurunca insanoğlu hep ölümlü yaratılmış. Öyle düşündüm. Gözlerimden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse geri çevirerek düşündüm. Çok düşündüm. İki Şad başta olmak üzere kardeşlerimin oğullarının, beylerimin ve budunumun gözleri, kaşları berbat olacak deyip düşündüm."⁴⁸

İnsanoğlu ölüm karşısında acısını çok erken, belki de ilk definlerle birlikte ifade etmiştir.

"Ağıt çoğu zaman ölüm karşısında bir feryat, bir umutsuzluk çığlığıdır, ağıtçıların (ağlayıcı kadınların) ağzından kendiliğinden yükseldiği söylenebilir. Bu durumda ağıt, acıyı ama aynı zamanda tevekkülü ifade eden, kadınlara özgü söylemdir".⁴⁹

Genel olarak ağıtı kadınlar yakar. Bununla birlikte az da olsa erkeklerin de ağıt yaktığı görülmüştür. Aslında erkeklerin ağıtı uygulanarak dinledikleri ve ondan etkilendikleri bilinir. Ama erkeklerin daha dayanıklı olması gerektiği

⁴⁶ Kemal Yaşar, **Ağıtlar**, İstanbul, 2003, s. 20.

⁴⁷ Ahmet Z, Özdemir, **Öyküleriyle Ağıtlar**, Ankara, 1994, s. 17.

⁴⁸ Ergin Muharrem, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 1970, s. 97.

⁴⁹ Ahmet Z, Özdemir, **a.g.e.**

ve ağlamanın erkek adama yakışmadığı düşüncesinden olsa gerek, bu iş daha çok kadınlar tarafından yapılmaktadır. Ağıtı, ölünün yakınlarından birisi (anası, kız kardeşi, hanımı, halası, teyzesi) başlatır. Yanında bulunan diğer kişiler, buna eşlik eder. Ağıt yakma işinin sıra ile yapıldığı da görülmektedir. Kadınların birisi bırakır, birisi alır.⁵⁰

Çok eskiden beri süregelen bu gelenek, Türk-Ata Türklerinde «Avaz Çıkariş» tabiriyle ifade edilmektedir. Türk-Ata Türklerinde ağıt, cenaze çıkarılmadan önce cenazenin başında, toprağa verildikten sonra erkeklerin mezarlık dönüşünde, mezar ziyaretlerinde ve başsağlığına gelenler, karşılandığında söylenir. Bunun dışında kadınlar anne veya babasını veya kardeşlerini kaybettikleri zaman, cenaze evine gelirken kapıya yaklaştığında ağıt yakmağa başlarlar. Bu şekilde ağıt yakmak, yas süresi geçene kadar devam eder.⁵¹

Ağıt yakmanın başka bir türü de bundan on beş, yirmi yıl öncesine kadar yaşanmış, fakat günümüzde din adamları tarafından yasaklanmıştır. O tür ağıt yakma geleneği, sabahları sabah namazının ardından ölen kişinin yakınları tarafından avluda dolaşarak söylenirdi. Ağlayacak kadınlar ölenin anası, hanımı, kızkardeşi, kızı, halası veya teyzesi olabilir. Onlar ağıtı tek tek değil, grup hâlinde söylerlerdi. Aşağıdaki ağıtlar, buna örnektir.

Eşigim aldı kumgandır,
Kumgandan kolin yuvgandır.
Balalarım kaldı deb,
Zorgalar közin yuvgandır.

Kapımın önünde ibrik,
İbrikten elini yıkamıştır.
Yavrularım kaldı diye,
Güçlkle gözünü kapamıştır.

O köringan tagmiken,
Atrafları bağmiken?
Oşa bağı içinde,
Atacanım barmiken.

Orda görünen dağ mıdır?
Etrafı bağ mıdır?
O bağı içinde,
Babacığım var mıdır?

Üyge kirsem anam yok.
Teng tuşlar arasıda

Eve girsem anam yok.
Akranların arasında

⁵⁰ Ahmet Z, Özdemir, a.g.e.

⁵¹ Nuhsara Şerkulova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1939.

anamni tapmasman.
Kay ferzentni çehresiden
köreyin yüzingizni,
Anacanim anacan? ⁵²

annemi göremem.
Hangi çocuğunun
simasından seni arayım,
Anneciğim anneciğim?

Kizil behmel körpe takta yok,
Üyge kelsem anam canım yok.

Kırmızı kadifeli yorgan rafta yok,
Eve geldiğimde canım anam yok.

Kıbleden kelgen şamaldı,
Alalmadım panaga.
Hudadan kelgen ecelge,
Tapalmadım bir çara. ⁵³

Kıbleden gelen rüzgârı,
Bir kenarda saklayamadım.
Allah'tan gelen ecele,
Bir çare bulamadım.

Koroogo çıkpas ünümdü,
Konguroo kıldın atake.
Ayılga çıkpas ünümdü,
Aşkere kıldın atake. ⁵⁴

Avluda duyulmayan sesimi,
Zil ettin, babacığım.
Köyde duyulmayan sesimi,
Aşıkâr ettin, babacığım.

3. 7. Ruh ile İlgili Tasavvurlar ve İnanışlar

Ölüm gerçekleşikten sonra insanın canı bedeninden ayrılır ve bedeni kalır, ruhu etrafta dolaşmaya devam eder. Hatta cenaze namazı kılınana kadar onun kulakları açık olup bütün sesleri duyar ve bundan etkilenir. Onu kaybeden yakınlarının bağırıp çağırmalarından acı çeker. Ruh insanların gözüne görünmez, ama diğer canlılara görünür. Hayvanlar insanın öleceğini önceden hisseder, o an zamansız bağırarak hareketleri değişir ve yerinde duramazlar. Bir de insan vefat ettikten hemen sonra cennete veya cehenneme gideceği kendisine belli olur. Bu sebepten de cennete gidecek olanın ruhu bedeninin çabuk gömülmesini, cehenneme gidecek olan ise hiç gömülmemesini istermiş. ⁵⁵

Ölenin ruhu bir yıla kadar etrafta dolaşır. Daha sonra tamamen öbür dünyaya ait olup bu dünyadan uzaklaşır. Etrafta dolaştığı yakınları tarafından

⁵² İbâdethan Âdembayeva, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.

⁵³ Sapiya Sargulova, Canı-Dıykan, Suzak, Calâl-Âbad, 1972.

⁵⁴ Alimahan Mamasaliyeva, Canı-Dıykan, Suzak, Calâl-Âbad, 1949.

⁵⁵ Çöma İmamberdiyev, Özgörüş, Özgön, Oş, 1929.

hissedilirse, onun ruhuna perşembe günleri «pilav» ya da «çözme»⁵⁶ pişirilerek Fatiha okunur. Halkımız eskiden bu durumda ya evinde veya mezarının başında oturup «çırak» (çıra) yakar, Allah'tan ruhunun şâd olmasını diler.⁵⁷ Bu gelenek hâlâ yaşlılar tarafından devam ettirilmektedir.

Çırak, küçük bir çubuğun ucuna pamuk sarılarak gaz yağının sürülmesiyle yapılır. Evinde çırak yakanlar, elde edilen çırağı tabağa koyar ve tandırına koyup ona kibrit çakar. Ölenler için dua edildikten sonra oradan uzaklaşır ve çırak kendi kendine yanıp söner. Aynı şey mezarın başında da yapılabilir ve çırak mezarın başında bırakılır.⁵⁸

Ölen kişinin ruhunun etrafta dolaştığını insanlar iki türlü hisseder. Birincisi onu rüyasında görmek, ikincisi ise literatürde «Atlas Kelebeği», halk ağzında ise «Arvak Kelebeği» (Ruh Kelebeği) denilen bir tür pul kanatlı canlının evde dolaşmasıdır. Aile veya yakınlarından birini kaybeden kişi rüyasında onu gördüğü veya evinde adı geçen kelebeği fark ettiği an tıpkı yukarıda belirtildiği gibi ya çırak yakar veya pilav veya çözme pişirerek ruhunun şâd olmasını Allah'tan diler.

Çırak yakmak, eskiden beri devam eden batıl inançlardan biridir. Buna rağmen yaşlılar hâlâ ölen kişiyi rüyasında gördüğü zaman veya o kelebeğe evinde rastladığı an, “ölen kişinin kendisinden dua beklediğine veya iyilik ya da kötülükten haberi olup ailesini haberdâr etmek için geldiğine” inanarak aynı geleneğe başvurur. Bu geleneği yerine getirmekle kötülüğün uzaklaştırıldığı, iyiliğin ise bir an önce gerçekleşmesinin sağlandığına inanılmaktadır.

⁵⁶ Yemek tabağı büyüklüğünde, 2-3 sm kalınlıkta açılarak kızmış yağda kızartılan ekmek türü.

⁵⁷ Beknazar Karimov, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1926.

⁵⁸ Hasiyethan Abdillacanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1938.

SONUÇ

“Türk-Ata Türklerinin Doğum, Düğün ve Ölüm Âdetleri” adıyla hazırladığımız bu çalışmada, kaynak kişi olarak seçtiğimiz orta yaş üstü ve gerekli bilgi seviyesine sahip olan kişilerden edindiğimiz bilgiler ve yaptığımız derlemeler neticesinde aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Birinci bölümde; Türk-ata Türkleri arasında çocuk sahibi olmanın önemli olduğu, bunun için karatavuğun yumurtasının yenmesi, kadının şalvarının meyveli olan bir ağacın dibine silkenmesi vb. bazı pratiklere başvurulduğu görülmüştür.

İstenmeyen gebeliği sonlandırmak için kadının ağır yük kaldırdığı, gebelik durumunda fizikî olarak değişen kadına “Ekkikat”, “Boyida bar” vs dendiği, gebelik sevincinin ilk önce yakın çevreyle paylaşıldığı, hâmilelik sürecinde kadına ve bebeğe itina gösterildiği, bu nedenle de hâmile kadının her isteğinin bulunup getirilmesi, bebeğin güzel olması düşüncesiyle annenin çirkin hayvanlara bakmaması gibi bazı pratiklere başvurulduğu tespit edilmiştir

Aşermek döneminde, kadının canının çektiği her şey temin edilir. Aksi hâlde çocuğun eksik doğacağına inanıldığı, çocuğun düşmesini engellemek amacıyla sığır yavrusunun dilinin haşlanıp yenilmesi gibi bazı âdetler uygulandığı, çocuğunun erkek olmasını isteyen kadının bunu temin edebilmek için erkek çocuk doğuran kadının giysilerini giymek gibi bazı âdetlere başvurduğu, doğuma hazırlık amacıyla anne ve bebek için alış veriş yapıldığı öğrenilmiştir.

Doğum sırasında yanında bulunan kişi ilk mudahelde bulunarak, daha çok doğum sancısının kolaylaşacağına yönelik pratikler uygulamaktadır. Doğum haberi herkes tarafından farklı ifadelerle iletildiği gibi bazı kişiler tarafından da kız (tilki) ve erkek çocukları (bozkurt) için iki farklı hayvan türleri ile benzetme yapılmıştır.

Çille dönemi hem anne hem de bebek için çok önemli bir dönem olmuştur. Aynı zamanda yeni evlenen kişiler için de geçerlidir. Yakınlarının onları insan ve cinlerin kötülüğünden, nazardan korumak amacıyla gözettiği; annenin de kendisi ve bebeği için korunmaya yönelik bazı unsurlara dikkat ettiği; hatta çille döneminde kendileri için hazırlanmış olan özel odada, çillehânede yaşadığı tespit edilmiştir.

Bebeğin fiziği, sağlığı, karakteri ve geleceği için bazı uygulamaların yapıldığı görülmüştür. İsimleri, bebeğin hem fizikî durumuna hem de doğduğu gün ve yere göre verilmiştir.

Bebekler çocukluk dönemine kadar beşikte büyümüştür. Beşik, Türk-Ata aileleri için çok önemli ve kutsal kabul edilmiştir. Bu nedenle de beşiğe yatırmak için ayrı bir tören yapılmıştır. Beşiği sallarken söylediği ninninin Türk-Ata Türkleri için kutsal manzum eserlerden biri olduğu araştırma esnasında edindiğimiz bilgiler arasındadır.

İkinci bölümde; aile kavramının Türk-Ata Türkleri için çok önemli ve kutsal bir kavram olduğunu, evlilik ve düğün için yapılmış olan hazırlıklardan yola çıkarak söyleyebiliriz. Kurulmuş bir yuvanın sağlam bir şekilde devam etmesi için “ökül ata ve ökül apa”nın tayin edilmesi de buna bir örnektir.

Evlilik “görücü usûlü”, “yakın akraba ile evlilik”, “kaçırma”, “kulak tişlaş” v.b. usullerle gerçekleşmektedir. Eş seçmek konusunda her iki ailenin kendilerine özgü kurallarının olduğu, her iki ailenin gizlice yaptığı titiz araştırmalarından anlaşılmaktadır.

Kız istenirken, kalıp sözlerin kullanıldığı görülmüştür. Kızı olan aileye saygı gösterilmekte, aynı zamanda Türk-Ata ailelerinden kız almanın kolay olmadığı anlaşılmaktadır.

Düğün hazırlıklarının son aşamasında damat ve onun arkadaşları için ziyafet sofrasının kurulması, onlara gelinin yengelerinin hizmet etmesi (sofra kurmak, çay yapmak gibi) damadın da kız veren aile için özel bir yerinin olduğunu göstermektedir.

Gelini damat evine getirmenin düğünün en görkemli ve önemli kısmı olduğu tespit edilmiştir. Gelinin damat evine girerken yoluna ateş yakılması, koyun kesilip ayağına kanının sürülmesi, berraklığın sembolü olarak su içirilip, berektin sembolü olarak tereyağı yalatılması gibi pratikler, aynı zamanda edilen dualar gelin adımının çok kutsal olduğunu tespit etmemize yol açmaktadır. “Yâr-yâr” ve “Gelin selâmı” gibi manzum eserlerin de kutsal sayıldığı daha evlenmemiş yetişkin kız ve erkek çocukların cenazesinde söylenmesinden yola çıkarak tespit edilmektedir.

Düğün sonunda gelinin yüzünün küçük çocuklar tarafından açılmasıyla, onların da ileride o gibi çocuk sahibi olacağına inanılmaktadır.

Her iki tarafın karşı tarafa ilk gidişinde eşikten “Pâyendâz” üzerinden geçirilmesi ile dünürlerin ömür boyu bir birleriyle ittifakta olacağına inanılmaktadır.

Üçüncü bölümde; Türk-Ata Türklerinin inanışlarına göre, yaklaşan ölüm belli bir takım belirtilere dayanarak önceden sezilebilir. Bu belirtilerin özellikle hayvanlarla, düşlerle, hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişmelerle ilgili olanları daha çok önemsenmekte ve daha yaygın görünmektedir. Ölüme yorumlanan belirtilere karşı ölümü uzaklaştırmak ya da saptırmak için sofraya çift ekmek koymak, mezarlığı parmakla göstermemek, ölünün ayağının başparmaklarının çapraz kalmayacak şekilde bağlanması, gömülürken de ayaklarının arasına “kesek” konulması vb uygulamalar ile ölümden kaçınma niteliğindeki bir takım işlemlere başvurulmaktadır.

Ölüm olayını duyurma iki kişinin arabada dolaşarak halka seslenmesi ve sokaklara mavi bayrak dikilmesi, cenaze yakınlarının cenaze kıyafetleri giymesi gibi sözlü ve görsel olarak, çok uzaktaki yakınlarına ise yazılı olarak gerçekleştirilmektedir. Toplum arasında ise büyükler için “bendeçilik kilipti”, “üzilipti”; çocuklar için, “çaçırıp kopti”, “uçup ketipti” gibi kalıp sözler ölümü ifade etmek için kullanılmıştır.

Ölümden hemen sonra yapılan ve gömülme için bir çeşit önhazırlık sayılan işlemlerin bir bölümü doğrudan doğruya ölen kişiyle ilgiliyken bir

bölümü de onun çevresinde toplanmaktadır. Bu işlemlerin çoğunda geleneksel ve dinsel düşünceler rol oynamaktadır.

Ölünün gömülmeye hazırlanışı dinsel kurallara uyularak yapılan işlemlerle tamamlanmaktadır. Bunlar da ölenin yıkanması, kefenlenmesi ve cenaze namazının kılınmasıdır. Ancak, yerine getirilmesi gereken bu üç önemli dinsel işlemin yanı sıra geleneksel olan işlemlere de yer verilmektedir. Ayrıca, bekâr ve yetişkinlik çağında ölen gençlere “Yâr-yâr” söylenmesi, genç kız için çıkarıldığı odaya çeyizinin asılması vb işlemler dinsel geleneğin dışında uygulamaların da gerçekleştirildiğini göstermektedir.

Yasla ilgili âdetler, bu âdetlere uyularak yapılan işlemler ve kaçınmalar Türk-Ata Türklerinde de ölü sahiplerini bir süre toplumun ya da cemaatin öteki üyelerinden farklı bir biçimde davranmaya ve yaşamaya zorlamaktadır. Erkekler kırk gün, kadınlar ise bir yıla kadar belli kıyafetler giymekte ve belli şeyleri yapmaktan kaçınmaktadır; sürenin bitiminde söz konusu aileyi yastan çıkarma için de bir takım uygulamalar yapılmakta ve bunlar yasin ana çizgilerini oluşturmaktadır.

Ölümlle ilgili âdetlerin önemli bir kısmını oluşturan “maraka ve yohlandı”, ölenin öte dünyada da hayatını sürdürdüğü; başka şeylerin yanı sıra yemeğe ve içmeye de gereksindiği inancını açığa vuran bir gelenektir. Aynı zamanda yemek, hem “ölünün canı için” verilmekte, hem de cemaatin üyeleri arasındaki kaynaşmayı, dayanışmayı sağlamaktadır.

Türk-Ata Türkleri, ruhun varlığını kabul etmekte ve onun, ölümden sonra da yaşadığına inanmaktadır. Ölü ruhunun bir kelebek olarak evini ziyarete geldiğine, rüyaya girerek davranışlarıyla her hangi bir olaydan haber verdiği inandırılması; ölünün kendini yalnız hissetmemesi için ilk kırk güne kadar haftanın her perşembe günü mezarlığın ölü sahipleri tarafından ziyaret edilmesi bu inancın göstergeleridir.

Ölüm olayının ardından söylenen ağıtlara Türk-Atalı Türkler “avaz çıkarış” tabirini kullanmaktadır. Geçmişte avaz çıkarış, ölü sahipleri tarafından sabah namazından sonra, evin avlusunda dolaşarak söylenmiştir.

Fakat bu geleneğin bundan onbeş, yirmi yıl önceleri din adamları tarafından yasaklandığı kaynak kişilerden edindiğimiz bilgilerdendir.

Ek kısmında ele aldığımız yemek çeşitlerine her törende yer verilmesi ayrıca dikkatimizi çekmiş ve çalışmamıza “ziyafet sofrası yemeği” olarak ilave edilmiştir.

Bugüne kadar ilmi bakımdan pek araştırılmamış, hatta biraz ihmal edilmiş bulunan Türk-Ata Türklerinin doğum, düşün ve ölüm âdetleri hakkındaki çalışmamızın ışığında Türkoloji araştırmalarına bir yenilik sunmuş olma inancındayız. Bir milletin kültürünün devamlılığının göstergesi olan bu âdetlerin, geçmişten geleceğe kesintisiz bir şekilde devam ettiğini tespit ettik.

Yaptığımız bu çalışma Türk-Ata Türklerinin Sovyet dönemindeki asimile politikalarının gereği olarak büyük bir çoğunluğunun farklı kimlikler altında kaydedilmiş olmalarına rağmen kendilerine has bir kültürleri olduğunu ve bu kültürü hâla tüm canlılığıyla yaşatmaya devam ettirdiklerini göstermektedir.

KAYNAK KİŞİLER

- ABDULLAYEVA, Gülhayâ, Türkâbat, Aravan, Oş, 1960.
- ABDULLACANOVA, Hasiyethan, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1938.
- ABDRAHMANOVA, Marhabahan, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1951.
- ADİLOV, Kacıbay, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1924.
- ÂDEMBAYEVA, İbâdethan, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1947.
- ÂDEMBAYEVA, Mahpuba, Aravan, Oş, 1961.
- AKBALAYEV, Ahmadali, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1922.
- ALİMOV, Nemat, Aravan, Oş, 1935.
- BURHANİDİNOVA, Halimahan, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1953.
- COLÇUYEVA, Boldıkan, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1949.
- COLÇUYEVA, Hayithan, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1948.
- EŞMURATOVA, Tacikan, Canı-Dıykan, Suzak, 1947.
- GANİYEV, Nişanbay, Aravan, Oş, 1945.
- HAMRAYEVA, Tacikan, Barpı, Suzak, Celal-Âbad, 1951.
- HANTÖRÖYEVA, Ürsünay, Türkâbad, Suzak, Celal-Âbad, 1959.
- İBRAGİMOVA, Dildâra, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1973.
- İBRAGİMOVA, Möhteber, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1946.
- İMAMBERDİYEV, Çöma, Özgörüş, Özgön, Oş, 1929.
- KADİROVA, Adina, Türkâbat, Aravan, Oş, 1958.
- KARAKOCOYEV, Sadir, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1927.
- KARİMOV, Abdusamad, Aravan, Oş, 1935.
- KAMALOVA, Gülsara, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1950.
- KARİMOV, Beknazar, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1926.
- KAZAKOV, Ergaşali, Aravan, Oş, 1937.
- MAMASALİYEVA, Alimahan, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1949.
- MIRZAHANNOVA, Artıguş, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1924.
- PAŞAYEVA, Aytkan, Suzak, Blagaveşenko, Celal-Âbad, 1950.

- PAŞAYEVA, Kunduzhan, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1945.
- PAZİLOV, İsa, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1932.
- PAZİLOV, Şarap, Suzak, Türkâbad, Celal-Âbad, 1932.
- POLATOVA, Adina, Türkabât, Aravan, Oş, 1953.
- ROZIBAYEVA, Dildâra, Turkâbad, Aravan, Oş, 1946.
- SARGULOVA, Sapiya, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1972.
- SARİYEVA, Havahan, Canı-Dıykan, Celal-Âbad, 1943.
- SÜYÜNOVA, Kudrakan, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1955.
- ŞERKULOVA, Nuhsara, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1930.
- UMAROV, Hacıahmat, Özgörüş, Özgön, Oş, 1932.
- YANGİBAYEVA, Akıl, Donbulak, Özgön, Oş, 1936.
- YUSUPOVA, Surayyo, Türkâbat, Aravan, Oş, 1950.

KAYNAK ESERLER

ABBAS, Yrd. Doç. Dr. Çınar Ali, “**Türk Yemek Kültürünü Hazırlayan Ortam**”, **Halil İbrahim Sofrası**, İstanbul 2005.

AKMATALİYEV, Dr. Abdıldacan, **Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar**, çev: Kalmamat Kulamshayev, Ankara 2001.

ALAVİYA, Muzeyyene, **Özbek Halk Marâsim Koşıkları**, Taşkent 1974.

BURHANİDİNOVA, Saida, Fergana Türklerinin Düğün Merasimi, **Lisans Tezi**, Kazakistan 2005.

İBRAHİM, Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1984.

İBRAHİM, Olgun; CEMŞİT, Drahşan, **Farsça-Türkçe Sözlük**, Ankara 2005.

EİNSTELLUNGEN, H. Alois, **zum Tod und ihre soziologische Bedingtheit**, Stuttgart 1968.

EKER, Dr. Gülin Öğüt, “Türk Kültürü İçinde Geleneksel Bolu Evlenme Âdetlerinin Yeri”, **Milli Folklor**, 1998, S.40. s.15.

JUSUP, Balasagun, **Kutti Bılık**, (Orijinal eserden Kazak Türkçesine çev: Yegeubayev, Askar), Almatı 1986.

KARABAYEV, Osman, **Özbekistan Bayramlari**, Taşkent, 1991.

KARMIŞEVA, B.H., “Etnografiçeskaya Gruppa “Tyurk” v Sostave Uzbekov”, **Materialı i issledovaniya po etnografii i antropologii SSSR**, Moskova 1960.

KORKUT, Özcan, **Özbek Türk Sözlü Edebiyatında Yâr-yâr Koşıkları**, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2002.

KOYÇUYEV, Arslan Kapay Uulu, Ferganalık türktördün oygonuşu, Ocak 30, 2007, (Erişim) <http://www.bbc.co.uk/kyrgyz>, 18 Şubat 2009.

MAMATALİYEV, Abduvali, (17-23 Mayıs, 2003), “Tarih Tarcımalınan”, **Fergana**, No: 20 (70), s.6.

MEHMET, Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Ankara 2003.

Özbek Tilining İzahli Luğatı, c. II, Rus Dili Neşriyatı, Moskova 1981.

ÖZDEMİR, Ahmet Z, **Öyküleriyle Ağıtlar**, Ankara, 1994.

PÜSKÜLLÜ, Ali, **Türkçe Sözlük**, İstanbul 1999.

REŞAT, Prof. Dr. Genç, “XI. Yüzyılda Türk Mutfağı”, **Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 1982**, Ankara.

SATTAR, Mahmut, **Özbek Udumları**, Taşkent 1993.

TANERİ, Prof. Dr. Aydın, **Türk Kavramlarının Gelişmesi**, Ankara, 1983.

TEZCAN, Mahmut, Prof. Dr. “Türklerde Yemek Yeme Alışkanlıkları ve Buna İlişkin Davranış Kalıpları”, **Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim- 1 Kasım Ankara**, Ankara 1982.

Türkçe Sözlük, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK, Ankara, 2005.

YAŞAR, Kemal, **Ağıtlar**, İstanbul, 2003.

YUDAHİN, Prof. K. K., **Kırgız Sözlüğü**, çev: Taymas, Abdullah, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yay: 93, c. I, Ankara, 1998.

VEYİS, Prof. Dr. Örnek Sedat, **Türk Folklorunda Ölüm**, Ankara, 1979.

EKLER

TÜRK-ATA TÜRKLERİNDE ZİYAFET SOFRASI

Beslenmek, ilk çağlardan beri bütün canlıların doğal ihtiyacı olmuştur. Hayatını uzun ve sağlam bir şekilde sürdürebilmek için bütün canlılar sürekli besin kaynağı aramak zorunda kalmıştır. İnsan olarak tanımladığımız canlı varlığın beslenmesi denildiği zaman konuya çeşitli açılardan bakabiliriz. Fakat bir toplumun beslenmesi dediğimiz zaman bir sınır çizmek zorundayız. Bu toplumun beslenmesi ve onun yemek kültürü, o toplumun tarihi ve yaşayış biçimiyle yakından ilgilidir.

Farklı toplumların farklı kültürlere sahip oldukları bir gerçektir. Yemek yeme alışkanlıkları da kültürün bir ögesi olmaları nedeniyle çeşitli toplumlara göre farklılıklar gösterir. Bütün insanların yaşamak için yemek yemeleri gerekir. Fakat bu insanın ne yediği, coğrafi koşullara bağlı olmakla birlikte, onun kültürüne de bağlıdır.¹

Türk mutfağı, uygarlık içerisinde özel bir öneme sahiptir. Türklerin tarih boyunca farklı coğrafyalarda, çeşitli devlet ve uygarlıklar kurmaları, değişik inanç sistemlerini kabul etmeleri, farklı toplum ve milletlerle bir arada yaşamaları ve yerleştikleri coğrafi bölgenin bitki örtüsünden yararlanarak yeni yemekler yapmaları, mutfaklarının çeşitlilik göstermesinde önde gelen sebepler olmuştur. Hayvancılık, Türklerin tarihinin başlangıcından beri dayandıkları en önemli ekonomik temeldir. Buğday ise Türk ekonomisinin ikinci temelini oluşturur.²

Kişinin, yemekleri tercih olanağı olduğu zaman neyi seçtiği, onu ne biçimde sağladığı, nasıl pişirdiği, nasıl, ne zaman ve nerede yediği, kendi

¹ Tezcan, Mahmut, “Türklerde Yemek Yeme Alışkanlıkları ve Buna İlişkin Davranış Kalıpları”, **Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 1982**, Ankara, s. 113.

² Çınar Ali Abbas, “**Türk Yemek Kültürünü Hazırlayan Ortam**”, **Halil İbrahim Sofrası**, İstanbul 2005, s. 3.

toplumsal grubunun alışkanlıklarına göre değişir. Türk toplumu da yemek türü, tadı, özelliği bakımından diğer kültürlerden oldukça farklılık göstermektedir.³

XI. yüzyılın iki büyük Türk yazarı, Yusuf Has Hâcib ve Kâşgarlı Mahmud, hemen hemen her konuda olduğu gibi Türk mutfağı konusunda da bize çok ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Bunlardan Yusuf Hâs Hâcib, daha çok ziyafet sofralarının hazırlanılması ve bu sofralarda nelerin nasıl ikram edilmesi gerektiği; ayrıca XI. yüzyıl Türk sofrâ âdâbı ile gençlikte ve yaşlılıkta, yemek yerken dikkat edilmesi lâzım gelen noktalar üzerinde durmuştur. Kâşgarlı ise bize XI. yüzyıl Türk mutfağını hem mekân, hem de içindeki maddî kültür eşyası ile tanıttıktan başka, çeşitli yemeklerin ve içkilerin nasıl yapıldıkları konusunda da zaman zaman oldukça teferruata varan bilgiler vermiştir.⁴

Bizim paylaşmak istediğimiz konu, Türk-Ata Türklerinin ziyafet sofrası olduğu için sadece Yusuf Has Hâcib'in bize vermiş olduğu bilgileri aktarmayı uygun bulduk. Bu konuda Yusuf Has Hâcib şunları söylemiştir:

“Başkasını davet etmek istersen çok titiz davranmalı ve çok iyi hazırlanmalısın. Evin-barkın, sofran ve tabakların temiz olsun. Odan minderlerle döşenmiş, yiyecek ve içeceklerin de seçkin olsun. Yine, gelen misafirlerin arzu ile yiyebilmeleri için yiyecek ve içecekler temiz ve lezzetli olmalıdır. Yemekte, yenilecek ve içilecek şeyler birbirine denk ve bol olmalıdırlar. Misafirin içeceği aslâ eksik tutulmamalı ve biri biter bitmez diğeri hemen hazır bulundurulmalıdır. Çeşitli içeceklerden ister fuka', ister mîzâb, istersen cülengbîn (gül balı=şerbet) ve gülâb (gül şerbeti) ikram et. Yemek ve içecek faslı bittikten sonra ise çerez ve meyve ver. Kuru ve yaş meyvenin yanında ise ziyafete gelenlere hediyeler ver. Gücün yeterse ipekli kumaşlar armağan et. Mümkün ise diğ kirası da ver ki gelenlerin ağızı kapansın”.⁵

³ Tezcan, Mahmut, age.

⁴ Genç Reşat, “XI. Yüzyılda Türk Mutfağı”, **Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri 31 Ekim-1 Kasım 1982, Ankara**, s. 57.

⁵ Balasagun, Jusup, **Kuttı Bılık**, çev: Yegeubayev, Askar, Almatı, 1986, s. 485.

Bir millet kendine özgü kültür ve medeniyetini yaşattığı gibi, içinden çıktığı âlimlerin öğütlerini dinleyip onlara uyduğu zaman onları da bu süreç içine dâhil etmiş olur. Bu, o milletin daha da sağlam bir birliktelik kurup, daha da kuvvetli bir güç sahibi olacağının göstergesidir. Bu şekilde onların kültürü ve medeniyeti daha da uzun zaman yaşamaya devam edecektir.

Türk milletinin büyük âlimi, yazar Yusuf Has Hâcib'in XI. yüzyılda bize bırakmış olduğu önemli eserindeki bilgilerden «Ziyafet Sofrası» bilgilerini de bugün Türk milleti dünyanın dört bir yanında uygulamaya devam etmektedir. Aşağıda anlatacağımız Türk Ata Türklerinin ziyafet sofrası buna bir örnektir.

Türk-Ata Türkleri, evine gelen misafire çok değer verir. Atalarımız "Misafir babandan daha da değerlidir", diyorlar. Eve gelen kişi ister yakını, ister yabancı biri olsun, bir dakikalığına uğramış olsa bile en azından önüne ekmek getirip, ucundan bir lokma aldırıp sonra uğurlarlar. Eğer söz konusu toplumu doyurmak, onları misafir etmek ise, varını yoğunu hiç esirgmeden güler yüzle vermeye ve memnun etmeye çalışırlar. Toy veya ölüm gibi merasimlerde kurban kesmeler, yüzlerce ekmek yaptırıp, koca kazanlarda pilâv ve çorba pişirmeler, gelenleri her türlü hediyelerle uğurlamalar, misafirperverliğin bir yansımasıdır, diyebiliriz. Aşağıda, Türk-Ata Türklerine ait özel yemeklerin nasıl hazırlandığına dair bilgiler verilmiştir.

AŞ (PİLÂV)

Aş, küçük veya büyük misafir davetlerinde, her tür merasim sofralarında kesinlikle bulunan bir yemektir. Bunun dışında günlük hayatta genelde aileler perşembe günleri aş yaparlar ve ölenlerin ruhuna Fatiha okurlar. Samimi buldukları aileye misafir giderken en çok yapılan bohça aşıdır. Her tür merasimlerin ana yemeği olan aşın temel malzemesi, herkesin bildiği gibi pirinçtir. Türk-Ata Türklerinde pirinç o kadar kutsal kabul edilmiştir ki, aş yenilen sofraya dökülmüş pirinçten yedi tanesini dışına değdirmeden yemekle sevap kazanıldığına inanılır.

Malzemesi	Miktar
Pirinç	1 Kg
Et	700 Gr
Sıvı yağ	1 SB
Kuru soğan	2 OB
Havuç	1 Kg
Tuz	Yeteri kadar
Kimyon	3 ÇK
Sarımsak	2 Baş
Su	Yeteri kadar

Yapılışı

- Et parçalara ayrılır, havuç kibrit çubuğu, soğan ise halka şeklinde doğranır; sarımsağın uçları kesilip bütün hâlinde temizlenerek yıkanır.
- Etler ısıtılmış sıvı yağda hafifçe kavrulur, üzerine soğan konulur ve soğan pembeleşince havuç eklenir. Havuç ölene kadar üçü bir arada kısık ateşte tutulur. Sonra kimyon ve sarımsak koyup ardından kaynar su ilâve edilir. Biraz kaynadıktan sonra tuz atılır. Bu şekilde açık olarak 15-20 dakika daha kaynatılır.
- Ayıklanmış, soğuk suda yıkanmış ve 20 dakikadır ılık suda bekletilmekte olan pirinç kaynayan suya konulur. Tenceredeki suyun pirincin iki parmak üzerinde olması lâzımdır. Pirinçten sonra eksik görülürse sıcak su ilâve edilebilir.
- Normalden biraz yüksek ateşte suyu çekilinceye kadar pişirilir. Suyu çekildikten sonra kepçe ile sadece üzeri karıştırılır ve tencerenin ortasına toplanır. Sonra kapak sıkıca kapatılıp 15 – 20 dakika kısık ateşte devam eder. 20 dakika daha demini alması için bekletilir.⁶

⁶ Halimahan Burhanidinova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1953.

ÖPKE (Ak Ciğer)

Öpke, her zaman ve her merasimde yapılan bir yemek türü değildir. Mazar yedi sofrası için hazırlanan özel yemektir. Damat ve arkadaşları Mazar sofrasına «öpke» olmadan asla oturmazlar. Kesinlikle bu yemeğin sofrada bulunması gerekir. Bunun dışında, aile arasında çok nadir yapılan bir yemek türüdür.

Malzemeleri

Koyun akciğeri
Tam yağlı süt
Su
Tuz

Miktar

1 Adet
Yeteri kadar
Yeteri kadar
Yeteri kadar

Yapılışı

- Seçilmiş akciğer yıkanır.
- Tuzlu süt akciğerin içine doldurulur ve ağzı sımsıkı bağlanır.
- Suda haşlanır. Sertleşip sucuk hâline dönüştüğü zaman alınır.
- Çayın yanında ekmek ile ikram edilir. Dileyen karabiber veya pul biber ilâve edebilir.⁷

HASİP (BUMBAR DOLMASI)

Hasip, diğer merasimlerin ziyafet sofrasında bulunmaz; fakat mazar yedi sofrasında kesinlikle bulunması gereken özel bir yemektir.

Malzemeleri

Kuzu eti
Kuzu karaciğeri
Dana karaciğeri

Miktar

350 Gr
1 Adet
300 Gr

⁷ Artuğuş Mirzahanova, Ak-Taşı Kara-Suu, Oş, 1924.

Kuyruk yağı	60 Gr
Kuzu böbreği	2 Adet
Kuru soğan	2 BB
Pirinç	200 Gr
Su (kaynatılmış)	600 Gr
Kuzu bağırsağı	1 Adet
Tuz	Yeteri kadar

Yapılışı

- Kemiksiz kuzu eti, kuzu ve dana karaciğeri, böbrekler ve kuyruk yağından kıyma yapılır.
- Kıymaya ince doğranmış soğan, pirinç, az su ile tuz katılır.
- Bu karışım, iyice yıkanmış ve tuzlanmış bağırsağın içine doldurulur, uçları bağlanır.
- Bir tencereye su konur ve içine doldurulmuş bağırsak konur, biraz piştikten sonra iğne ile birkaç yerden delinir, 30 – 45 dakika pişirilir.
- Sudan alınır, üzerine halka şeklinde kesilmiş soğan konur ve servis edilir.⁸

PATİR

Patir, ister her tür merasimlerde, ister aile arası misafir davetlerinde özellikle ağır misafirler için hazırlanan bir ekmek türüdür. Bunun dışında akraba veya aile yakınlarının merasimi için hazırlanmış olan bohçanın ana gıdasıdır. Patir düğün sofraları için çift, ölüm sofraları için ise tek olarak konulur. Bu düğünün devamını, ölümün ise bitmesini dilemesinin bir göstergesidir.

Malzemeleri

Un

Miktar

Aldığı kadar

⁸ a.g.k.k.

Hamur mayası	1 SB
Süt	3 Litre
Eritilmiş margarin	250 GR
Tuz	Yeteri kadar
Susam	Yeteri kadar

Yapılışı

- Tuz ve hamur mayası konduktan sonra süt ile maya ezilir. Tuz zaten o sırada erimiş olacaktır. Sonra yeteri kadar un ile margarin ilâve edilerek hamur tutulur, yoğrulur ve kabarması için bir saat kadar bekletilir.
- Yumruğun iki kat büyüklüğünde parçalara ayrılır. Yuvarlak şekilli hamur parçaları tahta üzerinde 5 dakika dinlendirilir.
- Hamur parçaları elle yuvarlak olarak 3cm kalınlığında açılır, kenarı 1. 5 - 2cm kalınlık bırakılıp ortası dürtkeç ile delinir ve üzerine susam serpilir. Kenarı süs için ya bıçakla hafif kesilir veya iki elin baş ve işaret parmakları arasında hamur cimdilenir.
- Hazırlanan hamurlar tandır veya fırında pişirilir.

ÇAKÇAK

Çakçak ve bovrısak ikisi birlikte bütün ziyafet sofralarında bulunan bir hamur işidir. Hiçbir merasimde sofralar bunlar olmadan kurulmaz.

Malzemeleri	Miktar
Hamur mayası	¼ SB
Un	500 Gr
Yumurta	4 Adet
Süt	Aldığı kadar
Tuz	Yeteri kadar
Sıvı yağ	½ Litre

Yapılışı

- Un, süt ve yumurta ile hamur tutulur, açılır ve 10cm eninde süs amaçlı özel bıçağı ile kesilir. Her kesim ayrı ayrı iki el arasında halka şeklinde sarılır ve hamurun bittiği noktası (tencerede dağılmaması için) kibrit çöpü ile tutturulur.
- Kızgın yağda kızartılır ve çubukla çıkartılıp soğutulur.
- Çayın yanında el ile parçalara ayrılarak yenilir.

BOVIRSAK

Malzemeleri

Miktar

Hamur mayası	¼ Gr
Un	500 Gr
Yumurta	4 Adet
Süt	Aldığı kadar
Tuz	Yeteri kadar
Sıvı yağ	½ Litre

Yapılışı

- Tuz ve hamur mayası konduktan sonra süt ile maya ezilir. Tuz zaten o sırada erimiş olacaktır. Sonra yumurta, ardından yeteri kadar un ilâve edilerek hamur tutulur. Hamur yoğrulur ve kabarması için bir saat kadar bekletilir.
- Hamur açılır ve 7cm eninde süs için özel bıçağı ile kesilir. Aynı şekilde, aynı ölçüde uzunundan bir daha kesilir.
- Kızgın yağda önlü arkalı renk alana kadar kızartılır ve süzgeçle alınır.
- Çay ile servis edilir.

CİZZELİ⁹ KÜLÇE

Cizzeli külçe, cicinin büyük çillesi çıktığı zaman anneannesi tarafından hazırlanıp mahalle çocuklarına dağıtılır.

⁹ Kendi yağına kavrulmuş kuş başı kuyruk yağı.

Malzemeleri	Miktar
Un	Aldığı kadar
Süt (ılıktan daha sıcak)	3Litre
Hamur mayası	½ SB
Cizze	250 Gr
Yumurta	4 Adet
Tuz	Yeteri kadar
Susam	Yeteri kadar

Yapılışı

- Maya süt ile ezilir, cizze, yumurta, tuz konur ve aldığı kadar unla hamur yoğrulur, kabarması için bir saat bekletilir.
- Hamur yumruk kadar küçük parçalara ayrılır ve elle 2 cm kalınlığında açılır ancak kenarı 1,5 – 2 cm kalın bırakılır. Ortası dürtkeç ile delinir ve üzerine susam serpilir.
- Tandırda veya fırında pişirilir.
- Çay ile birlikte servis edilir. Eğer cizzesiz ise çayın yanında tereyağı ile servis edilir.¹⁰

ÇÖZME

Çözmenin, merasimlerde ziyafet sofraları için pek önemi yoktur. Perşembe günleri kızartılıp, ölenlerin ruhuna Fatiha okumak için yapılır. Eğer bunun dışında günlük hayatta yapılacak olursa, her kazana bırakılırken “Ölenlerin canına değsin,” diyerek konulur. Yapılırken kesinlikle tek sayılı, daha çok yedi tane olması şarttır. Piştikten sonra daha parçalanmadan önce ölenlerin ruhuna Fatiha okunur ve sonra parçalanıp yenilebilir.

¹⁰ Hasiyethan, Abdullacanova, Ak-Taş, Kara-Suu, Oş, 1938.

Malzemesi	Miktar
Un	1Kg
Süt	Aldığı kadar
Yumurta	2Adet
Hamur mayası	1/3SB
Tuz	Yeteri kadar
Sıvı yağ	1-1,5Litre

Yapılışı

- Tuz, hamur mayası, yumurta, süt ve un ile hamur yoğrulur, kabarması için bir saat kadar bekletilir.
- Yumruktan biraz küçük parçalara ayrılır ve 6 – 7cm kalınlığında açılır.
- “Dua bekleyen ölülerin canına deysin” diyerek kızgın yağda önü ve arkası kızartılır.
- Hepsi bir tabakta iken önce ölenlerin ruhuna Fatiha okunur, parçalara ayırarak çay ile servis edilir.

KATLAMA

Katlama, günlük hayatta da sık sık yapılır; fakat merasimlerde ve ziyafet sofralarında olmaması mümkün değildir. Hazırlanışı biraz meşakkatli olduğu için daha çok imece usûlüyle yapılması uygun görülür.

Malzemesi	Miktar
Un	500 Gr.
Hamur mayası	¼ SB
Tuz	Yeteri kadar
Su	Aldığı kadar
Kuru soğan	3 OB
Margarin	125 Gr

Yapılışı

- a) Maya ılık su ile yumuşatılır; su, tuz ve unla hamur tutulur. Mayalanması için 4 saat ılık bir yere konur. Bu sırada 3 - 4 kez yoğrulur.
- b) Yumruk büyüklüğünde hamurlar kesilir; çok ince açılır, üstü hafif yağlanır. Rendelenmiş soğan serpilip açılır, üstü hafif yağlanır. Rendelenmiş soğan serpilip 2 cm'lik şeritler hâlinde kesilir. 2 – 3 şerit üst üste rulo şeklinde sarılır, elde pide şeklinde 0. 5 cm. kalınlığında tekrar açılır.
- c) Tava hafif yağlanır, ön ve arkası çevrilerek kızartılır, çayla birlikte servis edilir.¹¹

KAT KAT SAMSA

Kak kat samsa, da tıpkı katlama gibi günlük hayatta da sık sık yapılan, ziyafet sofralarında ise kesinlikle bulunması gereken bir hamur işidir. Bir özelliği, malzemelerinin arasında soğan da bulunduğu için kızların düğün gününde yemesi sakıncalı bulunur. Çünkü acının acı getireceği inancı vardır.

Malzemesi	Miktar
Hamuru:	
Un	1Kg
Su	Aldığı kadar
Tuz	Yeteri kadar
Sıvı yağ	½ SB
İçi:	
Yağlı koyun eti	700 Gr
Sıvı yağ	100 Gr
Kuru soğan	10 OB
Karabiber	3 ÇK

¹¹ Kunduzhan Paşayeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1945.

Yapılışı

- Tuz, su ve unla yumuşaktan biraz sert hamur tutulur, dinlendirilir ve açılır. Açılmış hamura sıvı yağ sürülür ve tekrar oklavaya sarılır. Sonra arasından oklava çekilir, beş cm eninde hamur kesilir, her tanesi küçük oklava ile ayrı ayrı açılır.
- İçine hazırlanmış kıyma konulur ve hamurların ucu birleştirildikten sonra üzerine susam serpilir.
- Tandırda veya fırında pişirilir.
- Çay ile servis edilir.¹²

SÜMÖLÖK¹³

Malzemesi	Miktar
Buğday	3Kg
Sıvı yağ	500Gr
Un	9Kg
Ceviz	7Tane
Taş	7Tane
Su	70Litre ¹⁴

Sümölök'ün Rivayeti

Sümölök, Orta Asya Müslüman halklarında Nevruz'a, ilkbahar mevsimine özel bir yemektir. Bunun iki anlamı vardır. Birincisi, tabiatın yenilendiğini, hayatın gelişmesini ve değişim içinde olduğunu simgelemektedir. İkincisi de ervâh-ı ecdâda (ata ruhuna) ithaf edilen adak

¹² a.g.k.k.

¹³ Misafir sofrası için hazırlanacak yemekler listesine girmekle birlikte yılda bir defa yapılan bahar yemeğidir.

¹⁴ Alimahan Mamasaliyeva, Canı-Dıykan, Suzak, Celal-Âbad, 1949.

gibi kutsal bir özellik taşımasıdır.¹⁵ Adak için «sümölök» yapan kişinin, yedi farklı sümölök döneminde yedi kez yapması şarttır. Çok eskiden beri bahar mevsiminde şenlikle yapılagelen sümölök, adı ve menşei bakımından her ülkede türlü rivayetlere konu olmuştur. Ancak her rivayetin kesiştiği ortak nokta ise onun kutsal ve cennet yemeklerinden sayılmasıdır.

Bazı görüşlere göre «Otuz Melek», bazılarının göre ise «Su ve Melek» sözcüklerinden birleşen «sümölök» bir rivayete göre şu şekilde izah edilmektedir; Kocasını ölen bir kadın ilkbahar mevsiminde çocuklarını alıp komşu köye taşınmak üzere giderken yolda yiyecekleri bitmiş ve kimsesiz bir yerde yalnız kalmışlar. Çocukları açlıktan çok ağlamış, sızlamış ama anne bir çare bulup çocuklarını doyuramıyormuş. En son erzak çantasında bir tutam un ve birkaç tane buğday bulmuş. Onları kazana koyup çok karıştırmış, su katmış aynı zamanda çocuklarını doyurabilmek için Allah'a dua etmiş. Sabırsızlanan çocuklarını avutabilmek için yemeğe taş da koymuş ancak bir türlü yemek pişmemiş. Yorgunluktan hem kendisi, hem de çocukları uyuyakalmış. Sabah baktığında kazanda çok lezzetli bir yemek peyda olmuş. Tuzsuz ve şekersiz ama o kadar da lezzetli yemeği merak eden anne, onu Allah'ın kudretiyle meleklerin yaptığına inanmış ve «Su Melek» diye adlandırmış.

Sümölök'ün tıbbî açıdan önemi çok büyüktür. Sümölök'ün önemi filizlenmiş buğdaydan ileri gelmektedir. Filizlenen buğdayın tedavi için ilaç olarak kullanılması çok eskiye dayanır. Meselâ, Ebû Ali ibn-i Sîna, Hipokrat, Yunan âlimi Dioscorides bu tedavi yöntemini de ihmal etmemişlerdir. Filizlenmiş buğdayın kimyasal yapısı çok zengindir, ayrıca organiktir. Kısacası Sümölök, kendi başına bir vitamindir, mikro elementler ambarıdır. Filizlenen buğdayın yapısında E, F, B vitaminleri ve mikro elementler bulunmaktadır. Filizlenmiş buğdaydaki E vitamini, doğal antioksidandır. Merkezî sinir sisteminin normal şekilde çalışmasını sağlar. Aynı zamanda

¹⁵ Nadirova, Anarhan, “Nevruz Bayramlarının Sembolü Olan Bitkilerin Anlamları”, **Türk Dünyası Nevruz Üçüncü Uluslar arası Bilgi Şöleni Bildirileri**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, AKM Yay, Ankara, 2007, s. 232.

insan vücudunun bütün kas ve sinir sisteminin normal çalışmasını da sağlamaktadır. F vitaminine gelince, organizmadaki (insan vücudundaki) kolesterolü düşürmektedir ve bunun yanı sıra atardamardaki kan basıncını normalleştirmekte, kanı sıvılaştırmakta, dolayısıyla bu vitamin ateroskleroza karşı elementlerden biri sayılmaktadır. Böylece Sümölök tıbbî açıdan, insan organizmamısının ihtiyaç duyduğu bir yemektir, ilâçtır, emsâlsız bir yapıya sahiptir. Ayrıca ilkbahar günlerinde insan organizmasında vitaminlerin azaldığı ve bunları tamamlamak için taze sebze ve meyvelerin de henüz yetişmediği dönemde, Sümölök'ün en ihtiyaç duyulan, paha biçilmez ve yenilmesi kaçınılmaz bir yemek olduğunu tıp da kabul etmektedir.¹⁶

Sümölök, kadınlar tarafından yapılır. Pişiren kadının hamarat olması yeterli değildir, aynı zamanda millî örf ve âdetleri iyi bilen, türkü söyleyebilen, dans edebilen, sanatkârlık özelliğine sahip olması lâzımdır. Bu kadın her açıdan temiz olmalıdır; zira kutsal yemek, kutsal kişilerin eliyle pişirilir.

Sadece pişiren değil, ona yardım eden kişiler de temiz olmalıdır. Sümölök o kadar berrak, nazik ve kutsal bir yemektir.

İnançlara göre hangi avluda Sümölök pişirilirse, o ev şenlikle dolacaktır. Sümölök pişen kazanın başında otuz melek beklemiş. Sümölöğü aşçı değil, o melekler pişirmiş. Sabaha doğru herkes uyuduğunda melekler Sümölök'e tuz ve şeker kattığı için tadı güzel olmuştur.

Yapılışı

- a) Buğday ayıklanır, temizlenir, yıkanır ve bir leğende bir gün bekletilir.
- b) Temiz ve ılık bir odada tahta üzerine serilir. Üç dört cm. filizlenene kadar sabah, öğlen ve akşam olmak üzere günde üç kez sulanır. Buğdayın üç dört cm. filizlenmesi üç dört gün sürer. Ayrıca ilgilenen kişinin abdestli olması lâzımdır.
- c) Filizlenmiş buğday taneleri kıyma makinesinden geçirilir.

¹⁶ a.g.e. s. 233.

- d) Az miktarda su eklenerek yeni ve beyaz bez ile kova veya bir leğene süzülür. Süzgeçte kalan buğdaylara yine su katılır ve tekrar süzülür. Aynı işlem aynı şekilde üç kez tekrarlanır.
- e) Kazanda ilk önce yedi tane «Çözme» pişirilir ve ölenlerin ruhuna Fatiha okunur. Bu aşamadan sonra Sümölök pişirilmeye başlanır.
- f) Yağ kızdırıldıktan sonra azar azar süzgeçten geçirilmiş olan su konur ve 15 – 20 dakikalık karışımdan sonra un ilâve edilir. Onlar helva rengini aldıktan sonra her kaynayıştta on litre su eklenir. Ancak her kaynayıştta hemen su ilâve edilmez, kaynadıktan en az bir veya bir buçuk saat sonra mümkün olur. Su ilâve etme işlemi yedi kez tekrarlanır. Yedinci suyundan sonraki son kaynayıştta pişmiş olur. Ayrıca yedi tane ceviz ve taş (altı yanmasın diye) da en baştan atılabilir.
- g) Sümölök, başından sonuna kadar durmadan iki kişi tarafından karıştırılır. Karıştırma işlemine ancak su ilâve edilirken ara verilir.
- h) Bir gece veya bir gündüz demini alması için üstü kapalı bekletilir.
- i) Çayın yanında ekmek ile servis edilir.¹⁷

¹⁷ Alimahan Mamasaliyeva, Canı-Dıykan, Celal-Âbad, 1949.

Ele Su Dökme Geleneği

Düğün, cenaze ve bu tür halka aş verilen bütün merasimlerde görülen «ele su dökme» geleneği, Orta Asya Türk kültüründe yaşayan bir gelenektir. Geleneğe göre, eve bir misafir geldiği zaman, sofraya geçmeden önce misafirin eline su dökülür. Misafir elini yıkar ve gösterilen tarafa oturur. Çok eskiden beri devam eden bu gelenek, az veya kalabalık fark etmeden gelen her misafir için uygulanır. Merasimlerde daha çok önem verilen bu gelenek, merasim yapılmakta olan evin kapı girişinde on ve otuz yaş arası bir genç tarafından yerine getirilir. Görevli, merasim sahibi ailenin akrabası, komşusu veya herhangi bir tanıdığı olabilir. Karşılığında herhangi bir ücret verilmez, ancak merasim sahibi aile teşekkür etmek anlamında gönlünden kopan ne varsa hediye olarak görevi sona erdiği zaman verir. Görevlinin görevinin sona erdiği vakit ise davetlilerin uğurlandığı saattir.

Görevlinin bulunduğu yer, merasimin büyüklüğüne göre değişir. Meselâ düğün, cenaze, pata toy, beşik toy, altın toy, kümüş toy, çakırık, ene kördü ve ata kördü gibi büyük merasimlerde görevli, kapının dışında bulunur. Küçük misafir davetlerinde ise kapının iç girişinde bulunur. Günlük hayatta birkaç kişilik misafir geldiği zaman ise daha farklı şekilde, misafirler eve girip oturduktan sonra uygulanır. Omzuna havlu asan, elinde su dolu ibrik ve çlapçın (dökülen suyu alan kap) bulunan gençler arasında, kadınlar için kadın, erkekler için erkek birinin seçilmesi yine ele su dökme geleneğinin özellikleri içindedir. Elini yıkayanlar da ona dua edip gösterilen tarafa oturur. Bu uygulama misafirlerin çıkışında da tekrarlanır.

ÖZET

Türk-Ata Türkleri Kırgızistan'ın Oş ve Celal-Âbad bölgelerinde yaşamaktadırlar. Onlar genel Türk tarihinin gerçeklerine rağmen Türk adıyla varlıklarını sürdürmüş ve kendilerine ait inançlarını, gelenek ve göreneklerini korumuşlardır. Fakat Türk-Ata Türkleri hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır ve bu sebeple akraba Türk toplulukları tarafından da pek tanınmamaktadır. Bu sebeple bu konu, Türk-Ata Türklerinin arasında saha araştırması yaparak âdetleri hakkında yazılı kaynak hazırlamak, diğer akraba Türk topluluklarına tanıtmak ve Türkoloji araştırmacılarının dikkatine sunmak amacıyla ele alınmıştır.

Tez giriş, üç bölüm, ekler ve sonuçtan ibarettir. Girişte, Türk-Ata Türkleri hakkında genel bilgi verilmiştir. Birinci bölümde doğum âdetleri, doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olarak kendi içinde üç kısımda incelenmiştir. İkinci bölümde düğün âdetleri yine kendi içinde, düğün öncesi, düğün sırası ve düğün sonrası olarak incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise ölüm âdetleri tıpkı birinci ve ikinci bölümlerdeki gibi üç bölümde ele alınmıştır. Ek kısmında, ele alınan âdetler sırasında ziyafet sofrasını süsleyen ve mutlaka bulunması gereken yemek çeşitleri ve yemekler ile merasimlere ait fotoğraflar yer almaktadır.

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma, Türk-Ata Türkleri ile ilgili ilk halk bilimi çalışmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Ata Türklerinin Doğum, Düğün ve Ölüm Âdetleri.

ABSTRACT

Founding fathers of a Turkish nation live in Kyrgyzstan's Jalal-Abad and Osh regions. Despite the realities of general Turkish history, they could survive with the Turkish name and protect their own beliefs, traditions and customs. But there are so little information about them and therefore not known by relative Turkish communities. This subject, which includes also the research to prepare a written source, was studied to meet with the other Turkish relative communities and present to the researchers of turcology.

Thesis introduction consists of three parts, enclosures and the result. In the introduction part, the general information given about the Founding fathers of a Turkish nation. In the first chapter, birth tradition is examined as prenatal, birthtime and afterbirth in three parts on its own. In the second section, again wedding customs studied as before the wedding, during and after the wedding in three parts. In the third section, death tradition handled just as the first and second part. In addition part, decorating banquet table and indispensable food types during those traditions analyzed above take place. Beside that, pictures of the meals and ceremonies exists.

This work was prepared as a first master's thesis work about the Founding fathers of a Turkish nation folk literature.

Key Words: Birth, wedding and death traditions of Founding fathers of a Turkish nation.

Resim-1. Saha araştırması sırasında Türk-Ata derneği Aravan üyesi Muhammet Haşim Halbekov ile sohbet ederken. Aravan şehri, 2007.

Resim-2. Aravanlı Türk-Ata derneği üyeleri sohbet sonrasında.

Resim-3. Beşiğin yanında yere sarkan ve bebeğin kol ve bacaklarını bağlamak için kullanılan bağlar.

Resim-4. Yazlık ve kışlık örtüleriyle beşik.

Resim-5. Beşiğe yerleştirilmiş tuvak içinde sumaklar.

Resim-6. Erkek çocuğu için "sumak".

Resim-7. Kız çocuğu için "sumak".

Resim-8. Tuvak.

Resim-9. Çocuğun tırnağının ilk kesilişi.

Resim-10. Kırık çıkan çocuk için külçe dağıtılıyor.

Resim-11. Yeni yürüyen çocuk için saç saçıyor.

Resim-12. Gelin çeyizlerinin oda içinde sergilenmesi.

Resim-13. Gelin zeyizi.

Resim-14. "Yüz Açtı" merasiminde gelinin eline kayınvalidesi tarafından un doldurulması.

Resim-16. Gelinin yüzünün çocuk tarafından çubukla açılması.

Resim-17. Gelinin damat evine ilk girişi sırasında pâwendâz üzerinden geçirilmesi.

Resim-18. imildik.

Resim-19. Mezar için yapılan anıt. Özgön şehrinin Özgörüş köyünde.

Resim-20. Mezarın ön taraftan görünüşü.

Resim-21. Mezarın yan taraftan görünüşü.

Resim-22. Sahibinin resminin bulunduğu mezar taşı. Aynı zamanda üzerine kullandığı kâse bırakılmıştır.

Resim-23. Bir bebek mezarı.

Resim-24. Bir çocuk mezarı.

Resim-25. Bir köy mezarlığında eski kabirlerinin genel görünüşü. Ak-Taş.

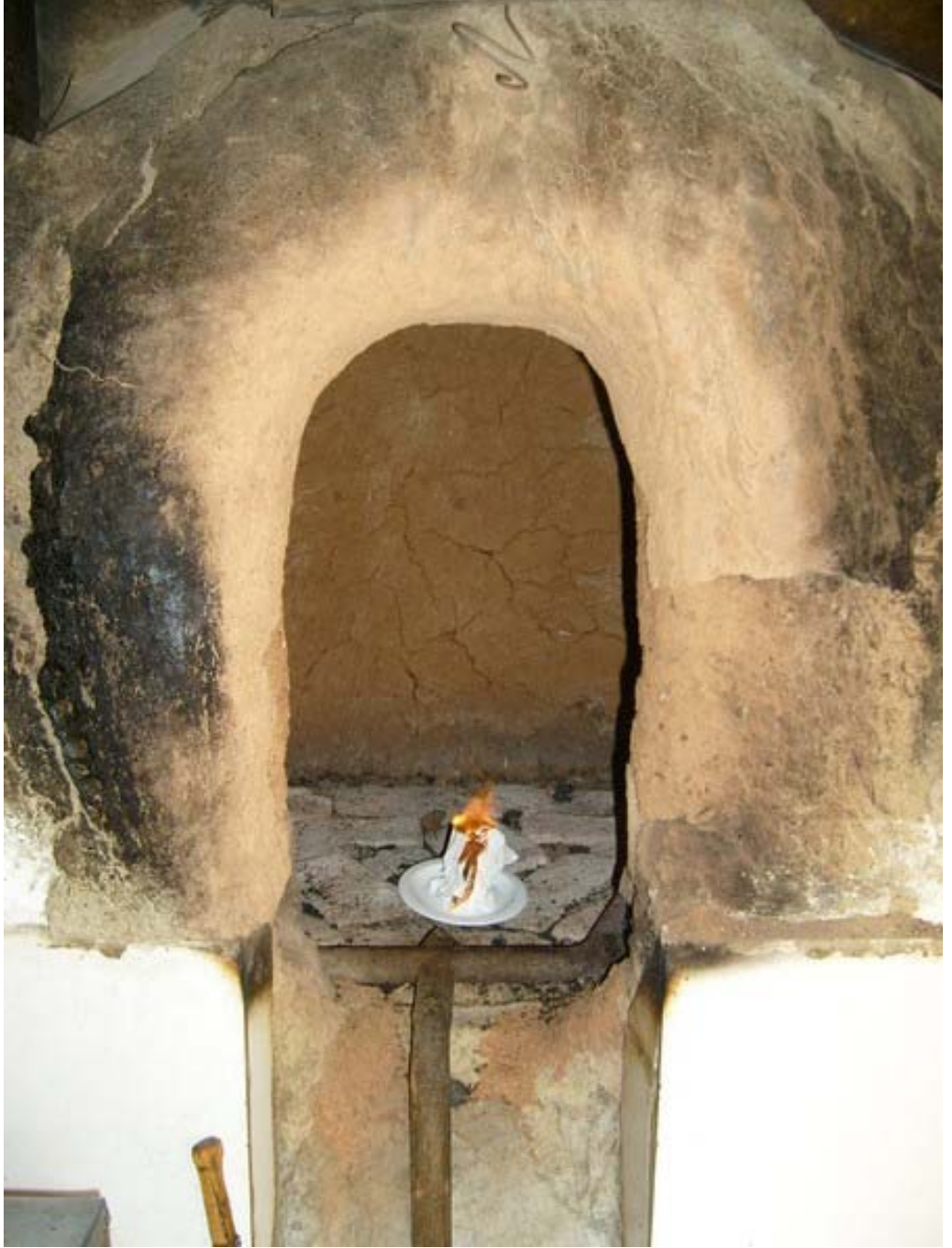
Resim-26. Modern bir mezar.

Resim-27. Bir köy mezarlığının genel görünüşü. Her mezarın baş tarafına küçük taşlar bırakılmıştır. Bu taşların her birine Kur'an'dan sureler okunmuştur ve bununla sahibine sevap getireceği inancı vardır. Ak-Taş.

Resim-28. Başına hilâl dikilmiş bir demir kuşatmalı mezar. Hilâl İslâm dininin simgesidir.

Resim-29. Tandırda ırak (mum) yakarak ölünün anılması.

Resim-30. Patir.

Resim-31. Bovirsak.

Resim-32. Patir.

Resim-33. Çakçak.

Resim-34. Çözme.

Resim-35. Kat kat samsa.

Resim-36. Hasip (Bumbar dolması).

Resim-37. Sümölök pişerken.

Resim-38. Sümölök için hazırlanan çimlenmiş buğday.